

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞEHİR FOTOĞRAFLARI

BEŞİR AYVAZOĞLU

OTUKEN

ÖTÜKEN

Beşir Ayvazoğlu

ŞEHİR
FOTOĞRAFLARI

Yeniden Düzenlenmiş
İkinci Basım

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 345
EDEBİ ESERLER: 112

1. Basım: Ocak 1997

ISBN 975-437-202-0

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Caddesi. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Dizgi-Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - Aralık 1997

Kasdım budur şehre vuram
Feryâd ü figan koparam
Yunus Emre

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ YERİNE

İstanbul severler için bir rehber denemesi/11

Birinci Bölüm

İSTANBUL YAZILARI

İstanbul'un oluş ve bozuluş tarihine dair derkenar/23

Ramazan nostaljisi/32

İstanbul gecelerinde hayal trafiği/39

Yok olan sokak sesleri/44

Bizim mahalle/48

İstanbul şehir estetiğinde ağaç/53

Ötekiler/70

Bir ateşpâre bin yangın/76

Firûze nehirde su perileri/83

Şehirler, çeşmeler ve sebiller/94

Safahat'tan İstanbul manzaraları/102

Knut Hamsun'un Türkleri/107

Le Corbusier İstanbul'da/113

Tarık Buğra, İstanbul ve belediyeler/116

İkinci Bölüm

ALATURKA'DAN ARABESK'E

Mısır'dan gelen sesler/121

Varoşlardan taşan kültür/124

Arabesk'in zaferi/127

Alaturka ve Arabesk/130

Acısız Arabesk olur mu?/134

Bir şehrin yerlisi olmamak/137

Üçüncü Bölüm

ŞEHİR FOTOĞRAFLARI

Muradiye, ölüm ve gül/143

Tarihî çevre korumacılığının psikolojisi/157

Ah Safranbolu vah Safranbolu/161

Orda bir köy var yakında/163

Altıncı Şehirliler/166

Efes nasıl Selçuk oldu?/170

Dördüncü Bölüm

GEZİ NOTLARI

Oryantalizmin gözbebeği: Mısır/177

Yugoslavya'da Türk olmak/191

Savaşan Bosna'da sekiz gün/213

Benim Orta Asya'm/225

Türklüğün kalbine seyahat/230

Milano-Roma/255

YER ADLARI İNDEKSİ/261

Önsöz

Elinizdeki kitap, daha önce İnsan Yayınları arasında çıkan Şehir Fotoğrafları'nın yeni yazılarla zenginleştirilmiş ve baştan sona gözden geçirilerek dört bölüm halinde yeniden düzenlenmiş ikinci baskısıdır. Aşağı yukarı şehir konulu bütün yazılarımı ihtiva eden bu kitabın dördüncü bölümündeki metinlerden sadece ikisi ilk baskıda yer alıyordu. Bu baskıya, yeniden basılmayacak olan Türkün Kültür Coğrafyasında bir Gezinti (1989) adlı kitabımdaki gezi notlarının yanı sıra, Bosna, Özbekistan ve Türkmenistan seyahatlerimle ilgili yazılarıma da yer verdim. Ayrıca yeni baskısını yaptırmayı düşünmediğim Geçmişî Yeniden Kurmak (1987) adlı kitabımdaki iki yazı bu kitabın üçüncü bölümünde değerlendirildi: "Muradiye, ölüm ve gül", "Tarihî çevre korumacılığının psikolojisi" .

Daha önce yayımlanmış olmakla beraber kitaplarıma girmemiş dört yazı da Şehir Fotoğrafları'nda yerini aldı. Bunlardan "İstanbul'un oluş ve bozuluş tarihine dair derkenar" başlıklı yazı, Hilmi Şahenk'in siyah-beyaz fotoğraflarından oluşan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan Bir Zamanlar İstanbul adlı albüme mukaddime olarak yazılmıştır. Bir sempozyumda bildiri olarak sunulan "İstanbul şehir estetiğinde ağaç" yazısı Yeni Türkiye'de, "Şehirler, çeşmeler ve sebiller" ile "Knut Hamsun'un Türkleri" başlıklı yazılar ise Türk Edebiyatı dergisinde yayımlandı. İlk

baskıda yer alan birkaç kısa yazının bu baskıya dahil edilmediğini de belirtmeliyim.

*

Şehir Fotoğrafları'nın "İstanbul Yazıları" başlıklı birinci bölümünde eski İstanbul'da nostaljik bir gezinti yapmayı denedim. Evleri, sokakları, ağaçları, çiçekleri, kuşları, köpekleri, kayıkları, çeşmeleri, sebilleri ve güzel insanlarıyla eski İstanbul. Benim yaşamadığım, fakat yaşayanların yazdıklarını okuyarak tanıyıp sevdiğim İstanbul. İkinci bölümde ise klasik şehir dokusunun, kültürün ve nüfus yapısının nasıl bozulduğunu "arabesk" olgusu çerçevesinde tahlil eden kısa yazılar yer alıyor. Kitaba adını veren üçüncü bölümü bazı Anadolu şehirlerinin konu edildiği yazılara, dördüncü bölümü de Mısır, Yugoslavya, Bosna, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve İtalya'ya muhtelif tarihlerde yaptığım seyahatlere ayırdım. Hepsini özene bezene yazılmış metinler olduğu için değerli okuyucularımın sıkılmadan okuyacaklarını sanıyorum.

*

Aslında muhtelif zamanlarda yazılmış, birbiriyle doğrudan ilişkisi bulunmayan yazıları biraraya getirip kitap olarak yayımlamayı pek doğru bulmam. Bir kitaptaki yazıları birleştiren şey, sırtındaki tutkal veya formları birbirine bağlayan dikiş değil, aralarındaki konu birliği olmalı, değişik tarihlerde yazılmış olsalar bile, her yazı diğerlerindeki bir eksiği tamamlamalıdır. Şehir Fotoğrafları'nı, seçtiğim yazılar arasında böyle bir ilişkinin var olduğunu düşünerek kitaplaştırmayı göze aldım. Esasen kalemiyle geçinen bir yazar olduğum için, sonunda kitaplaştırmak gayesiyle, yazdığım her yazının bir bütünün parçası olmasına özellikle dikkat ederim. Sonuçta Şehir Fotoğrafları gibi kitaplar doğar.

Umarım, Şehir Fotoğrafları, yeni kuşaklarda şehir fikrinin ve şehirlilik şuurunun uyanmasına küçük de olsa bir katkıda bulunur.

Güzel, yeşil, temiz ve müreffeh şehirlerinde mutlu insanların yaşadığı geleceğin Türkiye'sini özleyerek değerli okuyucularıma saygılar sunuyor, bu vesileyle elinizdeki kitapta yer alan yazıları yazmama vesile olanlara ve Ötügen Neşriyat yetkililerine teşekkür ediyorum.

Beşir Ayvazoğlu
İstanbul, Kasım 1996

Giriş Yerine İSTANBUL SEVERLER İÇİN BİR REHBER DENEMESİ

İstanbul Ansiklopedisi

İstanbul, ansiklopedilere sığmayan şehirdir; Reşat Ekrem Koçu, büyük bir aşkla başladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, on bir cilt yayımladığı halde G harfine ancak gelebilmişti. Tercüman gazetesinin ilave olarak vermeye kalkıştığı *İstanbul Ansiklopedisi* de tamamlanamadı. Tarih Vakfı'nın *İstanbul Ansiklopedisi* görünüşte tamamlanmışsa da, ne ölçüde tamdır, tartışılmaya değer.

Eserleriyle bir nesle Osmanlı tarihini, kültürünü ve yaşama biçimini sevdiren o derbeder tarihçi-romancıyı, Reşat Ekrem Koçu'yu bu vesileyle anmış olalım. Tek başına *İstanbul Ansiklopedisi* gibi dev bir eseri yazıp yayımlamaya kalkışarak, mümeyyiz vasfı unutkanlık olan bu toplumun ve İstanbul'un hafızası olmayı tecrübe eden o yalnız adamı, emeklerine hürmeten, hiç olmazsa ölüm yıldönümlerinde hatırlayan kaç kişi vardır dersiniz?

Gazeteci Ekrem Reşad Bey'in oğlu olarak İstanbul'da başlayan ömrünü okuyup araştırmakla ve yazmakla geçiren Reşat Ekrem, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1927 yılında mezun oldu. Aynı bölümde bir süre asis-

tan olarak görev yaptıktan sonra üniversiteden ayrıldı ve çeşitli liselerde tarih öğretmeni olarak çalıştı. Bu arada irili ufaklı dergilerde ve bugün çoğu çıkmayan gazetelerde, tarih, folklor ve kültür hayatımız hakkında yüzlerce araştırma ve inceleme yayımladı. *Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Forsa Halil, Dağ Padişahları* gibi, tarihî olayları roman yahut hikâye üslubuyla anlattığı kitapları, birçok insana tarihi, özellikle Osmanlı tarihini ve kültürünü sevdirmiştir.

Yeniçeriler gibi, yeni görüşler getirdiği incelemelerin yanı sıra, *Topkapı Sarayı* ve İstanbul yangınlarını ve tulumbacıları anlattığı *İstanbul Tulumbacıları* gibi kitapları, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Aşçı Dede'nin Hatıraları, Vehbi'nin Surnâmesi, Haşmet'in Vilâdetnâmesi* gibi, Osmanlı Türkçesi'nden bugünkü dile aktardığı eserler, çok zengin bir külliyat meydana getirmektedir. Sümerbank tarafından yayımlanan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (1967) de, benzeri az bulunur eserlerden biridir.

Reşat Ekrem Koçu'nun en önemli eseri, şüphesiz, bugün kelimenin tam mânâsıyla antika değeri taşıyan, kitap kurtlarının yana yakıla aradıkları *İstanbul Ansiklopedisi*'dir. 1946 ve 1958 yıllarında olmak üzere iki defa yayımlanan bu ansiklopedi, yuvarıda da ifade ettiğimiz gibi, ne yazık ki G harfinde kalmıştır. Yazarının ömrü vefa etmediği için tamamlanamayan bu ansiklopedinin son derece "özel" olduğunu belirtmeliyim; İstanbul'un mimarî yapılarından bahçelerine, bostanlarına, devlet adamlarından âlim, şair, bestekâr, şarkıcı, hoca, derviş ve hatta papazlarına, tulumbacılarından meczuplarına, dilencilerinden serserilerine, yangınlarından salgınlarına, mahallelerinden çıkmaz sokaklarına kadar, akla gelebilecek her konuda binlerce madde bulunmaktadır.

Dünyanın başka hiç bir şehri hakkında böylesine renkli, zengin ve sevgi dolu bir ansiklopedi yazılmamıştır ve bir daha yazılması da zordur. Tesadüfen ele geçirirseniz sakın kimseye kaptırmayın derim.

İstanbul'u Yeniden Keşfetmek

Reşat Ekrem'in *İstanbul Ansiklopedisi*'ne madde başı olan bir çok yapının, birçok sokağın, bahçenin vb. yerinde şimdi yeller esmektedir diyeceğim ama, artık İstanbul'da, devâsâ apartmanlar yüzünden rüzgâr bile kendisine geçit bulamıyor.

1950'den bu yana yaşanan büyük iç göç, şehirlerin tarihî ve tabiî dokusunu altüst ettiği gibi, "yerlilik" kavramının ve hassasiyetinin de neredeyse tamamen ortadan kalkmasına yol açtı. Küçük şehirlerin nüfusu büyük şehirlere, kasaba ve köylerin nüfusu da hem küçük şehirlere, hem büyüklerine doğru akar-ken, yüzyıllar içinde oluşmuş şehir kültürleri de yok olmaya başladı.

İç göçten en fazla etkilenen şehrin İstanbul olduğu bir gerçektir. "İstanbul'un taşı toprağı altın" diye yollara dökülen insanlar soluğu İstanbul'da aldılar. Bu göç hızından hâlâ hiç birşey kaybetmemiştir.

İstanbul'un bir zamanlar her türlü yabancı unsuru özümseyen, bünyesine mal edip damgasını vuran, özümseyemediklerini ise bir safra gibi dışarı atan sağlam kültürü, Batılılaşma maceramız sırasında aşındırılmış, 1950'lere gelindiğinde iyiden iyiye güçten düşürülmüştü. Bu yüzden, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen insanlar, kültürel bakımdan hiç bir direnişle karşılaşmadan kendi mahallî kültürlerini İstanbul'a taşıdılar. Nüfus arttıkça, İstanbul hem kültür hem de tabiî ve tarihî doku bakımından tanınmaz hale gelmeye başladı.

Aydınlar, neler kaybettiğimizin farkına yeni yeni varıyorlar. Beyoğlu nostaljisinin yerini yavaş yavaş İstanbul'un bütün geçmişine duyulan özleme bıraktığı görülüyor. Son yıllarda İletişim ve Eren gibi bazı yayınevleri bu yeni ilginin bir sonucu olarak, İstanbul'la ilgili kitaplar yayımlamaya hız verdiler.

İletişim'in çıkardığı kitaplardan bazıları şunlar: Osmanlı basınında "Çaylak" lakabıyla tanınan Mehmet Tevfik'in *İstanbul'da Bir Sene* (1991), Sadri Sema'nın *Eski İstanbul'dan Hatıralar* (1991), Musahipzâde Celâl'in *Eski İstanbul Yaşayışı* (1992), Özdemir Kaptan'ın *Beyoğlu* (1989), Adnan Giz'in *Bir*

Zamanlar Kadıköy (1988), Stefanos Yerasimos'un *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* (1993), Eser Tutel'in *Şirket-i Hayriye* (1994), Cenap Şahabettin'in *İstanbul'da Bir Ramazan* (1994), Ekrem Işın'ın *İstanbul'da Gündelik Hayat* (1995), İlber Ortaylı'nın *İstanbul'dan Sayfalar* (1995), Sermet Muhtar Alus'un *İstanbul Kazan Ben Kepçe* (1995). Bizanslı tarihçi Yeorgios Francis'in *Şehir Düştü* (1982)'sünü de İletişim yayımladı. Bu kitap, İstanbul'un fethinin Bizanslı bir görgü şahidinin gözüyle anlatılması bakımından son derece ilginçtir. Unutmadan, başka bir görgü şahidinin, Nicolo Barbaro'nun *Konstantiniye Muhasarası Günlüğü*'nü de hatırlatmayayım. Enrico Cornet tarafından notlar ve vesikalar ilave edilerek yayına hazırlanan ve Şemseddin T. Diler tarafından tercüme edilen eser, İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından yayımlanmıştı (1.bs.1953, 2.bs.1976).

Eren Yayıncılık'ın İstanbul konulu kitapları da dikkate değer. Sadece isim olarak zikrediyorum: Eremya Çelebi'nin *İstanbul Tarihi* (1988), Robert Mantran'dan Mehmet Ali Kılıçbay'ın çevirdiği *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul Hayatı* (1990), Tanju Çantay'ın *Süleymaniye Camii* (1989), C.C. Carbognano'nun *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul* (1993), P.A.Dethie'nin *Boğaziçi ve İstanbul* (1993). Ve bir albüm: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafın Öncüsü* (1992). İngilizce olarak yayımlanan bu albümde, İstanbul'da tam kırk yıl yaşayan hakkâk ve fotoğrafçı James Robertson'un çektiği fotoğraflar yer alıyor ki, bunlar ilk İstanbul fotoğraflarıdır.

Bu arada, Yapı Kredi Yayınları arasında çıkan muhallem bir kitaptan söz etmeliyim: *İstanbul İçin Şehrengiz* (1991). Enis Batur tarafından İstanbul hakkında yazılmış önemli metinlerin bir araya getirildiği bu kitabın adı da gayet isabetli. Bilindiği gibi, eskiden bir şehrin güzelliklerinden, gezilip görülmesi gereken yerlerinden sözedilen ve genellikle manzum yazılan eserlere "Şehrengiz" adı verilirdi. Yeri gelmişken Âgah Sırrı Levend'in şehrengizler hakkında önemli bir kitabı bulunduğunu belirtmeliyim: *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul* (1958).

Yapı Kredi'den çıkan, İstanbul'la ilgili bir başka önemli kitap da *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah* (1993) adını taşıyor. Norveçli ünlü romancı Knut Hamsun ile, Danimarkalı büyük masal yazarı Hans Christian Andersen'in İstanbul izlenimlerini ihtiva eden kitapta son derece önemli tesbitler var, özellikle Knut Hamsun'un gözlemleri.. ("Knut Hamsun'un Türkleri" başlıklı yazıya bakınız).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı'nca yayımlanan İstanbul konulu kitaplar da çok önemli. Bunlar arasında Cahit Kayra imzasını taşıyanlar epeyce fazla. Eski harfli metinleri okurken epeyce zorlandığı anlaşılan Kayra'nın kitaplarından bazılarını isim olarak zikretmek istiyorum: *Eski İstanbul'un Eski Haritaları* (1990), *İstanbul'un Yokuş ve Merdivenleri* (1991), *II. Mahmud'un İstanbul'u* (1992).

Yine aynı dairenin yayımladığı *Kartpostallarda İstanbul* (1992) adlı kitap Ahmet Eken tarafından hazırlanmış. İstanbul'a eski kartpostalların açtığı küçük pencerelerden bakmak doğrusu ayrı bir zevk. Gündag Kayaoğlu ile Ersu Pekin'in birlikte hazırladıkları *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat* (1992), bu konuda çeşitli kaynaklardan derlenmiş metinleri ihtiva ediyor. Orhan Erdenen'in son derece önemli bulduğu dört ciltlik *Boğaziçi Sahilhaneleri* (1993) ise bir bakıma Boğaziçi'ndeki yalıların kataloğu niteliğinde bir çalışma. Kitabın giriş bölümünde, yalıların oluşumu ve gelişimi hakkında önemli bilgiler var.

Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, yönetim değiştikten sonra da, isabetli bir kararla, yayın faaliyetlerine devam etmiştir. Yeni dönemde yayımlanan ilk eser *Teşrifat Meraklısı Beyzade Takımının Oturduğu Semt: Beylerbeyi* (1994) adını taşıyor. Mehmet Rebiî Hatemi Baraz'ın bu iki ciltlik eseri başlıbaşına bir âlem. Reşat Ekrem Koçu'yla birlikte başladığı şehir tarihi çalışmalarına, bütün mesaisini yaşadığı ve her köşesini bildiği Beylerbeyi'ne teksif ederek devam eden Rebiî Baraz, belki de hiç bir semte nasip olmayan son derece önemli bir eser meydana getirmiştir. Yaklaşık kırk yıllık bir emeğin ve sabrın ürünü olan eserde, Reşat Ekrem'in *İstanbul Ansiklopedisi*'nde uyguladığı metod uygulanmış ve Beylerbeyi

ile ilgili bütün bilgiler, alfabetik olarak, orijinal fotoğraf, belge ve çizimlerle birlikte biraraya getirilmiştir. Baraz'ın eseri, ben-
ce, Yahya Kemal'in "Sade bir semtini sevmek bile bir ömre de-
ğer" mısraındaki hükmü doğrulaması bakımından ayrı bir önem
taşımaktadır.

"İstanbul Risaleleri"

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkan-
lığı'nın önemli faaliyetlerinden biri de, merhum A. Süheyl Ün-
ver'in İstanbul hakkındaki irili ufaklı kitaplarını biraraya geti-
rerek beş cilt halinde ve *İstanbul Risaleleri* (1995) adıyla neş-
retmiş olmasıdır. Kitaba girmeden önce Süheyl Ünver'den ve
onun hakkında çıkmış önemli bir eserden kısaca söz etmek isti-
yorum:

Eskilerin on parmağında on hüner bulunan insanlar için
kullandıkları "hezarfen" diye bir tabir vardır; bu tabir sıfat ola-
rak hiç kimseye merhum Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e ya-
kıştığı kadar yakışmaz. Tıp doktoru (cildiye ve dahiliye müte-
hassısı), tıp tarihçisi, sanat tarihçisi, şair, yazar, etnograf, res-
sam, nakkaş, müzehhib.. Daha da önemlisi, Süheyl Hoca, kla-
sik sanatlarımızın büsbütün unutulmasını önlemek için Güzel
Sanatlar Akademisi'nde, Topkapı Sarayı Nakışhanesi'nde ve
daha sonra Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü'nde yüzlerce talebe
yetiştirerek Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri arasında köprüler
kurmak, en azından süsleme sanatlarımızda devamlılığı sağla-
mak gibi önemli bir misyonun sahibi olmuştur.

Hayatının hemen her anını çalışarak değerlendiren, duydu-
ğu ve kütüphanelerin tozlu raflarında unutulmuş yazmalarda
bulduğu her bilgiyi tasnif ederek dosyalar haline getiren Sü-
heyl Ünver'in, sadece bilge bir sanatkâr ve hoca olarak değil,
bir araştırmacı ve arşivci olarak da Türk kültürüne ne kadar bü-
yük hizmetlerde bulunduğunu daha iyi anlamak için Prof. Dr.
Ahmet Güner Sayar'ın 1994'te yayımlanan muazzam biyogra-
fik eseri okunmalıdır: *A.Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve
Eserleri (1898-1986)*.

Öyle anlaşıyor ki, merhum A. Süheyl Ünver, hezarfenliğinin yanı sıra, şanslı bir insandır da. Şanslıdır, çünkü Ahmet Güner Sayar gibi değerli bir ilim adamı tarafından biyografisi yazılmıştır. Süheyl Hoca'yla yakın bir dostluk kuran ve on sekiz yıl sohbetlerine katılan iktisat profesörü Sayar, her insanın cesaret edemeyeceği son derece ağır bir işin altına girerek merhumdan kalan bütün defterleri, dosyaları, tasnif edilmemiş ufak kağıtlara kayıtlı, sayısı onbinleri bulan notları, kitap ve makaleleri, basılmamış yazıları, mektuplarını, ona yazılmış mektupları vb. incelemiş ve benzersiz bir eser ortaya koymuştur. Ve bu eser, şimdi kütüphanelerimizde, mükemmel biyografiye örnek olarak gösterilen Midhat Cemal Kuntay'ın *Namık Kemal*i ve Osman Ergin'in *Muallim Cevdet*'i yanına rahatlıkla konulabilir.

Prof. Sayar, A. Süheyl Ünver biyografisinde, merhumun hayatının her safhasını belgelere dayanarak ayrıntılı bir biçimde anlatıyor. Yurt içindeki seyahatleri ve konferanslarıyla ilgili olarak mahallî gazetelerde çıkmış haberleri bile ihmal etmeyen Sayar'ın yaptığı, aslında sadece biyografik bir çalışma değil, aynı zamanda son derece önemli bir kültür tarihi araştırmasıdır. Bu biyografinin, özellikle, Cumhuriyet döneminde kendisine yaşama alanı açmaya çalışan inkâr edilmiş Türk-Osmanlı kültürünün mücadele tarihi olduğu da söylenebilir.

Sayar'ın eserini okurken, Hoca Ali Rıza Bey, Âmiş Efendi, Abdülaziz Mecdi Tolun, Dr. Rifat Osman, Muallim Cevdet, Osman Ergin, Şerafeddin Yaltkaya, İsmail Saib Efendi, Âkil Muhtar Özden gibi, yakın tarihimizin önemli simaları hakkında bulunmaz bilgiler ediniyoruz. Şunu da rahatlıkla söyleyebilirim: Bu biyografi, eski İstanbul'un insan tipleri, yaşama biçimi, dünya görüşü, zevkleri ve estetiği hakkında yazılmış bir kitap olarak ayrıca ele alınabilir. Son derece zengin bir malzeme metodik bir şekilde değerlendirilmiş. Okumaya bir başladınız mı, elinizden bırakamıyorsunuz. Müstakil bölümler halinde yazılmış olduğu için, okumaya istediğiniz bölümden de başlayabilirsiniz. Zengin dipnotları ve bibliyografya ise, meraklılar ve araştırmacılar için ayrı bir hazine.

A. Süheyl Ünver'in beş ciltlik *İstanbul Risaleleri*'nde, meraklılarının yana yakıla arayıp da bulamadıkları, bulsalar da fahiş fiyatlarla satın aldıkları şu eserleri biraraya getirilmiştir: *İstanbul ve Boğaziçi Ressamı Ali Rıza Bey, Şerefâbâd, Mahya ve Mahyacılık, Hızır Bey Çelebi, Fâtih'in Oğlu Bâyezid'in Su Yolu Haritası, Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İlim ve Sanat Bakımından Fâtih Devri Notları, Fâtih Devri Fıkraları, Hattat Ahmet Karahisarî, Ali Kuşci Hayatı ve Eserleri, Müzehhib Karamemi, Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hadiseleri Üzerine Bir Vesika, Fâtih Devri Yemekleri, İstanbul'da Sahabe Kabirleri, Ressam Levnî, Fâtih Aşhanesi Tevzinamesi, İstanbul Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri, Hattat Şeyh Hamdullah ve Fâtih İçin İstinsah Ettiği İki Mühim Tıbbî Eser, İlim ve Sanat Tarihimizde Fâtih Sultan Mehmed, Fâtih Devri İlim Sanat ve İctimaî Tekâmül Hamlelerine Bir Nazar, Fâtih Külliyesi Camii, Hekimbaşı Ömer Efendi, Geçmiş Yıllarda Kıyafet Resimlerimiz, Fâtih Devri Saray Nakışhanesi ve Baş Üstadı Baba Nakkaş, Fâtih'in Çocukluk Defteri, Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası, İstanbul Rasathanesi, İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar.*

Ve Diğerleri

İstanbul kitaplarından bahsedip de Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun yayımladığı kitapları unutmak olur mu? Bilindiği gibi, Turing'in genel müdürü Çelik Gülersoy tam bir İstanbul sevdalısıdır ve yazdığı kitapların hemen tamamı İstanbul hakkındadır. Bunlardan birkaçını isim olarak zikretmekle yetiniyorum: *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü* (1979), *Kapalıçarşı'nın Romanı* (1979), *Lale ve İstanbul* (1980), *Eski İstanbul Arabaları* (1981), *Kayıklar* (1983), *İstanbul Estetiği* (1983), *İhlamur Mesiresi* (1983), *İstanbul'un Anıtsal Ağaçları* (1983), *Küçüksu* (1985), *Taksim* (1986) *Tramvay İstanbul'da* (1989).

İstanbul'un tarihine ve kültürüne meraklı olanlar, Yahya Kemal'in *Aziz İstanbul ve Kendi Gök Kubbemiz*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur, Beş Şehir ve Yaşadığım Gibi*, Abdülhak

Şinasi Hisar'ın *Boğaziçi Mehtapları*, *Boğaziçi Yalıları* ve *Geçmiş Zaman Köşkleri* adlı eserlerini mutlaka okumalıdır. Haluk Şehsuvaroğlu'nun Turing'den çıkan *Boğaziçi'ne Dair* (1986) adlı kitabı da önemlidir. İbrahim Hakkı Konyalı merhumun Yeşilay Cemiyeti tarafından yayımlanan iki ciltlik *Üsküdar Tarihi* (1976-1977) de öyle. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan, Yüksel Yoldaş Demircanlı'nın hazırladığı *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (1989), bir İstanbul severin her zaman elinin altında bulunması gereken kitaplardandır.

İstanbul Fetih Cemiyeti'nin başta fethin 500. yıldönümü münasebetiyle yayımladığı kitaplar ve dergiler olmak üzere -ki bunlar artık antika değeri taşıyan sah haf kitaplarıdır- bütün kitapları, ayrıca Samiha Ayverdi'nin *Boğaziçi'nde Tarih* (1982), *İstanbul Geceleri* (1971), *İbrahim Efendi Konağı* (1964) gibi eserleri öncelikle okunmalıdır.

Ahmet Refik Bey'in İstanbul'da 1495-1882 yılları arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı aksettiren Hazine-i Evrak belgelerini bir araya getirdiği *İstanbul Hayatı* adlı dört ciltlik ünlü eserinin tıpkı basımı da Enderun Kitabevi tarafından 1988 yılında yapılmıştı. Bu önemli eser piyasada hâlâ mevcut olabilir. Tabii eski harfleri bilen İstanbul sevdalıları, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* (Osman Nuri Ergin), *İstanbul ve Boğaziçi* (İhtifalci Ziya Bey), *Hadikatü'l-cevâmî* (Ayvansarayî) gibi artık klasik hüviyeti taşıyan kitapları çok iyi bilirler. Ârife tarif gerekmez. *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*'nin de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından yeni harflerle, fakat diline hiç dokunulmaksızın sekiz cilt halinde yayımlanmakta olduğunu hatırlatmakla yetiniyorum.

Değerli okuyucularıma son olarak Edmondo de Amicis'in yeni baskısı Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan *İstanbul* (1993) adlı nefis eserini tavsiye eder, Prof. Dr. Beynun Akya-vaş'ın tercümesinin benzerine az rastlanır bir mükemmellikte olduğunu da özellikle ifade etmek isterim.

İstanbul'u sevmek bir vazifedir; onu severek kurtarabiliriz. Sevmek için tanımak, tanımak için de okumak ve gezmek gerekir.

Birinci Bölüm
İSTANBUL YAZILARI

İSTANBUL'UN OLUŞ VE BOZULUŞ TARİHİNE DAİR DERKENAR

Gezinleri güzelliğiyle dilsizleştiren İstanbul,
kozmopolit Galata değil, âbidevî camileri kucaklayan
ahşap şehir dokusu ve bu dokuyu sarıp sarmalayan yeşil örtüsüyle
Türk ve müslüman İstanbul'dur.
Boğaziçi'dir, Süleymaniye'dir, Eyüp'tür, Üsküdar'dır.

Fotoğraf Türkiye'de

Cerîde-i Havâdis'in 15 Ekim 1841 tarihli nüshası, mûcît Daguerre'in fotoğrafçılıkla ilgili kitabının Türkiye'ye geldiğini ve tercüme edildiğini haber veriyordu. 17 Temmuz 1842'de aynı gazetede yayımlanan bir ilânla da Daguerre'in öğrencilerinden Mösyö Kompa'nın İstanbul'a geldiği ve isteyenlerin fotoğraflarını aldrabilecekleri bildirilmişti.

İstanbullular, fotoğrafya denilen yeni bir âletin icat edildiğini ve bu âletin her şeyin suretini tıpatıp çıkarabildiğini *Takvîm-i Vekayî*'de 28 Ekim 1839'da yayımlanan bir haberle öğrenmiş, doğrusu pek inanmamışlardı. Karanlık bir kutunun içine konulan ve üzerine hayal aksettirilen eczalı bir levha, karanlıkta cıvalı buhara tutulduğu zaman resim ayan beyan ortaya çıkıyormuş. Daguerreotype denilen bu usul 19 Ağustos 1839'da Fransız İlimler Akademisi tarafından kabul edilmiş.

Mösyö Kompa'ya fotoğrafını aldırان ilk İstanbullunun nasıl hayretler içinde kaldığını gözümüzde rahatlıkla canlandırabilir, hatta etkisi hâlâ devam eden tasvir yasağı dolayısıyla içten içe bir suçluluk duygusuyla nasıl kıvrandığını tahmin edebiliriz.

Devir Abdülmecid devridir ve fotoğraf böylece icadından

iki-üç yıl sonra Osmanlı ülkesine girmiş olur. İstanbul'da ilk fotoğrafane, 1850 yılında Beyoğlu'nda açılan Kargopoulo Fotoğrafhanesi'dir. Fakat daha önce çok sayıda Avrupalı fotoğrafçının Türkiye'ye gelerek çeşitli şehirlerde fotoğraf çektiklerini biliyoruz. Kargopoulo Efendi'den sonra Raif Efendi, Çemberlitaş'taki saatçi dükkânında fotoğraf da çektiği için ilk yerleşik fotoğrafçılardan sayılır. Paskal Sebah ise fotoğrafhanesini Beyoğlu'nda 1857'de açmıştır. Bir yıl sonra en ünlü Osmanlı fotoğrafçıları olan Abdullah Biraderler, önce Beyazıt'ta açıp daha sonra Beyoğlu'na taşıdıkları fotoğrafhanelerini aynı zamanda bir sanat galerisi olarak kullanırlar. 1867 Paris Sergisi'nde açtıkları "Fotoğraflarla İstanbul Manzaraları ve Tarihî Türk Silâhları" sergisi büyük bir ilgi görür. Bu fotoğrafhanelerde yetişenler, fotoğrafı İstanbul'da yaygın bir meslek haline getirirken, Bâb-ı Seraskerî, Bahriye Nezâreti, Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn gibi devlet kuruluşları da bünyelerinde birer fotoğrafane açmak ihtiyacı hissederler. Bu kuruluşlar Anadolu'nun birçok bölgesini fotoğraflarla tesbit etmiş, ayrıca irade üzerine 1897 Türk-Yunan Harbi'nde asker fotoğrafçıları tarafından çok sayıda fotoğraf çekilmiştir.

Fotoğraf sanatına büyük ilgi duyan Sultan II. Abdülhamid, ülkesinde olup bitenleri fotoğraf yoluyla öğrenmeye çalışmış, özellikle asker fotoğrafçıları görevlendirerek bütün önemli olayları belgeletmiştir. Ayrıca Yıldız Sarayı'nda bir fotoğraf atelyesi kurduracak ve sultanlarla şehzâdelerin fotoğrafları daha çok burada çekilecektir. Padişahın bu ilgisi, halkın fotoğrafa karşı ürkekliğini belli ölçüde giderir.

Abdülhamid'in çektiirdiği fotoğraflar, zengin albümler halinde saraya takdim edilmiştir. Öte yandan Osmanlı ülkesinde seyahat eden Avrupalılar'ın çekip saraya gönderdikleri fotoğraflarla, mahallî idarelerin temel atma törenlerinden hizmete açma törenlerine kadar, her olayı tesbit edip sundukları albümler, Yıldız Sarayı'nda zengin bir fotoğraf koleksiyonunun oluşmasını sağlamıştır.

Gezginleri Dilsiz Kılan Güzellik

Mesken mimarisinde genellikle ağaç, kireç ve kerpiç gibi dayanıksız malzemelerin kullanıldığı eski Osmanlı şehirlerinin en büyük düşmanı yangındı. İstanbul'u bir baştan bir başa kül yığınınna çeviren büyük yangınlar meşhurdur. Devletin güçlü bir ekonomiye sahip ve refah seviyesinin yüksek olduğu yüzyıllarda, yanan yıkılan sokaklar, mahalleler, semtler, çok kısa sürede aynı güzellikte yeniden inşa edilirdi. Ancak devlet ve halk fakirleştikçe, zamanın, yangınların ve zaman zaman depremlerin tahrip ettiği İstanbul'da, kaybedilenlerin yerine yenileri konulamaz olmuştur. Konulanlar ise gittikçe fukaralaşan devletin ve halkın acıklı vaziyetini yansıtmaktadır. Fotoğraf tam o yıllarda icat edilir; yerli ve yabancı fotoğrafçıların harıl harıl görüntüledikleri, inkıza yüz tutmuş Devlet-i Aliyye'nin başkentidir. Bununla beraber hâlâ güzelliğiyle batılı gezginleri hayranlık ve şaşkınlık içinde bırakmaktadır. 1874 yılında İstanbul'a gelen Edmondo de Amicis'in şu cümleleri XIX. asır sonu İstanbul'u hakkında açık bir fikir verebilir:

"İstanbul, önünde şair ile arkeologun, sefir ile tâcirin, prenses ile gemicinin, kuzeyli ile güneylinin, hepsinin aynı hayranlık duygusuyla haykırdığı âlemşümül ve son derecede büyük bir güzelliktir. Bütün dünya bu şehrin dünyanın en güzel yeri olduğu fikrindedir. Seyahat hatıralarını yazanlar buraya gelince şaşırıp kalırlar. Perthusier'in dili dolaşır, Tournefort beşer dilinin aciz kaldığını söyler, Pouqueville cennette olduğunu sanır, La Croix sarhoş olur, Marcellus vikontu kendinden geçer, Lamartine Tanrı'ya şükreder, Gautier gördüğü şeyin hakikat olduğundan şüphe eder ve hepsi de tasvir üstüne tasvir yığarak pırl pırl bir üslupla yazarak düşüncelerinin yanında fakir kalmayacak ifade tarzını bulabilmek için boşuna kafa yorarlardı".

Gezginleri güzelliğiyle dilsizleştiren İstanbul, hiç şüphesiz, kozmopolit Galata değil, âbidevî camileri kucaklayan ahşap şehir dokusu ve bu dokuyu sarıp sarmalayan yeşil örtüsüyle Türk ve müslüman İstanbul'dur. Boğaziçi'dir, Süleymaniye'dir, Eyüp'tür, Üsküdar'dır. Dar ve gölgeli sokakları, insanı ezme-yen binaları, hanları, hamamları, küçük mescitleri, çeşmeleri, mezarlıklarıyla son derece insanî bir şehir..

İstanbul Yeniden Kurulurken

Haçlı Seferleri sırasında büyük tahribata uğrayarak bir Ortaçağ şehri haline gelen İstanbul, fetih öncesinde bütün kaynakları kurumuş ve nüfusu elli binlere kadar düşmüş bir şehirdi. Esasen Bizans büyük yapıcılığını VII. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamıştır. Fetihten önce bir depremde hasar gören Ayasofya'yı tamir edebilecek çapta mimar bulunmadığı için Edirne'den Osmanlı mimarlarının davet edildiği biliniyor. Bu bakımdan fetih, çürüyen, insansızlaşan İstanbul için asıl mânâsında bir kurtuluş olur ve nüfusu kısa bir sürede 300-350 bine ulaşır. Bir asır kadar sonra İstanbul, 550 bin nüfuslu bir şehirdir. Ancak daha fazla kalabalıklaşmasına izin verilmeyecek, nüfus, gerekli tedbirler alınarak sabit tutulacaktır.

Fetihten hemen sonra ilk iş, Ayasofya'nın camie çevrilerek ibadete açılmasıdır. Bununla beraber, cami olarak kullanılabilmesi için zorunlu olarak yapılan değişikliklere rağmen, mozaiklerin zarar görmemesine azamî dikkat gösterilir ve üzerleri ipek kumaşlarla örtülür. Sadece farklı inançlara gösterilen saygının değil, aynı zamanda sanat eserlerine verilen değerin ifadesi olan bu iki yönlü itinanın bir başka anlamı daha vardır: İstanbul'a bir zamanlar taşıdığı Doğu'yla Batı'yı birleştirme fonksiyonunu yeniden kazandırmak. Bu birleşme sadece siyasî ve iktisadî değil, aynı zamanda kültürel bir anlam taşıyordu. Osmanlıların bu hedefe şuurlu olarak yöneldiklerini söylemek, abartmak değildir. Bizans'ın âbidevî eserleri bunun için muhafaza edilmiş, birçok kilise, dış yüzleri Osmanlı üslubunda bir koruyucu tabakayla kaplanarak bugünlere ulaştırılmıştır.

Fatih Camii'nin Apostolor Kilisesi üzerinde, onun temelinden hareket edilerek inşa edilmiş olması da şüphesiz sembolik bir anlam taşıyor. Bu, fetihten sonra, İstanbul'un yeniden oluşumunda kültürel geçmişinin inkâr edilmediği yolunda yorumlanabilir. Ancak yeniden inşa sürecinde, dedelerimizin İslamî anlayışa uygun olarak insan ölçeğini esas aldıkları ve Roma devri İstanbul'una göre çok daha insanî ve yaşanabilir bir şehirden meydana getirdikleri muhakkaktır.

İstanbul yeniden kurulurken, Rönesans büyük bir yanılgıyı yaşıyor, sabit bir noktadan ve tek bir bakış açısından bütün varlığın kavranabileceği yolundaki düşünceyi mimariden resme, felsefeden bilime kadar bütün insan faaliyetlerinin temeline yerleştiriyordu. Bu görüş şehirleri dondurmuş ve gelecek nesilleri de kendi çerçevesinde yaşamaya mahkûm etmiştir. Mimar Turgut Cansever, bütün Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi, fetihten sonra İstanbul'da da mekânın hareket halinde farkedilmesinin esas alındığını söyler. Bu, varlığın Rönesans'ta olduğu gibi, bir noktadan bakıp o noktadan görülen yüzüyle tamamen anlaşılabileceği yolundaki kanaate bütünüyle zıt bir anlayıştır. Var olan her şey, bütün vecheleriyle ancak hareket eden göz tarafından görülerek idrak edilebilir. Bu bakımdan şehir her tarafından sonsuzluğa açılır ve bu sonsuzluğu kırmak günah sayılır. Bunu dikkatli Batılı gezginler de hayretle farketmişlerdir. Mesela Amicis, Avrupa şehirlerinde gözün ve düşüncenin hemen her zaman dar bir çerçeveye hapsedildiğini, İstanbul'da ise her an sınırsız ve latif uzaklıklara kaçacak bir yol bulabildiğini söyler.

Her Nesil Yeni Baştan

Başta İstanbul olmak üzere, bütün Osmanlı şehirleri oluşurken, mesken mimarisinde daha çok ahşap ve kireç gibi dayanıksız malzemeler tercih edilmesi doğrudan doğruya İslamî dünya görüşü ve tasavvufî duyarlılıkla ilgilidir. Ahşap, taşla temsil edilen kalıcı, değişmez büyük değerler sistemi karşısında günlük hayatı tanzim eden çerçevelerin değişmeye açık ve dinamik süreç oluşunu ifade etmektedir. Büyük odak noktaları etrafında cereyan eden günlük hayatın şartlarına göre şekillenmiş sokaklar ve mahalleler, bu anlayışa uygun olarak kısa aralıklarla yenileniyor, yani her nesil kendi şehrini bir bakıma yeniden inşa ediyordu. Hiç bir nesil, kendisinden önceki neslin zevklerine ve ihtiyaçlarına göre belirlenmiş bir şehirde yaşamak zorunda değildi. *Sahnenin Dışındakiler* adlı romanındaki şu cümleler, bu gerçeğin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da dikkatinden kaçmadığını göstermektedir:

"İstanbul mahalleleri yirmi otuz senede bir çehre değiştire değiştire yaşarlar ve günün birinde park, bulvar, yol, sadece yangın yeri, hâlî arsa, geleceğe ait çok zengin ve iç açıcı bir proje olmak üzere birdenbire kaybolurlar. Dedelerimiz ahşap ev denen şeyi icat ettikleri gün bir imkânı bize hazırlamışlardır (...) Böylece ta beş asırdan beri biz son derece imarçı bir millet olmaya hazırlanmış olduk. İstanbul mahallelerinin her nesil için yeni baştan denebilecek şekilde vücuda getiren bu yirmi otuz senelik merhalelerini tarihî hadiseler hazırlarlar. Nitekim hadiseler sıkışınca bu gelişmenin yürüyüşünü o nisbette arttırdığını hepimiz görmüşüzdür".

XIX. asrın başlarından itibaren bu ölçüler yavaş yavaş kaybedilir ve sadece âbideleri örtmekle kalmayıp şehrin sonsuz mekânla irtibatını da kesen kârgir (daha sonra da betonarme) binalar yapılarak dinamik bir süreç halindeki şehir anlayışından donmuş şehir anlayışına geçilir. İstanbul, bilhassa Tanzimat'tan sonra

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün vîrâneler gördüm

diyen aydınların ve yönetici zümrelerin jakobence tutumları yüzünden, bir neslin sonraki nesilleri kendi inşa ettiği şehir çerçevesinde yaşamaya mahkum eden Batı şehirlerine benzemeye başlamış, bu yüzden kendini yenileyemediği gibi, kendi kültürünü de üretmez hale gelmiştir.

Her Zaman Merkez

İstanbul'da en yetkin ifadesine ve en ince ölçülerine ulaşan İslâmî Türk kültürü, yüzyıllar boyunca imparatorluğu oluşturan bütün unsurların ortak ürünü ve bileşkesidir. İstanbul'un bu hüviyetiyle, tarihî misyonuna uygun olarak bir cazibe merkezi haline gelmesi kaçınılmazdı. Bu bakımdan İslâm kültürü ve sanatı dediğimiz zaman aklımıza ilk gelen her şey, İstanbul'da temerküz etmiş, bütün modalar, bütün fikir ve sanat akımları İstanbul'da doğup etrafa yayılmıştır. Yenileşme döneminde de merkez İstanbul'dur; bütün yeni modalar, fikir ve sanat akımları, İmparatorluğun Avrupa'ya en yakın bölgelerinden değil, İs-

İstanbul'dan takip edilir. Barok'tan Ampir'e, Rokoko'dan Art Nouveau'ya kadar bütün üslupların Osmanlı dünyasındaki ilk örnekleri İstanbul'dadır. Bu üsluplar, bazıları düpedüz tercüme denecek bir seviyede aktarılırken, mevcut standartlar düzenini altüst etmiştir. İstanbul'un insanî ölçekli binalarının yerine büyük bir hırsla ve yarış halinde Batı şehirlerinde görülen gösterişli binaların benzerleri yapılmaya başlanır. İlk apartmanlar da İstanbul'da boy gösterir. Levantenlerin oturduğu Galata'da başlayan yeni yapılaşma, kanser hücreleri gibi, Tanzimat'ın getirdiği imkânlarla önce bütün İstanbul'a, sonra da yakın çevreden başlayarak bütün ülkeye yayılacaktır. Ancak, 1950'lere kadar, İstanbul, asıl karakterini büyük ölçüde korumuştur. Bu asrın hemen başında, 1911 yılında İstanbul'a gelen ünlü şehirci mimar Le Corbusier, New York'un bir cehennem, İstanbul'un ise bir yeryüzü cenneti olduğunu yazar.

Göçler Başlayınca

İstanbul'un tahrip edilmesinde, imparatorluk döneminde askerî yenilgilerle başlayan göçlerin de çok büyük rolü vardır. Şehrin taşıyamayacağı bir nüfus, o şehrin kurdudur. Rumeli taraflarından gelip İstanbul'a yığılan insanların mesken problemi çözülmeden birinci büyük savaş patlak vermiş ve İstanbul bir anda, Anadolu ve Rumeli'nin ekonomik olarak beslediği merkez olmaktan çıkarak kendi kendini tüketmeye başlamış ve yenilenme reflekslerini kaybederek kültür üretemez hale gelmiştir. Halbuki kültür üretimi, bir şehrin tabii fonksiyonlarından biridir. Kültür üretemez hale geldiği an büyük kitle, mevcut kültürün etnografik malzeme haline gelmiş tezahürlerine sıkı sıkı bağlanıp kendisini geçmişe hapseder. Aydınlar ise üstün buldukları kültürü ithal ederek mevcut kültürün yaratıcılığını yitirmiş olmasından kaynaklanan boşluğu doldurmaya çalışırlar. Bu da çatışma demektir.

Geçen asrın sonlarında başlayan göç hiç durmayacak, fakat İstanbul asıl felaketi, 1950'lerde, sanayileşme hamleleri sonucunda başlayan hızlı şehirleşmenin doğurduğu büyük iç göçle

yaşayacaktır. Böylece, yaratıcılığını yitirmiş olsa da, varlığını belli ölçüde devam ettiren Osmanlı şehir kültürü inanılmaz bir hızla eriyiverir. Bu kültürün en görünen kısmı olan mimari miras ve bu mirasın ayrılmaz parçası olan tabii doku ise, Tek Parti döneminde ilericilik, 1950'den sonra imar adına insafsızca yok edilmiş, bütün şehir rant alanı haline getirilmiştir. 1912 doğumlu bir İstanbul beyefendisinin şu cümlesi çarpıcıdır: "Bir zamanlar bir İstanbul vardı ki, çok iyi bilirdim. Onu imarcılar mahvettil!"

İstanbul'un -ilericiler ve imarcılar uzak tutularak- açık bir müze, bir kültür ve üniversite şehri olarak muhafaza edilmesi gerekirdi. Bu gerçeği farkedenden ve devrin yönetimine bir mektup yazıp İstanbul'un olduğu gibi muhafazasını tavsiye ederek imarına talip olan Le Corbusier'nin teklifi, ilerlemenin, çağdaşlığın yüksek apartmanlar dikmek ve şehirlerin göbeklerinde fabrika bacaları yükseltmek olduğunu zanneden yöneticileri, bürokratları ve aydınları dehşete düşürmüş olmalıdır. Tabii büyük mimar, tavsiyesi yüzünden, İstanbul'un imarını meslektaşları Henri Prost'a kaptırır.

1950'den Sonra

1950'ler, Anadolu'nun dört bir tarafından İstanbul'a doğru göçün başladığı yıllardır. Varoşlarda bir gecede çatılan gecekonduyla gelişigüzel şekillenen mahalleler hızla çoğalarak kitleselleşen bir nüfusu barındırmaya başlayacak ve tuhaf bir şekilde, devlet tarafından örgütlenerek dayatılan Batı kültürüne karşı alternatif bir kültürün üretildiği mekânlar haline gelecektir. Aydınların Arabesk adını vererek aşağıladıkları bu kültür, mimarisinden müziğine, mutfağından mobilyasına, dilinden ahlâkına kadar, kırsal kültürden de, şehir kültüründen de farklı, arada bir yerde duran ve başlangıçta meydan okumayan bir kültürdür. Daha sonra şehirle bütünleşerek iletişim teknolojisinin bütün imkânlarından yararlanır ve asıl mânâsında popüler kültür niteliği kazanarak İstanbul'dan bütün Türkiye'ye yayılmaya başlar (bk. Alaturka'dan Arabesk'e). Ve gecekonduyla hızla üzer

beşer katlı beton yapılara dönüşerek şehri istila etmeye ve önceki yıkımlardan artakalanları da hızla kemirmeye başlar. Çok geçmeden İstanbul'un yerli nüfusu küçük bir azınlık ve bütün şehir nüfus artışına paralel olarak bir baştan bir başa rant alanı haline gelecektir. İmar planları, nâzım planlar şehrin kimliğini korumaya ve insanların rahat yaşayacakları huzurlu bir şehir yaratmaya değil, artan nüfusun dertlerine çare bulmaya ve yetersiz altyapıyı tamamlamaya yöneliktir. Ancak yapılan her yeni yatırım, çıkarılan her gecekondu affı ve kaçak yapılaşmaya öz yumulması, yeni göçleri teşvik etmekte ve bu fasit daire o günden bugüne devam etmektedir.

Ve Son

Bütün bu olup bitenlerin, yaşadıkları şehrin tarihine, geleneklerine ve kimliğine sıkı sıkı bağlı bazı aydınları rahatsız etmesi kaçınılmazdı. Kimi kağıdını kalemini, kimi yağlıboyasını, kimi suluboyasını, kimi de fotoğraf makinesini kapıp köşe bucağı dolaşarak İstanbul'un güzelliklerini zamanın ve kör kazmanın elinden hiç değilse görüntü olarak kurtarmaya çalıştılar. Fakat sayıları o kadar azdı ki, yetişemediler.

İstanbul'un sayısız güzelliği görüntü olarak bile kurtarılmadı.

RAMAZAN NOSTALJİSİ

Eski hayatımızda Ramazan, geceyle gündüzün yer değiştirmesi gibi olağanüstü bir hadiseydi. On bir ay boyunca son derece yavaş bir ritimle yaşanan hayat, birden bambaşka bir canlılık ve renklilik kazanırdı.

Hilâl Görününce

Müslümanlar her Ramazan'da kendilerini bir Ramazan'a daha kavuşturduğu için Allah'a şükrederler. Fakat elliye devirmişlerden kime sorarsanız sorun, "Âh, nerede o eski Ramazanlar!" diyerek derin bir daüssıla duygusuyla iç geçirecektir, hiç şüpheniz olmasın.

Ramazan maneviyetinin, bilhassa büyük şehirlerde, eskiden olduğu gibi derinden hissedilmediği bir gerçektir. Artık "on bir ayın sultanı" umumi hayatın ritmi içinde belirgin bir değişiklik husule getirmiyor. Oruç tutanlar her zaman olduğu gibi, erkenden işlerinin başında olmak, iftar topu (top mu?) kaçta atılırsa atılsın, mesai kaçta bitiyorsa işlerinden o saatte ayrılmak mecburiyetindedirler.

Halbuki eski hayatımızda Ramazan, geceyle gündüzün yer değiştirmesi gibi olağanüstü bir hadiseydi. On bir ay boyunca son derece yavaş bir ritimle yaşanan hayat, birden bambaşka bir canlılık ve renklilik kazanırdı.

Eski toplumumuz gece hayatını bilmezdi; hava karardıktan sonra bütün sokaklardan el ayak çekilir, şehri derin bir sessizlik kuşatırdı. Bekçilerin değnek yahut düdük sesleri, köpek havla-

maları, yer yer telaşlı ayak sesleri, o kadar. Bu hayat tarzı Ramazan hilâli görülür görülmez tersine döner, halk geceleri sokaklara dökülürdü. Kahveler, dükkânlar, hatta zaman zaman devlet daireleri sahura kadar açık bulundurulur, sokaklar kandil, fener ve fanuslarla aydınlatılır, kandil ve mahyalarla donatılan minareler geceleri bir şehriyine dönüştürürdü. Bazı kahvelerin önüne resimlerle süslü kâğıtlardan yapılmış fenerler asılırdı. 1846 yılında, Ramazan gecelerinde sokakların aydınlatılması için dükkânların önüne kandiller asılması gerektiği, istekli olanların da evlerinin kapılarına fenerler koyabilecekleri ilan edilmişti. Caddelerin kalabalığı sahur vaktine kadar devam eder, herkes istediği yerde gönlünce vakit geçirir, komşular birbirlerine çat kapı iftara ve misafirlğe giderlerdi.

Yılın diğer aylarında geceleri derin bir sessizliğe gömülen sokaklarda, iftardan, özellikle teravih namazından sonra yaşanan neşeli hayat, gündüz yaşanan ağır dinî atmosferle tam bir tezat teşkil ediyorsa da, geceleri gezip eğlenmek, bütün gün nefesine hakim olarak ağızlarına tek bir lokma bile koymayan müminler için bir çeşit mükâfat olarak kabul edilirdi. Ve Ramazanlarda gündüzler -öğleye kadar herkes derin bir uykuya daldığı için- gece sessizliğine bürünürdü. Yahya Kemal'in "bir tatlı intizara çevrilmiş sükûnet" diye tarif ettiği iftar öncesi sessiz ve sabırlı bekleyişin güzelliğini ve verdiği manevî hazzı da ancak oruç tutanlar bilir.

Ramazanlarda karanlık geceleri şehriyine çeviren kandillerin ve mahyaların çocuklar için nasıl bir neşe kaynağı olduğunu, ıslıl ıslıl aydınlatılmış modern şehirlerde yaşayanların anlaması çok zordur. Eski gazeteleri tararken 5 Ramazan 1338 (1920) tarihli *İkdam*'da rastladığım C.R. imzalı "*Mahya Hatıraları*" başlıklı yazı bu bakımdan çok ilgi çekicidir. Mütareke'de, yani İstanbul'un işgal altında olduğu yıllarda yazıldığı için ayrı bir anlam taşıdığına inandığım bu yazıyı diline hiç dokunmadan, aynen aktarmak istiyorum:

Mahya Hatıraları

Ramazan'da, çocukluk zamanlarımda, beni en ziyade sevindiren mahyalardı. Ramazan denilince kandil kandil mahyalar kurulacağını düşünerek çıldırısıya sevinirdim. Hanemiz, Tophane'deki Nusretiye Camii'nin tam karşısına müsadif, şimdiki yangın viranelerinin bulunduğu mahalde idi. Evsat kattaki odanın penceresi, minarelerin tamamen karşısına nazırdı, alt kattaki yemek odasında iftarı ettikten sonra kendimi mahyaları seyretmek üzere bu pencerenin önüne dar atardım. Kandiller yanar fakat mahyalar kurulmazdı. Bunun için yatsıyı beklemek lâzımdı. Yatsı okunur fakat mahya yine kurulmazdı. Bu dakikalar bana ne kadar uzun gelirdi.

Mahyanın kurulacağını anlamak, mahyacının hemen işe başlayacağını kestirmek benim için güç değildi. Çünkü ikişer şerefeli olan minarenin üst şerefesinde diğer kandillerden yüksek tek bir kandil hasıl olduğunu görünce, mahyacının gelmiş olduğunu anlardım. Fakat merakım yalnız karşımadaki Nusretiye Camii'nin mahyaları değildi. Tâ uzaklarda, mesela karşı sahillerde, Üsküdar'ın Selimiye, İskelebaşı camilerinin mahyalarını da seyrederek, hatta önümüzde Tophane Talimhanesi'nin saat kulesi hizasından karşı tarafa müsadif Ayasofya, Sultanahmet, Nuruosmaniye, biraz aşağıda Yeni Cami, yukarıda Beyazıt bile gözümünden kaçmazdı. Fakat Süleymaniye'yi görebilmek için pencereden başımı dışarı sarkıtıp sağ tarafa bakmak lâzımdı. Acaba ilk kandili hangisi atacaktı? Rüzgâr en ziyade hangi camiin mahya iplerini sallıyordu, bunlar merak ettiğim şeylerdi. Mesela bir Ramazan'ın ilk günü, karşıdan Ayasofya "Bismillah"ı çekmek üzere iken öte taraftan Sultanahmet "Merhaba"yı yazmaya başlar; fakat bizim tembel mahyacı henüz hiç birşey yazmaya başlamaz, küçük ruhumu kandil ziyaları gibi intizar içinde titretir dururdu.

Hususi bir mahya defterim vardı, her sene bizim evin penceresinden görülen bütün camilerin ne mahya kurduklarını kaydederdim. Fakat bazıları, mesela Üsküdar'dakiler, uzak olduğundan babamın iki gözlü dürbününden istifade ederdim. Acaba her sene aynı cami, aynı günde, aynı mahyayı mı kurardı? İşte benim mahut mahya defterim bunu hallederdi. Fakat bu bilinmezdi, bazen tesadüf aynı camiye, aynı günde, aynı mahyayı kurdururdu. Ramazan'ın onbeşine kadar mahyalar ekseriya "Bismillah, merhaba, safa geldin, elhamdülillah, Allah gani, Muhammed nebi, Aleyke avnilah" gibi yazılardan olur; onbeşinden sonra ise resim yapılmağa başlanırdı.

Onbeşinci Hırka-i Şerif Alayı günü Dolmabahçe, Nusretiye Camileri gibi rehğüzâra tesadüf eden camiler, "Padişahım çok yaşa", "El muzaffer daima" gibi mahyalarını gündüzden kurarlardı. "La ilahe, Muhammed", mahyasını hepsi bir arada ancak bir cami kurabilirdi ki o da Beyazıt'tı. Çünkü bu camiden başka hiçbir camiin minareleri arasındaki mesafe müsait değildi. Bilakis en küçük kelimeli mahyaları minaresinin arası pek dar olan Ortaköy Camii kurardı.

Onbeşinden sonra umulan resimler de, mesela üç-dört muayyen mun-

tazamın içiçe geçmesinden mütehassıl karanfil, gül, lüle gibi çiçekler, hünkâr kayığı gibi resimlerdi. Bizim Nusretiye Camii'nin mahyacısı biraz meraklıydı, gülü kırmızı, sapı yeşil kandilden kurardı. Artık o gece sevincime pâyân olmazdı.

Bir de merakım kurulan mesela baklava mahyasının kaç kandilden ibaret olduğunu anlamaktı. Hiç üşenmezdim, birer birer kaç kandilden mürekkep olduğunu sayar ve yine defterime kaydederdim. İşte bu aded kanâdil aynı mahyada hiç değişmezdi. Bir de babamdan işitirdim ki Sultanahmet içinden de mahya kurarmış. Fakat bunu bir türlü görememiş idim. Ah nerede o nûrânî günler, o şaşaalı Ramazanlar... Bu Ramazan'da mahyalarımız bile sönük, Ramazan'ın onbeşi henüz gelmedi ise de, şu parlak mahyanın şimdiden kurulduğunu o kadar istiyorum ki: "El muzaffer dai-ma".

İftar Sofraları

Her ne kadar C.R., mahyaları seyredebilmek için kalkmakta acele etse de, hiç acele etmeyen davetli veya davetsiz misafirlerin eksik olmadığı iftar sofraları başlıbaşına bir şölendi. Bütün ileri gelenlerin konakları herkese açıılır, halk davet beklemenden zengin iftar sofralarına koşup orucunu nefis yemeklerle açabilirdi. Üstelik bir de dış kirası alırdı. Dış kirası, bir bakıma, "Lütfedip iftarda fakir soframızı şereflendirdiniz. Yoruldu-nuz, yorgunluğunuzun karşılığı olarak lütfen hediyemizi kabul ediniz!" mânâsına gelirdi.

İftar sofralarının en renkli yiyecekleri iftarlıklardı. Renk renk reçeller, meyveler, çeşit çeşit peynirler, sucuk, pastırma, kaz ciğeri... İftarlıkların en itibarlısı ise zeytinlerdi. Orucu, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçtiği için kudsî sayılan zeytinle açmak sevaptı. Hurma da genellikle Hicaz'dan, yani mukaddes topraklardan geldiği için tercih edilirdi. Mis gibi kokan Ramazan pideleri, çörekler.. Sonra çorba, et yemekleri, sebze yemekleri, tatlılar...

Bu yemek bolluğuna bakıp da, eskilerin obur insanlar olduklarını düşünmemek gerekir. XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelen Miss Julia Pardoe, orta halli bir Türk evinde iftar yemeğine katılmış ve sofranın zenginliğinden âdeta gözleri kamaşmıştı. Ancak bu zenginliğe rağmen Türklerin obur insanlar olmadıklarını hemen farkedenden Miss Pardoe, hatıralarında "Os-

manlılar yalnız yaşamak için yerler, yemek için yaşamazlar. Yemeklerin çok çeşitli olması, bazı kimselerin sevmedikleri şeyler olursa, ötekilerden yemeleri içindir" diye yazmıştır.

Davullar ve Davulcular

Çocukların da en mutlu oldukları zamanlar Ramazan geceleriydi. Hilâli ilk gören gözcü, gözlemini kadı'nın huzurunda iki şahitle isbat edip de bekçiler sokaklarda davullarını gümbürdetmeye başladı mı, sevinç dalga dalga bütün şehri sarardı. Bekçilerin peşine takılan çocukların sevinç çılgınlıkları davul seslerine karışarak sokakları çın çın çınlatırdı. Sırf Ramazan gecelerine mahsus çocuk oyunları vardı. Teravihler de çocuklar için birer eğlence kaynağıydı; güle oynaya kıldıkları teravih namazlarıyla camiye ve ibadete alışırldı.

Eski Ramazanların en renkli taraflarından biri şüphesiz davul sesleri ve davulcu manileriydi. Hâlâ davulsuz, davulcusuz bir Ramazan düşünmek zordur. Uzaktan kulağa gerçekten hoş gelen davul sesi, sokaklarımızın vazgeçilmez musikisiydi. Halkı sahura kaldırmak için maniler okuyarak sokak sokak dolaşan davulcular işlerinin ustası olur, öyle her davula tokmak sallamazlardı.

Ramazan davulu koyun derisinden yapıldığı için, diğer davul türlerine göre daha yumuşak ses verdiği söylenir. Bazı davulcuların, davullarının içinde kandil yakarak dolaştıklarını da biliyoruz. Merhum Malik Aksel, bir yazısında sahur vakitlerinde davul çalışıyla meşhur olan Bekçi Ömer Ağa'yı şöyle anlatmıştır:

Bekçi Ömer Ağa, Ramazan davulunu çalarken âdeta kendinden geçer, bazan poturlu dizi ile davulu havaya fırlatır, bazan havada, başı üstünde bir sağa bir sola döndürerek çalar, sonra döne döne ayak oyunları yapar, tokmağı kâh kasnağa vurur, kâh eliyle davul üzerinde tempo tutar, türlü ayak oyununa geçerdi. Ömer Ağa davulunu çaldığı sırada, sade kendisi değil, onu seyredenler de hafif hafif ona uyarlar, tempo tutarlar, hatta ayak uydururlardı. Bazen bir noktada durur, dakikalarca el kol hareketi yaparak davulunu çalar, kadın erkek, yanından ayıramaz, Ömer Ağa'nın tok-

mağıyla çomağını seyredelerdi. Onun geçtiği yerde kafalar kalkar, evlerine gidenler ökselenmiş gibi kalakalırlardı..

On Beşinden Sonra

Eski medeniyetimiz bu dünya ile öteki dünyayı yanyana getirmişti; koyu yeşil servileri, zarif mezartaşları, çiçekleri ve eğrelti otlarıyla ölümü munisleştiren mezarlıklar şehirden tecrit edilmez, pekâlâ günlük hayatın mekânlarından biri olarak kullanılabiliirdi. Evlerde ve mahalle mahalle bütün şehirde her an hissedilen bu dünya-öteki dünya içiçeliği, Ramazan aylarında şüphesiz daha derinliğine yaşanırđı. Başka zaman dinî vecibeleri yerine getirmeyen insanlar bile Ramazan gelince birden sofulaşır, ayyaşlar bayram sonuna kadar demlenmeye ara verir, Müslüman olmayanlar ise açıkta yemek yemekten kaçınırlardı. Camiler ve tekkeler dolup taşar, vaizler gözyaşlarıyla dinlenir, hatimler indirilirdi.

Ramazan'ın on beşinden sonra da tatlı bir hüznün yaşanırđı. Mahyalar "Elveda Ramazan" yazdı mı insanlar "İki gözüm Ramazan, işte geldi geçiyor!" diye kederli kederli söylenirlerdi. Ve bir müddet sonra evlerde başlayan yeni bir telaş: Bayrama hazırlık. Bayramlıklar alınacak, gelinlerin, kızların, halayıkların, ahretliklerin elbiseleri dikilecek, eşe dosta hediyeler dizilecektir. Kısacası halk, bayrama dokuz on gün kala âdeta bir alış-veriş hummasına tutulur, çarşı pazara bayramdan önce bayram ettirirdi.

Ramazan'ın son gecesi sokaklar ve camiler birden tenhalaşır, insanlar kendilerini tuhaf bir boşlukta hissederek hüznlenirlerdi. Bayram namazı, yoğunlaştırılmış dinî hayatın bir çeşit "hâtıme"siydi. Aslında yeme içme ve sevinç günleri olan bayrama hüznle girilirdi. Bununla beraber, bayram, olağanüstü Ramazan günlerinden diğer günlerin rutinliğine yumuşak geçişi sağlayan üç güzel gündü. Üçüncü günün sonunda, insanlar artık şafağın ilk ışıklarıyla başlayan ve karanlık bastırınca sona eren günlere ve hülyalı, sessiz ve sırrî gecelere hazırlanmış olurlardı.

Eski Ramazanların hasretle hatırlanmasında, padişahı dilencisi, zengini fakiri, yaşlısı genciyle, topluca yaşanan özel günler olarak hayatın ritminde meydana getirdiğı olağanüstü değışikliğın büyük payı vardır. Modernlik adına hayatımıza o kadar acımasızca müdahale edilmeseydi, belki hâlâ bu değışiklik duygusunu bütün güzelliğıyle yaşıyor olacaktık, Ramazanlar belki hâlâ eskisi gibi toplumun çok büyük bir kesimini sarıp sarmalayacaktı.

Her toplumun topluca yaşanan sevinçlere ihtiyacı vardır. Bunun için birtakım sinsi odaklar tarafından, Noel, bir süredir Ramazan'ın ve bayramların yerine ikame edilmek isteniyor. Ama hâlâ hayecanla beklenen Ramazanlar hâlâ çok güzel!

İSTANBUL GECELERİNDE HAYAL TRAFİĞİ

"İstanbul, Avrupa'nın gündüz en parlak,
gece en karanlık şehridir."
Edmondo de Amicis

Âvâre Frengin Gecesi

Eskiden senenin on bir ayında günün başlangıcını şafağın ilk parlılıları ve sonunu akşamın ışıkları belirlerdi. Karanlık çöker çökmez herkes evine çekilir; yatsıdan sonra ise sokaklarda bekçilerden, evinin yolunu şaşırmış sarhoşlardan, herhangi bir sebeple sokağa çıkmak zorunda kalanlardan ve köpek sürülerinden başka kimseler görülemezdi.

İstanbul'a gelen Batılılar, bu karanlık şehir gecelerini çok etkileyici bulurlardı. "Esrarengiz" İstanbul geceleri hemen hepsinin muhayyilesini harekete geçirmiştir. Mesela Amicis, Beyoğlu'nda bir dostunun evinin tıraçasından İstanbul'a bakarken zihnen bu büyük ve karanlık şehre karışarak "oriental" hayaller kurmaya başlar ve güya "soluk bir ışıqla aydınlanmış binlerce haremi" keşfetmeye, rakeden güzel gözdeleri ve ağlayan terk edilmiş kadınları görmeye çalışır; inişli çıkışlı girift yollarda gece dolaşan sevdalıları takip eder. Kapalıçarşı'nın karanlık dehlizlerinde, büyük ıssız mezarlıklarda, yer altındaki kocaman sarnıçların labirentlerinde kaybolur vb.

Ahmet Rasim, ilk okuduğunda Ahmet Hamdi Tanpınar'ı da çok etkileyen "*Sokaklarda Geceler*" adlı yazısında, Amicis gi-

bi âvâre frenklerin Beyoğlu'nda herhangi bir otelin, mesela Pera Palas'ın penceresinden Kasımpaşa, Tophane ve Cihangir semtlerine bakarak kurdukları hayaller ve "şark" hakkında yürüttükleri fikirlerle hafif tertip alay ettikten sonra, ıslıl ıslıl caddelerde ve bulvarlarda büyüyen bu derbeder frenklerin, bizdeki sokaklarla sakinleri arasındaki kadim rabıtayı hiç bir zaman keşfedemeyeceklerini söylemektedir.

Eski Sokakta Sesler

Ahmet Rasim'e göre, eski sokaklarımızın karanlık gecelerinde de kendine has bir hayat ve ancak sakinlerinin mânâ verebileceği sesler vardır. Mesela "yapça yapça bir yürüyüş", geceleri uyuyamadığı için sokak seslerini dinleyerek sabahlayan işkillilere, ya sopasını koltuklamış bekçinin birşey sezinlediğini, yahut kendisini sezdirmek istemeyen birinin geçtiğini anlatır. "Pas pas gidiş" seri ise ürkek birinin istemeye istemeye sokağa çıktığına, yahut geç kaldığı için telaşa kapılmış bir yolcunun "Dadım daha yatmamıştır, kapıyı açtırırım!" diye düşündüğüne işaret eder. Topuk çalarak gitmede muvazenesizlik, tereddüt, olgunluk, kuruntu ve "Yarın ne yapalım?" gibi mânâlar vardır. Âheste yürüyüşün tek mânâsı vardır ve korkunçtur: "Paralı ise karşıma çıksın, yoksa uğraşamam". Zigzag çizerek yürüşün mânâsı ise açıktır.

Eski İstanbul sokaklarını hiç kimse Ahmet Rasim'den daha güzel anlatamaz. Onun için burada en doğrusu sözü ona bırakmaktır:

Koşma'dan: Hekime, ebeye, eczacıya haber... Pek nefes nefese ise: Ekseriya herhangi bir muakkibden halas emeli (...)

Tik tak, tak: Yandaki komşular, karşıdaki komşudan geliyorlar. Ayaklar takunyali.

Kapı vuruşlarında da hayli mânâ mündemiçtir:

Tak!: Efendi geldi (Ağır)

Tak tak!: Küçük bey geldi (Az ağır)

Tik tak!: Damat (Pek ağır)

Tak tak tak!: Hizmetçi deli kız (Acele)

Tak, tak tak, -tik!: Büyükhanım, gelin, bacı, düşün gecesinden avdet ediyorlar.

Vakt olur ki insan sokaklarda akseden evsât-ı leyliyenin cümlesinden kuşkulandır: Kalın do perdesi üzerinde bir nefeslik ötüş: Bizim tarafta Anadolulu şimendiferinin çift yoldu amele lokomotifini işliyor. Hiç bir münasebeti olmayan tiz bir düdüğü: Polis bekçiyi çağırıyor. İshak kuşu bağırtısı: Allah hayırlar vere! Nevpeyda ulumalar, uuu uuu'lar: Yangın mı acaba?

(...)

- Yine vakt olur ki insan sükûnetten bile şüphelenir:
- Muhasebecilerin evinin önündeki fener yakılmamış.
 - Hava pek durgun! Ardı fırtına olmasa!
 - Sokaklarda cinler top oynuyor!
 - Gece yarısı oldu, hâlâ bizim bekçi geçecek!
 - Hasbünallah! Sofadaki saat de durmuş!
 - Ne parlak mehtap! Artık sonuna kadar böyle gider!
 - Ne o? Sallanıyoruz galiba!
 - Herkes mışıl mışıl uykuda! Ben hâlâ göz yumacağım!
 - Bizim sokağa da birşey oldu!
 - Bugün çamaşır yıkadılar da... Nasıl ölü gibi yatıyorlar!
 - Saat on iki dedi mi... sokaklarda çıt kalmıyor!

Şehrin Zehri

Ahmet Haşim de *"İstanbul Hakkında Bir Ecnebi ile Muhavere"* başlığıyla *Dergâh*'in on üçüncü sayısında çıkan yazısında, İstanbul'da, ülkelerinde alıştıkları gece hayatını arayan Avrupalıların başlıca zevklerinin "mest-i lâyükal olmak ve gecenin yollarında yuvarlanıp naralar atmak ve nihayet ilk mihmanperver hânenin bir yatağına düşüp ikinci günün zevaline kadar horlamak" olduğunu söyledikten sonra, asıl İstanbul'un onların anladığı mânâda bir şehir değil, "bir cehennemî âletin inbiklerinden damla damla akıp bir ken" bir zehir olduğunu, bu benzersiz zehrin yalnız akşamları tekâsüf ederek görünür hâle geldiğini ve servilerden, damlardan, bacalardan, kubbe ve minârelerden yükselerek havada keskin altınlar, karanlık bakırlar ve erimiş gümüş renklerine karışmış kırmızı ve lacivert bulutlardan bir âlem vücuda getirdiğini yazar ve şöyle devam eder:

"Zehrin tabahhur dakikası, akşamdır demiştim. Filhakika İstanbul'da, azami hayat sıtması o saatte başlar. Çehreler çekilir, renkler uçar ve gözler, içeride yaşayan hârikulâde bir hayatın parlaklığıyla genişler, genişler... Bu mehib facianın sarı havası içinde insanların bin istikamete doğru kaçar

gibi gittiklerini ve kapıların açılıp kapandığını, kafesler arkasında ikinci bir hayatın başladığını gören ve hisseden bir yabancının o sırada yaptığı şey, ekseriyetle, ilk bulduğu vasıtaya tımanıp bu zehirli gaze benzeyen esrarengiz havanın haricine kendini atmaktır. Fakat aziz yabancı, zannetmeyiniz ki, İstanbul o saatte başka türlü tehlikelidir. Son zamanlara kadar İstanbul, hiç bir saatte tehlikeli değildi. İstanbullular, muhabbet ve merhameti, çember-i hayat içinde yaşayan bilcümle mahluka teşmil etmişlerdir. Yabancının o dakikadaki görüşü bir galat-ı rüyet eseridir. Hiç kimse kaçışmıyor; fakat bütün bir gün zehrini sindiren halk, ferda için zehr-i muhitten yeni gıdasını alıyor."

Amicis'in aksine, İstanbul gecelerinin hiç de karanlık olmadığını düşünen Ahmed Hamdi Tanpınar, Haliç'in, Boğaz sularının ve Marmara'nın mübhem de olsa, birkaç parıltıyı yuvarlaya yuvarlaya, kendi karanlıklarını, üzerlerine elmas tozu üflemiş gibi cilalamaya muvaffak olduklarını söyler. Esasen bakmasını bilen bir göz için karanlık, karanlık değil, ışığın cevheridir ve şair,

Neler gördü bu şeb bîdâr olanlar

diye boş yere haykırmamıştır.

Gece Gezen Hayaller

İstanbul geceleri, ezanî saatle on ikiden sonra, "kafeslerden ve perde aralıklarından sızabile ı mum ışıklarıyla bir süre yakamozlu bir deniz gibi olduğu yerde ürperir ve yatsı namazının kandilleri söner sönmez son fener izlerinde kendi üstüne kaplanır." Şimdi cinlerin cirit oynama vakti,

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat

diyen iflah olmaz âşıkların bitmez geceleri ve -Hüsrev Hate-mi'ye göre- bir hayal trafiği başlamıştır. Şeyhülislam Yahya'nın

Bîm-i reh bilmez şeb-i tarîkde tenhâ gelir
Senden ey meh-rû hayâlin bana bî-pervâ gelir

beytini okuduktan sonra *Geceler ve Hayalin* şiirini yazan Hüsrev Hatemi, "Gece korkusu bilmeyen hayalin, ey ay yüzü gü-

zel, bana seni umursamadan, karanlık gecelerde yalnız olarak gelir" diyen şair şeyhülislam'ı gece gezen hayallerin İstanbul sorumlusu ilan etmiş ve şunları yazmıştır:

"İstanbul'da geceleri bir hayal trafiği başlar. Hayaller birbirini görmez. Her hayal kendi gözüne gider, her göz ancak kendi hayalini görür. Bu olayları tarif eden Şeyhülislam Yahya, Çarşamba semtinden bütün hayalleri seyreder".

Derken minarelerden sabah ezanları yükselir. O sırada evlerde de hareket başlamış, sokakta, sabah namazına giden erkeklerin öksürükleri, hafif konuşma ve ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Ardından sokak satıcıları sükün edecektir.

YOK OLAN SOKAK SESLERİ

Nihayet akşam sesleri: Yoğurtçu, simitçi, vişneli kaymaklı mırmırık bozacı ve mısır buğdaycı Arnavut çocuğu geçer. Yatsı ezanı okunduktan sonra sesler hafifleyerek daha uzaktan gelmeye başlar. Şimdi gırç gırç bir beşik sallanmakta, kalın, uzun bir kadın sesi ninni söylemektedir. Ve sesler kesilir.

Kubbede Kalan Hoş Sada

Halide Edip Adivar'ın "*Kubbede Kalan Hoş Sada*" adlı bir hikâyesi vardır. Kimliğini gizleyen zengin bir adam, Türk bestecileri arasında bir opera yarışması açar. Eski İstanbul hayatını anlatması istenen operalar, üçü yerli, üçü yabancı altı sanatkârdan oluşan bir jüri tarafından değerlendirilecektir. Sonunda yarışma günü gelir çatar ve eserler Gülhane Parkı'nda birer birer icra edilmeye başlanır. Ne var ki hiç biri ümit verici değildir.

Akşama doğru sahnedeki orkestra çekilir, yerine yerli saz-lardan mürekkep farklı bir orkestra gelir: Telli, zilli sazlar, davul, dümbelek, çiftenağra, zurna vb. Operanın adı "*Kubbede Kalan Hoş Sada*"dır ve Eyüplü Hacı Selami Efendi adında, Enderun'dan yetişmiş bir üdî'nin hayatını anlatmaktadır. İlk üç perdesi eski musikimizden eserler kullanılarak bestelenen operanın dördüncü ve beşinci perdeleri, yeni hayata ve bu hayatı Selami Efendi'nin nasıl gördüğüne dairdir. Ömrünün son yıllarında iş bulamadığı için büyük bir sefalet düşen Hacı Selami Efendi, nihayet bir mezarlıkta kimsesiz ölür. Son perde, onun

ölüm anında duyduğu eski İstanbul seslerinden ve bunlarla dimağında yarattığı son besteden oluşmaktadır.

Aynı zamanda eserin bestecisi olan orkestra şefinin işaretiyle kemençeler başlayınca kulaklar birden horoz sesleriyle dolar; tanbur ve kemanlar, dinleyicileri, kalın sesli bir adamla billur sesli bir erkek çocuğun seher vakti iki minareden verdikleri Esselat'ı hatırlatan nağmelerle eski zamanlara götürür. Sonra sokak uyanır, salepçi, sütçü, börekçi, zerzevatçı, kısaca bütün sokak satıcıları arz-ı endam ederler. Ardından dümbelekler tamtara tamtam.. tam tam'ı tutturunca ihtiyar kadınlar eski bir ahabab görmüşler gibi "Hakkâmlar, hakkâmlar geçiyor!" diye haykırırlar. "Gökte melek, yerde can"ı ağlatarak geçen goygoycular, dilenciler, ilahiciler ve derken birdenbire tefli, zilli, maşalı seyyar bir çingene saz takımı...

Nihayet akşam sesleri: Yoğurtçu, simitçi, vişneli kaymaklı mırmırık bozacı ve mısır buğdaycı Arnavut çocuğu geçer. Yatsı ezanı okunduktan sonra sesler hafifleyerek daha uzaktan gelmeye başlar. Şimdi gırç gırç bir beşik sallanmakta, kalın, uzun bir kadın sesi ninni söylemektedir. Ve sesler kesilir. Eski İstanbul'un sokak sesleri, Hacı Selami Efendi'nin dimağıyla birlikte bir daha uyanmamak üzere söner.

Sokak Satıcıları

Halide Edip'in hikâyesinde -müzikle ilgili tez bir yana bırakılırsa- eski İstanbul'un sokak sesleri çok iyi anlatılmıştır. Ahmet Rasim de, bu sesleri bir musikişinas titizliğiyle dinleyip kaydeden yazarlarımızdandı. *Sinekli Bakkal* yazarının dikkatinden kaçan sesleri onun yazılarında bulabilirsiniz. Mesela şafaktan bir saat evvel güğümünü köşe başına oturtup, bir sağına, bir soluna, iki nefeste bir "Kaynar salep! Sütlü!" diye haykıran salepçi...

Ahmet Rasim'e göre, zevk sahiplerine tanesi demir gibisinden daha sert gelen "Leblebü!" sadası ve her adımda bir, ısıklık gibi başlayıp boru gibi karar veren "Simit!" feryadı, sokaklarda gecenin sessizliğini ilk yırtan seslerdendir. Günün sütçüyle baş-

layan ve yoğurtçunun âvâzıyla tamamlanan bellibaşlı sesleri, yine Ahmet Rasim Bey'in *Eşkal-i Zaman*'da anlattığına göre şunlardır:

- Gada...yif!
- Kuş lokumu... reva...ni!
- (Kesik ve dik): Yafalar
- (Yılışık yılışık): Bici bici muhallebici
- Eski lastikler alayım
- Helvam... şek...ker!
- (Ciyak Ciyak): Kalaycı
- (Bariton): Venedik sepetleri var, çamaşır se...petleri var!
- (Primaddonna) Bil...lur bardakları var! Hoşaf kâseleri var.
- Hır, hırr...har har... harr harr, harr
- Boru ile:
- Fistanikisu biçim biçim
- Ölüyorum senin için...ilh.
- (Şıkır şıkır şıkır): Ma...cun...n
- (Hüngür hüngür) Almalar, almaa!
- Metaksa... makaralar, tireler, zarif dantelalar...
- (Yavaş yavaş): Sıcak börek... taze börek!
- (Sert): Sulu limon!
- (Alabildiğine bağırarak): Havadisler Turan!
- (Birdenbire): Südlü!
- Ey! Ey! Sana bak!
- Sarhoşum of sevdahım of
- Vallah billah severim hovardayım of
- (Yanık yanık) Ne beyaz, ne çiçe...k ket-ten helvam!
- (Acı acı) Yangın vaa...r!
- (Yıvışık yıvışık) Simitçi, simitçi... A simitçi!
- Hu hu illallah
- Sesin kısılın inşallah
- Geçmez olasin maşallah
- Ninni benim gülüme ninni.

Goygoycular

Sokaklarda bütün sesler şüphesiz bunlardan ibaret değildir; Halide Edib'in de sözünü ettiği, zurna ve çiftenağralarıyla ahenk yapan Sulukulcliler, oynayarak ve şarkı söyleyerek sokakları dolaşan ve bu arada ızgara-maşa satan yahut fala bakan

çingene kadınları; onların peşinde gezerek "Aydi holan sen de hampur çek de görsünler beylerim, paşalarım!" deyince ortaya fırlayıp döne oynaya "Çeribaşının gelini" türküsünü söyleyen ve "Hampurr hampurr haytiki hampurr" çeken oğlanlar, manici keten helvacılar, kör çığırtmacılar; Muharrem hangi mevsime denk gelirse gelsin, uzun paltolar giyip ayakta yüzyüze durarak hususi bir makamla okudukları,

Gökte melek yerde her can ağlar
Hoy goy goy canım

teranesiyle güya aşurelik toplayan goygoycu kopuklar; kendilerine has türküleri bulunan ayı oynaticılar vb. eski İstanbul sokaklarının vazgeçilmez simalarıdır. Müzikleri, bütün mahalleri ve sokakları motor gürültüleri istila ettikten sonra da uzun süre unutulmamıştır.

Bir çeşit sokak tiyatrosu olan bu gösterilerin ve bu seslerin, bütün gün evlerinde oturmak zorunda olan kadınlar için ne ifade ettiğini tahmin etmek kolaydır. Birinci katlarda sokağa açılan pencerelerin kafeslerinin ardından yahut bahçe kapısının aralığından seyrettikleri satıcılar, çingene müzisyenler, goygoycular, ayı oynaticılar vb. onlar için büyük bir değişiklik ve neşe kaynağıdır. Fakat köpek sürülerinin korkunç kavgalarıyla yüreklerinin yerinden oynadığına şüphe yok.

Son derece pittoresk bir dokuya sahip olan eski İstanbul sokağındaki hayatın çok renkli ve sinematografik görüntülerle dolu olduğunu söylemeye gerek var mı dersiniz?

BİZİM MAHALLE

Modern Türk şehrinde kaybedilen mahalle fikridir. Ancak mahalle hayatının güzelliği hafızalarımızda hâlâ tazeliğini koruduğu için televizyonlardaki mahalle konulu diziler, bütün ibtidâiliklerine rağmen sevilerek seyrediliyor

Açık Ufuklar

Güzel mahalle hatıraları olmayan var mıdır, bilmiyorum. Cehennemî şehirlerin içine tıklandığımız iç karartıcı apartmanlarında yaşadığımız yabancılaşma yüzünden, çocukluk günlerimizden kalan o sıcak insan ilişkilerini, dostluğu, komşuluğu, emniyetli sokaklarda oynadığımız tadına doyum olmaz çocuk oyunlarını derin bir daüssıla duygusuyla hatırlıyor, aynı duyguları paylaştığımız insanlarla ah'lı vah'lı sohbetlere dalıyoruz.

Frenklerin "nostalgia" dedikleri daüssıla duygusu olmasaydı, herhalde yaşadığımız sözde modern hayat büsbütün cehenneme dönerdi. Aslında geçmişi özlemek bir sağlık alâmetidir; bana öyle geliyor ki, hafıza geçmişi eleyip süzerek sadece güzelliklerden ibaret bir masal iklimi haline getiren ve iç denge-mizi sağlayan ayrı bir mekanizmaya sahip.

Yine de, eski mahallelerin hafızamızdaki güzelliğini sadece bu mekanizmaya bağlamak yanlıştır. Türk mahallesi, gerçekten güzel ve hâlâ model olarak kullanılabilecek bir yaşama tarzıdır, bir üsluptur.

Eski şehirlerimizin, tabîî dokuyla tam bir uyum halinde mahalle mahalle büyü-yüp geliştiği söylenebilir. Mahallelerin genellikle fazlaca meyilli araziler üzerine kurulmuş olması, bu

şehirlerin en önemli hususiyetlerinden biridir. Böylece her çeşit suya tabîî akıntı imkânı verildiği gibi, her evin ufkunun açık olması ve güneşten faydalanması sağlanmış oluyordu. Bu, dikkatli bir seyyah olan İtalyan yazarı Edmondo de Amicis'in de gözünden kaçmamıştır. Avrupa şehirlerinde gözün ve düşünce-nin hemen her zaman dar bir çerçeveye hapsedildiğini ifade eden yazar, İstanbul'da ise gözün ve zihnin her an sınırsız ve lâtif uzaklıklara kaçılacak bir yol bulabildiğini söyler.

Benzersiz bir yaşama kültürüne ve üslubuna sahip olan atalarımız, surlarla çevrili, evlerin birbirini örttüğü güneşsiz şehirleri sevmiyor, kendilerini kapana kısılmış gibi hissediyorlardı. Bu bakımdan topoğrafik yapısı müsait olmayan bölgelere yerleşmek zorunda kalındığında aynı sonucu veren başka çözümler bulunmuş, Sedat Hakkı Eldem'in ifadesiyle "Evlere kendi bahçeleri içinde bir iç âlem ve hayat kazandırılmasına özen gösterilmiştir". Evlerin altındaki üzeri örtülü ve önü açık bölgeye "hayat" denilmesi, atalarımızın asıl hayatı açık havada, tabiatla içiçe yaşanan bir hayat olarak anladıklarını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Mahalleler halinde düzenlenmiş olmak, Türk şehrinin ayrıncı vasfıdır. Genellikle bir camiin, bazan da bir çeşmenin yahut ağaçlıklı bir meydanın etrafında teşekkül eden mahalle, camii, mektebi, hamamı, küçük çarşısı vb. ile kendi kendine yeten bir ünitedir. Sakinleri, tek bir aileymiş gibi birbirlerine kenetlenmişlerdir. "Mahalle, cemiyet bünyesi içinde sağlam bir hücre, üreme ve devam vazifesini bir ibadet kudsiyetiyle üstüne almış bir aile demektir" diyen Samiha Ayverdi, bu dayanıklı uzviyetin bir minyatür devletçik hüviyeti taşıdığını, idaresinin ise imam-bekçi-muhtar üçlüsüne havale edildiğini anlatır.

Her mahalle başlıbaşına bir mekteptir, yaşlıları, hatırı sayılır büyükleri, hatta külhanbeyleri bile, çocuklara ve yeni yetişenlere karşı kendilerini âdeta bir koruyucu olarak bilirler.

Evler sokaklara birbirinin mahremiyetini ihlal etmeksizin, fakat komşuluk ilişkilerinin kolayca yürütülmesini sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Komşuluk demek, yardımlaşma ve dayanışma demektir. "Ev alma komşu al", "Komşu hakkı, Tanrı

hakı", "Komşu komşunun külüne muhtaç", "Komşuyu komşudan sorarlar" gibi atasözleri, Türk mahallesindeki komşuluk ilişkisinin mahiyetini son derece açık bir biçimde özetlemektedir. Komşular arasında teklif tekellüf olmaz, birbirlerine haber vermeden çat kapı misafirlğe gidebilirler. Ancak Ahmet Rasim bir yazısında "âyine-i gammâz" adlı bir düzenekten söz ediyor; kapının yanındaki odanın penceresinden uzatılmış bir demirin ucunda iki ayna vardır; bu aynalardan birinin diğerine yansıttığı görüntü sayesinde, eve gelenleri gözetlemek mümkün olmaktadır. Böylece can sıkıcı ziyaretçilerden kurtulmak kolaylaştığı gibi, birdenbire karşısına çıkılamayacak misafirler geldiğinde hazırlanmak için zaman kazanılabilecektir. Ahmet Rasim, "âyine-i gammâz"ın faydalarını böyle açıkladıktan sonra, "O zamanlar şimdiki gibi merâsim-i husûsiye-i ziyâret mevcut değil idi" diyor.

Tanpınar'a Göre Mahalle

Mahallede, dinî, sosyal ve entellektüel hayatın asıl merkezi cami yahut mescittir. Genellikle mütevazı binalar olan mahalle camilerinin çoğu, kendilerine has mimarileri olan son derece zarif, ahşap yapılarıdır. Bir müessese olarak hayatı hem belli ölçüde tanzim eder, hem de etrafta olup bitenlerden hisselerini alırlar. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler* adlı romanında, başarıyla tasvir ettiği eski bir İstanbul mahallesindeki Elagöz Mehmed Efendi Camii'nin siyasî ve iktisadî şartların değişmesinden nasıl etkilendiğini çok güzel anlatmıştır.

Sultan Aziz devri paşaları zamanında pırıl pırıl olan Elagöz Mehmed Efendi Camii, durmadan tamir edilir, yeni halılar, kilimler ve yazı levhalarıyla bezenirmiş. Ancak Abdulhamid devrinde bu adaklar ve hediyeler epeyce azalmış. Balkan Harbi'nden sonra da enikonu bakımsız kalan camii'nin ayakta kalması, ancak Evkaf'ın cüz'î yardımına mahalle halkının mütevazı katkılarıyla mümkün olabilmıştır.

Tanpınar, mahallenin erkeklerinin akşamüstüleri Elagöz Mehmed Efendi Camii'nin bahçemsi avlusunda oturarak konu-

tuklarını anlatıktan sonra, camiin, dolayısıyla ibadetin eski hayatımızdaki yerine şöyle değinir:

Bundan otuz kırk sene evvel eğlence için bir yere gelmezlerdi. Hatta asıl birleştirici olan şey, bunlar değil, ibadetti. İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın, herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü. İman sadece bizi Allah'a bağlayan bağ değil, müşterek kıyafet, yüz ifadesi, muaşeret şekli, hülâsa cemiyet hayatında nezaket ve merasim dediğimiz şeylerin, yani karşılıklı münasebetlerin tek kaynağıydı.

Mahallenin bütün sokakları, cami ve mahalleyi şehrin merkezine bağlayan anayola çıkar. Sokakların çoğu çıkmazdır. Çıkmaz sokak, tek tek evlerin veya birkaç evin özel sokağıdır diye tarif edilebilir. Âdeta loş dehlizlere benzeyen bu dar sokakların üstleri, birinci katların çıkmaları ve cumbaları, ağaçların bahçe duvarlarından taşan dalları ve nihayet çatıların saçaklarıyla âdeta örtülür. Evlerin birinci katlarındaki pencerelerin açıldığı bu gölgeli sokaklar, yerli ve yabancı birçok ressamı cezbeden pittoresk mekânlardır.

Genellikle muntazam olmayan sokakların iki tarafına dizilmiş evler, mülkiyet durumuna bağlı olarak gelişigüzel bölünmüş arsalar üzerine bina edilmiştir. Bu yüzden sağır duvarlı zemin katları çok zaman eğri büğrüdür. Arsanın biçimsizliğini gidermek için birinci katlar çıkmalarla sokağa taşırılır. Bu çözüm, sokaklara, dolayısıyla Türk şehirlerinin görünüşüne benzersiz bir plastik kanzandırmıştır. Ahşap meskenlerdeki mimarî elemanların, tıpkı eski alfabedeki harfler gibi, sahip olduğu plastik imkânlar, son derece orijinal mimarî kompozisyonlar kurulmasını sağlamış; bazan küçük ve düzensiz bir arsa parçasının üzerinde sürpriz çıkmalarla âdeta bir masal mimarisi yükselmiştir. Daha da önemlisi, bu mimarinin hiç bir zaman ağaçsız ve çiçeksiz düşünülmemesidir. Hatta yeşillik mimarinin tabîî bir elemanı olarak kabul edilmiştir.

Evler ve Bahçeler

Bahçesiz ev düşünülmez; çünkü kadının bütün ömrü evde geçmektedir. Kadınların bilhassa yaz günlerinde nefes almaları, dinlenmeleri, çalışmaları, komşularıyla oturup sohbet edebilmeleri için bahçe gereklidir. Toplum kadını eve bağlamış, ama onun rahat etmesi için en uygun mimarî çözümlere de ulaşmıştır.

Eski Türk evlerinin ağaçlarla ve çiçeklerle dolu bahçeleri, o günleri yaşamış olanların hatıralarında ayrı bir yere sahiptir. Mesela Halide Edip Adıvar, çocukluğunu geçirdiği evin mor salkımlı bahçesini hiç unutamamış ve yıllar sonra yazdığı hatıralarına *Mor Salkımlı Ev* adını vermiştir. Bahçelerin Türk kadınları için ne ifade ettiğini, o günlere yetişmiş bir başka kadın yazarımız olan Samiha Ayverdi de çok güzel anlatır: Eskiden bahçesiz evin pek bulunmadığını, bulunsa da makbul olmadığını, asmasından, incirinden, armudundan, eriğinden başka, kuyu başında akşam safalarının, duvarlara tırmanan kahkahaların, karanfil kümelerinin, lâtinlerin ve aslanağızlarının bu bahçelerin kadim âşinaları olduğunu yazan Ayverdi, yaz mevsimlerinde sayfiyeye gidemeyen kadınların, kasnaklarını, dikiş bohçalarını alıp bu temiz ve bakımlı bahçelerde biraraya geldiklerini, gülüp söyleşerek hem eğlendiklerini, hem işlerini işleyip dikişlerini diktiklerini anlatır.

Modern Türk şehrinde kaybedilen işte bu mahalle fikridir. Ancak mahalle hayatının güzelliği hafızalarımızda hâlâ tazeliğini koruduğu için televizyonlardaki mahalle konulu diziler, bütün ibtidâiliklerine rağmen sevilerek seyredilmektedir.

İSTANBUL ŞEHİR ESTETİĞİNDE AĞAÇ

Bütün bir manzaranın
Saltanatı bu ağaç.
Ahmet Hamdi Tanpınar

I Şehir ve Ağaç

Eski Türk şehrinde, şehir planının esasını arazinin topoğrafik yapısı veriyordu denebilir. Çünkü makbul olan, tabiata tecavüz etmek değil, onu tamamlamak, onun bir parçası olarak doğup geliştirmekti. Şehir, geleneğin şaşmaz ölçüleri kullanılarak tesbit edilen mevkilere kurulmuş külliyelerin etrafında irticalî bir biçimde teşekkül ediyordu. Bu teşekkül biçimini plansızlık, gelişigüzel yapılaşma olarak anlamamak gerekir. Çünkü her yapı, çevresine uyumu gözetilerek inşa ediliyor, böylece hârikulâde sürprizlerle dolu, tekdüzeliği yenmiş emprovizasyon şaheserleri doğuyordu. Âbidevî eserlerin dışında, beşerî ölçülerin hemen hiç dışına çıkmayan dedelerimiz, gölgeli dar sokaklarındaki asmalı çardakları, yer yer ağaçlı köşeleri, ne tabiatı taklit, ne de tabiata müdahale esasına dayanan bahçeleri, muhtelif ağaçlarla gölgelendirilmiş kahveleri, çeşmeleriyle, son derece munis şehirler kurmuş, daha önce kurulmuş şehirlere de yepyeni bir hüviyet kazandırarak kendi damgalarını vurmuşlardır.

Mimarinin tamamlayıcı unsurları olarak düşünülen ağaçlar, tabiatla, tabiata ilave edilen yapılar arasındaki denge ve uyumu

sağlıyordu. Bunun için Osmanlı Türk şehirleri uzaktan bakıldığında, üzerine kuruldukları arazinin tabii uzantıları gibi görünürler. Esasen mesken mimarisinde genellikle ahşap kullanıldığı için, tabiatla akrabalık kendiliğinden tesis edilmiş olmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere, iklim şartlarının müsait olduğu Osmanlı şehirlerinin hemen hepsi, bir baştan bir başa bahçe ve bostanlarla bezenmişti. Bahçe'li bostan'lı isimlerin yanısıra, ağaç ve çiçek isimleri taşıyan sokak, mahalle ve semtlerin çoğu, İstanbul'un eski hüviyetini gösteren açık belgelerdir.

Büyük mesireler ve hasbahçeler bir yana, istisnasız her evin küçük veya büyük, bir bahçesi, bu bahçede birkaç meyva ağacı, kestanesi veya çınarı bulunurdu. Cami veya mescit önlerinde, çeşme başlarında, meydanlarda, mesire yerlerinde, her biri başlıbaşına bir anıt olan çınarlar, serviler, kestaneler, atkestaneleri, dişbudaklar, çitlenbikler, ıhlamurlar, kırmızı yapraklı kayınlar, ender de olsa lâle ağaçları, çamlar, fıstık çamları, sakızlar, sedir ağaçları, İstanbul manzarasının vazgeçilmez unsurlarıydı. Ruşen Eşref Üneydin, bir yazısında bu ağaçları birer fırça darbesiyle şöyle tasvir eder:

Buz renkli çam: Kıyıda kanatlarını germiş dinlenen albatros.

Göğe engin fısıkiesini yayıp yere engin gölgesini döken çınar.

Fıstık çamları: Kleopatra'nın ardsıra esirlerin taşıdığı yelpazeleri andıran fıstık ağaçları.

Balık biçimli yapraklarının altında dikenli fiske topları saklayan atkestaneleri.

Üç gövdeli ıhlamurlar. Altı açık, üstü koyu kelebek yapraklı ıhlamurlar.

Meltem estikçe gümüş direklere dönen salıntılı kavaklar.

Havada burkulup burkulup gene yere sarkan soforalar.

Testere yapraklı aylandoslar: Göğün berraklığında öbür ağaçların dallarına tutunmuş örümcek ağıları sanılacak aylandoslar.

İç çeken serviler.

Kolalanmış gibi katı ve parlak yapraklı manolyalar.

Yeşil çadırı cevizler.

Avize billurları gibi sarkan, akan, titreşen salkımlı çam..

Her biri başlıbaşına bir belirleyici olan bu ağaçlar, çevrelerinde yaşayanlar için apayrı bir anlam taşır ve âdeta bir yaşama

üslubu yaratırlar; hatta efsanelerle, evliya menkıbeleriyle vb bezenerek, bir çeşit kudsiyet, dolayısıyla dokunulmazlık kazanırlardı. İstanbul'un hâtıralarına da sahip olan asıl nüfusu, yaşadıkları çevredeki ağaçları korumuş, koruyamadıkları ağaçlar için de en yakınlarını kaybetmişcesine üzülmüşlerdir. Sahil yolu açılırken, Bakırköy halkı, Sakızağacı Mahallesi'nin denize temas ettiği noktada, Sakızın Burnu denilen yerdeki bin ikiyüz yıllık sakız ağacını kestirmemek için yaklaşık bir ay diremişti. Şehremini halkı da Millet Caddesi açılırken Fatih'in diktiğine inandığı beş yüz yaşındaki çınarın kesilmesini önlemek maksadıyla yolu kapamış ve tam üç ay açmamıştır.

Birçok şairin ve yazarın eserlerinde, çocukluklarının bir tarafını yapan böyle ağaçlar önemli yer tutar. Mesela Necip Fazıl'ın *Bir Adam Yaratmak* adlı oyunundaki temel figürlerden biri olan incir böyle bir ağaçtır. Oyunun kahramanı olan Husrev, bu incirin hayatındaki yerini şöyle açıklar:

"Bu incir ağacı, bilseniz bana neler hatırlatmaz. Bütün bir çocukluk, bütün bir geçmiş zaman. Eski İstanbul kadınlarını bilmem hatırlar mısınız? Hayal dediğiniz kudret işte onlardaydı. Benim bir büyükannem vardı ki bu incir ağacının dibinde, göze görünmez bir cin ve peri âlemi tasavvur ederdi. Çocukken, beni bu incirin dibinde oynamaya bırakmazlardı. Birgün orada oynarken ayağım kayıp yere düştüm. Sabahtan akşama kadar mutbakta, cinlerin öfkesini dindirecek şerbetler kaynadı. Sihirbaz değneklerine benzer kepçelerle uzun uzadıya bir kazanı karıştırdılar. İncirin dibine döktiler. Cinler tatlıyı severmiş".

Bir Adam Yaratmak'ın kahramanı Husrev de bir oyun yazarıdır ve "Ölüm Korkusu" adlı piyesiyle meşhur olmuştur. Oyunun kahramanı, babası gibi kendisini bir incir dalına asarak intihar eder. Gazeteciler, Husrev'in babasının da kendisini yalının bahçesindeki incir ağacına asarak intihar ettiğini öğrenince, oyunun kahramanıyla yazarı arasında ilişki kurar ve etrafında gittikçe daralan bir çember oluştururlar. Sonunda bu çevrenin etkisiyle oğlunun kendini asmasından endişe ederek incir ağacını dibinden kestiren annesi, Husrev'in bütün dünyasını yıka-caktır:

HÜSREV- Anne ben o ağaca baktığım zaman babamı görmüş gibi oluyordum. Babamı göreyim diye rıhtıma çıktım. Aradım, aradım. Nihayet

onu ta dibinden ve toprak hizasından kesilmiş buldum.

ULVİYE- Yavrum! Bu kadar fena bir hâtırası olan ağacı niçin müdafaa ediyorsun?

HÜSREV-Çünkü o babamdı. O bendim. O çocukluğumdu. O her şeyimdi. Küçükken onun dibinde oynardım. Ona yaslanır, bulutları seyredirdim. Gölgesine sığınırdım. O benim dadımdı. O senden sonra sevdiğim her şeydi. En sevdiğim şeyden en büyük fenalığı gördüm. Babam kendisini ona astı. O benim yine en bağlı olduğum şey kaldı. Şimdi onu kestiniz. Ta dibinden, toprak hizasından kestiniz. Böylece dünyamı kesmiş oldunuz. Artık anlıyorum ki dünyam, ta dibinden, toprak hizasından kayboldu.

ULVİYE- (Ağlayarak) Husrev, affet! Anneni affet! Bu işi bana bağışla!

.....

ULVİYE- (Başını kaldırmış, çığlık koparıyor) Evladım! Gitme! Gitme!

HÜSREV- (Durur, başını arkaya çevirir) Ne yapayım anne? Kestiniz incir ağacını!

Çıkardığı ilk dergiye *Ağaç* adını vermesi, Necip Fazıl'da ağaç fikrinin çok güçlü olduğunu göstermektedir. "Büyüklüğü, olgunluğu, erginliği, bir kelimeyle perfeksiyonu" temsil eden ağaç, Necip Fazıl'a göre, toprak üstünde ve altındaki gür ve dolayışık varlığıyla, madde ve ruh gibi, her şeyin bir dış ve bir iç yüzü bulunduğuna işaret eden güçlü bir sembol, kökleri, gövdesi ve dallarıyla "muhte doğru nâmütenâhî dağınık ve çok, merkeze doğru nâmütenâhî toplu ve tek bir şahsiyet muvazenesinin en eşsiz örgüsüdür".

Bu ilginç fikirlerini *Ağaç* dergisinin birinci sayısındaki "Adımız" başlıklı sunuş yazısında açıklayan Necip Fazıl, ağacın, insanoğlunun gözünde, dünyaya ayak bastığı günden beri çözülmez bir bilmece olduğunu söyler ve yazısını şu cümlelerle tamamlar:

"Ağaç bize, dünyaya geldiğimiz günden bugüne kadar içimizi dolduran anlama ve arama sıkıntısının dehşetli anatomisi halinde görünüyor. Gözlerimiz ona daldığı zaman, garip bir röntgen ışığı altında ruhumuzun bin kollu iskeletini görmüş gibi ürküyoruz. Sanki bu fevkalâde şahsiyetin hendesindeki nizamla, içinde Allah'ın sırları yatan ruhumuzun hasret çektiği nizam arasında gizli bir yol meydana çıkıyor".

Benzersiz bir ağaç sevgisine ve kültürüne sahip olan eski İstanbulluların ağaçlar hakkında, bu kadar sarıh bir biçimde dile getirmemiş olsalar bile, böyle bilgece düşünceler geliştirdik-

leri muhakkaktır. Ancak bu düşüncelerin daha çok mistik bir duyuşun içinde eridiği ve kelimelerin kalıbına dökülmeksizin ifade edildiği söylenebilir.

II Tanpınar'a Göre Türk Pittoreski

Ağaçlar köklerini sadece anne toprağın değil, zamanın da derinliklerine salarak beslenirler. Evlerimizi inşa ederken ağacı tercih ettiğimizde, belki, ağaçtan geldiğimize dair eski inançların arketipal keyfiyetler halinde ictimâî şuurlarımızı hâlâ işgal ediyor olmasının payı da vardır.

Şüphesiz sanatkârlar böyle keyfiyetleri, sıradan insanlara nazaran daha güçlü bir biçimde sezerler. Bu bakımdan eşine az rastlanır bir şair ve yazar olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde ağaçlar önemli figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Yaz Gecesi* hikâyesinde bir ceviz ağacı, *Bir Adam Yaratmak*'taki incir gibi kesilmiştir. *Rüyalar*'da Cemil'in "kışın karanlıklarından bu kadar süslü ve güzel geldiği, bir altın mızrak gibi pırıl pırıl sabah sislerini yardığı için" Persephone adını verdiği bir erguvan ağacı vardır. *Sahnenin Dışındakiler*'de ise Cemal'in çocukluğunun geçtiği bahçedeki iki incir ağacı, bir mürdüm eriği ve büyük ceviz ağacı semtte meşhurdur. Aşeren hanımlar, eğer mevsimine tesadüf ederse mutlaka mürdüm eriğinin meyvelerinden yemek isterler:

"Bu o devrin mahalleimize mahsus, herkesçe kabul edilmiş bir isterisi idi. Koca mahallede, hatta semtte o mevsimde bir gebe kadın behemehal bulunacağı için biz çocuklar ister açık kapıdan girelim, ister duvardan atlayalım, bu imrenme ve iştihaya hürmet ederdik. Hatta o kadar haşarı olan ve her şeyi behemehal yapması için yasak edilmesi kâfi gelen Sabiha bile bir kere olsun bu ağaca dokunmamıştı".

Mürdüm eriğinden çocukların hissesi ancak yere düşenlerdir; belki de farkında olmadan, yakında doğacak bebeğe dostluk ve yakınlık gösterdiklerini düşünerek eriğin etrafından alar-

ga geçer, “onun yüklü dallarını, mukaddes bir gebenin karnı gibi uzaktan ve âdeta dinî bir hürmetle” seyrederler. Halbuki ceviz ağacı böyle değildir:

“Onun meyvası herkese mübahtı. Dibindeki evliya bile onu muhafaza edemezdi. Zaten bu evliyanın çocukları çok sevdiği âşikârdı. Her ağaçtan ufak ufak düşmeler olur, düşenlerin kolu, dizi, başı yaralanır, ceviz ağacından, o kadar yüksek olmasına rağmen kimse düşmez, nadir olarak düşen de bir kedi yavrusu gibi derhal ayağa kalkardı.

Bu ceviz ağacının bir başka meziyeti daha vardı. O da mahalledeki evlenmelere yardım etmesiydi. Aşağı sokakta oturan Berber İsmail Efendi-Filibeli, iriyanı, pehlivan yapılı bir ihtiyar- dört kızını iki sene içinde onun sayesinde evlendirmişti. İsmail Efendi'ye göre, hadise ağacın dibindeki evliya her sabah bir fatiha okumak suretiyle olmuştu. Fakat mahallenin dedikoducu kadınları bu işin daha ziyade, ceviz ağacına çıkan semt delikanlılarının, onun yüksek dalları arasından İsmail Efendi'nin kızlarını tahta silerken seyrede ede olduğu fikrinde idiler.”

Tanpınar'ın meyva ağaçları üzerinde özellikle durması, onun, Türk bahçesini, bahçelerin ve ağaçların İstanbul şehir estetiğindeki yerini çok iyi bildiğini göstermektedir. Güzellik ve faydayı birlikte düşünen ve yaşadıkları çevrelerde bu iki değer benzersiz bir sentezini vücuda getiren dedelerimiz, meyve ağaçları, hiç olmazsa bir erik, kayısı, kiraz, badem veya cevizi bulunmayan bahçeyi bahçeden saymazlardı. Sadece İstanbul için değil, bütün müslüman Türk şehirleri için geçerli bir kaidedir bu. Çocukluğumuzu çiçek ve meyveleriyle dolduran ağaçları unutabilir miyiz?

Çiçek kadar, meyve yetiştirmeye meraklı İstanbullular da vardı; Tekbir'in büyük bestekârı Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi bunlardandır. Yetiştirdiği nadide bir armut devrinde “Mustabey Armudu” diye tanınmıştı. Geçen asrın hekimbaşlarından Mustafa Behçet, Abdülhâk, Hayrullah ve Salih Efendi'ler, aynı zamanda tanınmış meyve yetiştiricileriydi. Elimizdeki kayıtlara göre, bıldırcın armudu, tereyağı armudu, şeker gevrek armudu, sarı büyük kış armudu, misk armudu, sibir elması, vişne eriği, aşağı yukarı nargile büyüklüğünde bir ayva türü, tanesi üç yüz dirhem gelen kız memesi şeftalisi, bostanî şeftali, sarı papa şeftalisi, draki yarma şeftalisi, ağustosta çıkan beyaz ve uzun saplı

bir kiraz türü, ağustostan sonra olan ceviz büyüklüğünde, bir tarafı beyaz, diğer tarafı siyah kiraz, beyaz at kestanesi, şam üzümü cinsinden iri siyah üzüm ve daha birçok üzüm çeşidi, Abdülhâk Molla'nın Çamlıca'daki bağının ürünlerindendir.

Bahçelerinde meyve ağaçları bulunan herkes, şüphesiz, Hekimbaşı Abdülhâk Molla ve benzerleri gibi, meyve yetiştirmeyi başlıbaşına bir zevk, bir sanat haline getirmiş değildi. Fakat fakir veya zengin, her evin bahçesinde bir veya birkaç meyve ağacı bulunur, çocuklar mutlaka meyveyi dalından yemenin zevkini tadarlardı. En azından, komşunun bahçesindeki meyve ağaçlarının birinin dalları ya sokağa, yahut diğer avlulara taşardı.

Tanpınar'ın *Huzur*'unda, Nuran, oturacakları evin bahçesinde bulunmasını istediği çiçeklerden söz ederken meyve ağaçlarının çiçeklerini özellikle kaydeder. Bu bahçede bol bol badem, erik, şeftali, elma ağaçları bulunmalıdır. Çünkü meyve ağaçlarının çiçekleri "ömürleri kısa ve beş gün için olsa bile, insanda bütün bir sene devam edecek hayaller uyandırabilir".

Meyve çiçeklerine bahar diyen eski İstanbullular için baharın gelmesi, bütün meyve ağaçlarının tepeden tırnağa çiçekle donanması demektir. Şimdilerde "yaşama sevinci" dedikleri derin mutluluğu en çok tepeden tırnağa çiçek açmış ağaçların karşısında hisseden eski İstanbulluların bu zevkini, Orhan Veli kısa bir şiirinde çok iyi ifade etmiştir:

Deli eder insanı bu dünya
Bu gece, bu yıldızlar, bu koku
Bu tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç

Biz yine Tanpınar'a kulak verelim; çünkü derin İstanbul'un ancak yaşama sanatına vakıf olanların farkedebilecekleri gizli güzelliklerini keşfetmede onun kâ'bına ulaşabilen çok az yazar vardır:

"Sonra birgün asıl baharla, halkın dilindeki baharla karşılaşsınız. Yolunuz üstündeki bodur erik ağacı bir gecenin içinde Pompei fresklerinin o meşhur Flora'sı gibi çiçek açar, büyü ve saltanat olur. Ertesi günü bir türbenin parmaklığı üzerinden bir erguvan dalı, sanki gözlerinizin önünde,

ağır bir ölüm uykusundan uyanmış gibi gülümser, gerinir. Bir hamle daha, kapınızın üstündeki salkım ağacı çiçeklenir, bütün duvar ve avlu bir diyoni-sos âyini gibi mor bir ışık içinde kalır. Ve İstanbul baharı vadiden vadiye, tepeden tepeye akislerle çoğalır.

“İstanbul taraflarında mevsimler gündelik ekmek gibidir; bahar da öyle, hemen her köşeden bir keşif, bir ilham gibi karşınıza çıkar, düşüncenizi benimser, tıpkı musallat bir fikir gibi onu kovalar. Küçük kahvelerin çardağında, hazire parmaklıklarının arkasında, eski konak bahçelerinde, bazan mavi bir hatmi veya bir Acem Lâlesi yaprağı rengi ve inceliği, bazan büyük bir elmas parıltısı ile hep o vardır. Her şekilde bu, mavinin zaferidir. Deniz ve gök, her aralıktan size onu uzatır”.

İstanbul mimarisinin gündelik hayata taşla ve parmaklıkla katıldığını, iyi yontulmuş taştan düz duvarın, yaldızlı kitabenin, parmaklıklar arasından görülen mezartaşı ve ağacın, hepsinin üstünde bazan bir ağacın mevsim manzarasının asıl mânâsında Türk pittoreskini meydana getirdiğini düşünen Tanpınar, eski İstanbul’da mimarının saltanatına rekabet edebilen başka bir güzellik varsa, onun da ağaçlar olduğunu söyler. “Güneşin adına söylenmiş bir kasideye benzeyen ağaç”, İstanbul’da, beyaz mermer ve yontulmuş taşla uyduğu kadar, harap çatılar ve tezyinatı bakımsızlıktan kaybolmuş, yalağı kırılmış çeşmelerle bile uyuşmasını bilir.

Büyük mimarların eserlerinin yanbaşıda birkaç çınar veya serviye eksik etmediklerini, bazan daha da ileri giderek cami veya medrese avlusunun hendesî cenneti ortasında çınar ve servi gibi ağaçların yetişmesi, sarmaşıkların halkalanması, güllerin açması için özel yerler ayırarak mimari ile ağaç arasında tam bir işbirliği tesis ettiklerini ifade eden Tanpınar, küçük büyük her çeşmeyi iri gövdeli bir çınar veya servinin beklediğini söyler:

“Mimarın yahut hayrat sahibinin diktiği ağacın büyüdüğünü görüp görmemesinin ehemmiyeti yoktur. Dikilmiş olduğunu bilmesi yeterdi. Bilirdi ki toprağa emanet edilmiş bir ağaç, mahalleye, semte, şehre, hatta cemiyete ve bütün bir imana emanet edilmiş bir değerdir”.

Tanpınar’a göre, hissî terbiyemizde, İstanbul peyzajına o asil hüznü veren servi, çınar ve çam ağaçlarıyla fıstık çamlarının büyük payı vardır. Türk hayatında ve muhayyilesinde özel-

likle iki ağaç, servi ve çınar derin izler bırakmıştır. Şehrin dışarıdan görünen manzarasına Karacaahmet, Edirnekapi, eski Ayazpaşa ve Tepebaşı'ndaki servilikler hakimdir; ancak Boğaziçi'ndeki peyzajlar, çınarların etrafında toplanır. Haliç manzarasına üslubunu veren ise Eyüp servilikleridir. Bu düşüncelerini ifade ettikten sonra, en sevdiği ağacın çınar olduğunu, bu güzel ağaçların kendisine geniş, pençe pençe yaprakları, munis dev gövdeleriyle Peçevî'nin uzun uzun anlattığı, sefer meşveretlerinde söz alıp kumandanlara yol gösteren yaşlı serhat gazilerini hatırlattığını söyler. "Onlar toprağımızın hakiki gururudur; belki dedelerimiz o heybetli vekarı, o dağ sükunetini onlardan öğrendiler".

Bunun için Yahya Kemal'in İtrî'yi eski çınarların mektebinden yetiştirmesini çok iyi anladığını sözlerine ekleyen Tanpınar, İstanbul'da ağaçların gitgide azaldığını belirterek "Bir ağacın ölümü, büyük bir mimari eserinin kaybı gibi bir şeydir. Ne yazık ki biz bir asırdan beri, hatta biraz daha fazla, ikisine de alıştık" diyor.

III Hayal Şehir

Tanpınar'ın İstanbul'a bu bakışında ve duyuşunda hocası ve dostu Yahya Kemal'in şüphesiz büyük payı vardır. İstanbul'u tadabilmek için sürekli gezen ve her gezişinde yeni güzellikler keşfeden Yahya Kemal, engin tarih bilgisini sezgileri, tahassüsleri ve tahassürleriyle besleyerek "Türk İstanbul" terkibine ulaşır. Bu terkiбин, İstanbul'un öz yapısından kaynaklanmakla beraber, Yahya Kemal'e ve daha sonra Tanpınar'a has bir duyuşun damgasını taşıdığı su götürmez. Çünkü çok hususi bir sezgi gücü ve duyuş tarzıyla yeniden yorumlanmış bir terkiptir bu. *Ziyaret* şiirindeki

Yine birlikte, bu mevsimde, Atik-Valde'deyiz;
Yine birlikte, bu mevsimde gezip sezmedeyiz
Bu çınarlarla siyah servilerin gölgesini

mısralarında, bu hususi sezişlerin prensibini bulmak mümkündür. Güneşin batarken Üsküdar'ın camlarında ihtişamlı saraylar yarattığını, saltanat pek uzun sürmese de, kendi iç aydınlığına dönen bu fakir ve güzel semtin camlardaki mevhum sarayların yıkılmasına asla esef etmediğini Yahya Kemal'den öğrenmişizdir:

Az sürer gerçi fakir Üsküdar'ın saltanatı;
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına

Dalar, çünkü bu mağfired ikliminde, altının hâlisi de, sahtesi de gözleri kamaştıramaz. Halkının yaratılışındaki hâlisiyet ve yücelik sayesinde her semti bir cennete benzeyen karşı sahilde, fukara evlerinin lambaları, Üsküdar'ı en sahih aynadan aksettirir. Üsküdar, büyük fethi gören şehirdir ve İstanbul henüz Bizans'ken, o, hemen karşısında, Türk İstanbul'un küçük bir modeli olarak kozasını örmekte ve kendi rüyasını görmektedir. Seyit Bey, Şeker Ahmet Paşa, Zekai Paşa, Hoca Ali Rıza, Cevad ve Osman Âsaf gibi Üsküdarlı ressamaların işleye işleye bitiremedikleri güzellikler, Yahya Kemal'in bu *Hayal Şehir*'i niçin sevdiğine dair ipuçlarıyla doludur. Üsküdar'ın gösterişsiz, fakat bakmasını bilenlere eşsiz güzellikler sunan ve beklenmedik saadetler va'deden sakin köşelerini, çeşmeleri, namazgâhları, eski bağdadî, aşı boyalı harap evleri, ümrü ve çitlenbik ağaçlarının gölgelendirdiği küçük mescitleri, köhne çınarlı çeşme başlarını, küçük ahşap evler arasındaki asma çardaklarını ve fıstık ağaçlarının arasından Boğaz'ın hâreli sularını resmeden bu zarif ressamaların suluboya, yağlıboya, guaş ve karakalemlerinde, *Hayal Şehir*'i ve bütün Türk İstanbul'un estetiğini yaşarsınız. Bu estetiği onlardan merhum A. Süheyl Ünver devralacak ve ömrü boyunca, Türk İstanbul'a asıl kimliğini kazandıran köşeleri suluboyasıyla zaptetmeye çalışacaktır.

Tanpınar'ın şiirlerini de, onun kısaca Türk pittoreski dediği manzara çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Mehtabı sevgiliyle bir masal meyvası gibi kırılmış dal uçlarından pay-

laşan şair, çınar veya kestane gölgelerinde geçirilen mahmur ikinci saatlerini de -ki eski yaşama tarzımızın vazgeçilmez zevklerindendir- derin bir biçimde duymuş ve *Mavi, Maviydi Gökyüzü* şiirinde terennüm etmiştir:

Mor aydınlıkta bir çınar
Veya kestane dibinde;
Mahmur süzülen bakışlar
İkinci saatlerinde...

*Birgün İcadiye'*de ufukları tek başlarına bekleyen çamları ve ardıçla kestanenin her yıl yaşadıkları macerayı keşfeden Tanpınar, korularda dalların yaşadığı şafak saltanatını, duyduğu masalların en hülyalı olarak tasvir eder. *Dönüş*'te, baharın unutulmuş kokusunu ve ay ışığında dalların rüya dolu uykusunu araştırır. Sabah saatlerinde sisler içinde yükselen serviler onda zaman zaman ebediyet duygusu uyandırmaktadır:

Belki ebediyet budur
Sabah saatinde sisler içinde
Yükselen servidir

Üsküdarlı Hoca Ali Rıza'nın nefis peyzajlarına sık sık misafir ettiği, bütün manzaraya tek başına hakim olan "yalnız ağaç"lar da Tanpınar'ın hayal dünyasında önemli yer tutar:

Aydınlığın gemisi
Ve sazı her rüzgârın
Boğum boğum gövdesi
Bütün bir manzaranın
Saltanatı bu ağaç
Döğünür kırbaç kırbaç
Sarsılır inler susar
Eteklerinde sessiz
Bir müjde gibi deniz..

IV

Eski İstanbul'da Sonbahar Estetiği

Yakın zamanlara kadar gerçekten bir bahçe-şehir niteliği taşıyan İstanbul'da sonbahar manzaraları da benzersizdi. Şehri âdeta altın yağmuruna tutulmuş gibi ihtişamlı görüntülerle bir baştan bir başa kuşatan sonbaharın kaçınılmaz inkıraz hüznüne harikulâde bir güzellik eşlik ederdi. *Huzur*'da İstanbul'u birlikte gezen Mümtaz ve Nuran, yaz bittiği için üzülürler, fakat sonbaharın o zevkli hüznünü de derinden yaşamaktadırlar. Nuran, önce başları üstünden geçen ilk kırlangıç kafilesini Mümtaz'a göstermiş, birkaç gün sonra da yalıya yolda bulduğu üç kuru meşe yaprağıyla gelmiştir. Ölüm kurdunun kenarlarından ısırdığı, akşam kızılığı ortalarına doğru ilerlemiş üç meşe yaprağı. Şimdi bütün korularda ağaçlar, nasuğlarının gittikçe azaldığını duyuyor, dallar üşüyormuş gibi birbirlerine yanaşmak istiyorlardır. En küçük sarsıntıda düşen kuru yapraklar. Sakız ağaçları erguvanlar gibi, fakat daha hüznünlü kızarmışlardır. "Bu sabah, der Nuran, erkenden Emirgan korusuna gidelim. Ağaçların âdeta titreye titreye uyanışı çok güzel oluyor!"

Tanpınar, şiirlerinde de, eski İstanbul sonbaharlarının tezatlı güzelliğini güçlü bir biçimde duyurmaktadır. *Sonbahar* şiirinde durgun havuzları işleyen yaprakların güneş ve ölüm renginde Haşim'in şiirlerine de yansıyan özel renkler vardır:

Durgun havuzları işlesin, bırak
Yaprakların güneş ve ölüm rengi
Sen kalbini dinle, ufuklara bak.

Haşim'in de aynı adı taşıyan şiirinde (*Sonbahar*) hazan, suyu yakuta döndürmüştür. Şimdi isterseniz gözlerinizi kapatıp her köşesinden yeşilliklerin köpürdüğü eski İstanbul'un dar sokaklarındaki sonbahar manzaralarını hayal edebilirsiniz. Hafif de bir rüzgâr esiyorsa, uçuşan ve siz yürüdükçe ayaklarınızın altında çıtırdayan güneş rengi yaprakların bahçeleri ve sokakları sarının ve kırmızının bütün tonlarını cömertçe kullanarak nasil bir masal iklimine dönüştürdüğünü tahmin etmek zor değil-

dir. Haşim'in *Merdiven* şiirinde de, İstanbul'un benzersiz bir sonbahar gününde güneş rengi yapraklarla bezenmiş ünlü merdivenlerinden birinin hatırasını yaşattığına ve büyük şairin bu şiiri "bahçelerde sarı çiçeklerin açtığı, havanın keskin incir yaprağı kokularıyla dolduğu, ufuklarda gümüş ve bakır bulutların anlaşılmasız işler hazırlamakla meşgul olduğu" bir günde, akşamüstü yazdığına eminim.

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak
Ve bir zaman bakacaksın semaya ağlayarak.

Ressam Malik Aksel, 1956 yılında *İstanbul* dergisinde çıkan bir yazısında, işgüzar temizlik görevlilerinin caddelerdeki ağaçlara tırmanarak ince dallardan sararmış yaprakları sıyırıp aldıklarını, vakitsiz yere düşenleri de hamarat bir ev hanımı titizliğiyle süpürdüklerini anlatır ve "Yaprakların dökülmeden önce temizlenmesi kolay hatıra gelen şeylerden değil" dedikten sonra, Japon estetikçisi Okakuro Kakuzo'nun *Çayname*'sinden bir anekdot aktarır: Çay ustası Rikiu, bahçesinden geçen yolu tek bir yaprak bırakmadan süpüren oğlunu "Böyle süpürülmez!" diye azarlar ve tutup bir ağacı kuvvetlice silkeler. Her taraf altın ve erguvan renkli yapraklarla dolar. İşte asıl güzellik, tabiiyet ve temizlik! İşte bir zamanların İstanbul'unda sonbahar estetiği!

V

Pencereden Bakınca

Pencereler, sadece duvarlarda (bazan da tavanda), kapalı mekânın hava ve ışık alabilmesi için bırakılmış boşluklar değil, aynı zamanda iç mekânla sonsuz mekânın ve tabiatın irtibatını sağlayan, ayrıca vazgeçilmez estetik fonksiyonları bulunan mimari elemanlardır.

Bu kavrayıcı tarifte dört unsur vardır: Hava, ışık, kapalı mekânın sonsuz mekânla ve tabiatla irtibatı, estetik. Hava derken şüphesiz temiz havayı, ışıkla da güneşi kastediyoruz. Son-

suz mekânla ve tabiatla irtibat, insanın çevresinden kopmaması için gereklidir. Ve estetik, güzel bir çevrede yaşama arzu ve ihtiyacının eşyaya yansımadır, denebilir. Bugün içinde yaşadığımız mekânlarda pencere diye açılan boşluklar bu fonksiyonlar açısından değerlendirildiği takdirde, modern şehrin meş'um r  alitesi bütün çıplaklığıyla belirecektir: Pencerelerimizi kirli havaya maruz kalmamak için sıkı sıkı kapatmak zorundayız. Ve sadece kazanacağı parayı düşünen cahil bir müteahhidin belki de asırlık ağaçlar kesilerek elde edilmiş bir arsanın üzerine inşa ettiği apartman bloku sonsuz mekânla irtibatımızı kestiği gibi, g  ne  inize de kalın kara bir perde çekmiştir. Nasılsa baltadan kurtulan ağaçlar da, lenduha apartmanların arasında soluksuz kaldıkları için bütün canlılıklarını yitirir ve yavaş ya-
va   kuruyup yok olurlar.

Artık insanlar, bin yıllık   ınarları bile gözlerini kırpmadan kesiyor, yerlerine çirkin bir villa yahut bir apartman kondurmak için matkapla deldikleri ağaçların içine asit zerkedip kurutuyorlar. Asıl trajedi, bu katliamın bir ara imar adına yapılmış olmasındır. Bedri Rahmi Eyüboğlu, *Yedi Tane Erik Ağacı* adlı şiirinde, yolunun üzerindeki yedi erik ağacının kesili  ini büyük bir acı duyarak anlatmıştır:   iirine, evinin Fındıklı'da, deniz kenarında olduğunu, ekmek parasını ise Beyoğlu'nda kazandığını anlatarak ba  layan şair, yirmi yıldır içine gitmek için bir yokuştan çıktığını, bu yokuşun ortasındaki alanda yedi erik ağacı bulunduğunu söyler:

Ne zaman yolum d     
Erik ağaçlarını arar gözüm
Ya kedi yavruları gibi sırlıslıklam
Ya buram buram bahar i  redirler
Ya bütün dalları kırılıp dökülmüş
Her sene kırılır dallar   dettir
Bu yaz geleceğine alamettir

1951 yılının baharına gelindiğinde, henüz yeşermeye ba  lamı   bu erik ağaçlarının yedisini de dibinden keserler. Ve bir süre sonra yerlerinde cascavlak bir apartman yükselir:

Ensesi ceketinden iki parmak dışarda
 Üç katlı tombalak bir apartman kuruldu
 Güzel bir yapı olsa canım yanmaz
 Yapı değil mübarek haciyatmaz

Bedri Rahmi, bu şiirle İstanbul'da yaşanan korkunç betonlaşma sürecini güzel anlatmıştır. Yedi erik ağacının 951 baharında kesildiğini belirterek, 1950'den sonraki imar faaliyetleri sırasında, İstanbul'un tarihî ve tabîî dokusunda yapılan büyük tahribata atıfta bulunan şair, şüphesiz bir Tek Parti adamı olarak Demokrat Parti iktidarını, üstü kapalı bir biçimde eleştirmektedir.

Doğrusu, Bedri Rahmi'nin göremediği gerçek, İstanbul'da bu mânâda asıl tahribatın batılılaşma hareketleriyle birlikte başlamış olduğudur. İstanbul'un içinde yüzyıllarca yabancı bir örgü gibi barındırdığı ve kendi içine hapsettiği Beyoğlu'nun Tanzimat'ın getirdiği imkânlarla birden aşağı doğru sarkmaya başlamasından sonradır ki, başta Lamartine olmak üzere, birçok batılı gezginin hayranlıkla söz ettikleri Galata sırtlarındaki emsalsiz yeşil doku ve ihtişamlı bahçeler yok olma tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. Bedri Rahmi'nin yolunun üzerindeki erik ağaçları, herhalde, bu dokudan artakalanlardı. "Diyâr-ı küfrü gezip beldeler kâşâneler gördüklerini" söyleyen ve bunları kendi şehirlerinde de görmek isteyen hüsnüniyetli Tanzimat aydınlarının hayal ettikleri şehir, Beyoğlu gibi, "ağaçsız, ufuksuz, millî karakterden mahrum" bir şehirdi. Bugünkü İstanbul, aslında Tanzimat ideallerinin -belki biraz fazlaca kontrolsüz- gerçekleşmiş biçimidir.

1950'den sonraki sanayileşme harnaleleri, bilindiği gibi aynı zamanda büyük bir iç göçe yol açmış ve İstanbul'da asıl kahredici felaket o zaman başlamıştır. Yeni nüfus, İstanbul'un tarihî ve tabîî dokusunun farkına bile varmadan kendilerini ekmek kavgasının içinde bulan yoksul insanlardan oluşuyor, varoşlarda başlayan gecekondulaşma, bir zihniyet olarak şehrin içlerine doğru sarkma eğilimi gösteriyordu. Çok geçmeden, asıl nüfus azınlığa düşecek ve bütün İstanbul bir baştan bir başa rant alanı haline gelecektir. Eski evler, köşkler, bahçeler, ağaçlar vb., ye-

ni nüfusu için şehrin en kıymetli arsalarını işgal eden lüzumsuz varlıklardı. Yaktılar, yıktılar, kestiler...

Şurası bir gerçektir ki, birçok şair, günümüzde yaşasalardı,

Gökyüzüne ağaç desen türkülerinde,
Ağaca gökyüzü,
Bir şey değişmiş olmaz
Pencereden baktığın zaman.
Ne kuşlar şaşırır dallarını,
Ne yıldızları koparmak mümkün olur.
Eksilmez etrafta yeşillik;
Bu kubbenin maviliği devam eder.

Cahit Sıtkı

bir çam vardı önünde
doğduğum odanın
çöpten yapraklarında
güneşi
rüzgarla sallayıp
kafesten
içeri dolduran bir çam

Âsaf Halet Çelebi

Kımıldanır mahallemin daralan ufku
Basma perdelerinde gün batarken
Atıp saatler süren uykusunu
Odama uzanır akasyam pencereden.

Orhan Veli

Pencereden bakınca bir araya gelecek
Karşığı ev, ağaçlar, yaprak, çiçek

Ziya Osman Saba

gibi şiirler söyleyemezlerdi. Çünkü dışarı bakınca ne ağaçları
ve çiçekleri, ne de gökyüzünü, karşıdaki apartmanın kirli ve
çirkin yüzünü göreceklerdi.

Pencerelerin artık tek fonksiyonu kalmıştır; içinde barındı-

ğımız hapishaneye benzer mekânların birer tecrit hücresi haline gelmesini önlemek. Halbuki, eski Türk şehrinde pencere demek, peyzaj demektir. Eski İstanbullular, evlerinin pencerelelerinden baktıklarında, ya tepeden tırnağa çiçek açmış, ya dalları leziz meyvelerle yüklü, yahut kuruyup kızarmış yapraklarını rüzgâra ve toprağa emanet eden güzel ağaçlar görürlerdi.

O pencereleri ve o pencerelerden bakınca görünen şehri öz-lüyoruz.

ÖTEKİLER

Eski Türk şehrinin nüfusundan sözederken, ötekileri unutmamak gerekir.

Bir zamanlar, kediler, köpekler, kuşlar, ölümler ve

İyi Saatte Olsunlar, hep birlikte kavgasız gürültüsüz yaşar giderdik.

Bir Levha-i Mâzî

Refik Halit Karay'ın "Levha-i Mâzî" başlıklı hoş bir yazısı vardır: Soğuk bir kış gecesi evinin önünde ayaklarına kapanan miskin, çelimsiz bir sokak köpeğini görünce eski İstanbul sokaklarının gürbüz köpeklerini hatırlayan yazar, çocukluğunda ve gençliğinde tanıdığı o muntazam teşkilatlı, dinç ve tok yaratıklardan kala kala böyle bir kemik torbasının kalmış olmasına hayıflanır ve evde onun yiyebileceği ne bulursa önüne koyup "A zavallı köpek, sen bilmezsin, siz bir zamanlar ne idiniz?" diyerek anlatmaya başlar. Özetleyerek sunuyorum:

Halk sizi gözü gibi sever, yavrularınıza mesken kurar, sakat ve alil kalanlarınızı tedavi ederdi. Av'avınız dünyayı tutardı. İçinizde kıpkızıl tüylü, kalın yeleli, uzun kuyruklu, âteşin gözlü ve dinç öyle bahadırlar vardı ki, uslanmış eski bir sâbıkalı gibi dolaşır, uzaktan etrafı kollar, yahut birden hiddete gelerek nâra atıp cenk meydanına birer kahraman gibi seyirtirlerdi. Onlar, senin gibi ürkek değillerdi, kendilerini yalnız hissetmezlerdi, güvendikleri yerleri ve avâneleri vardı. Bizler onlardan hem çekinir, hem hoşlanırdık, hem malımızı, hem canımızı emniyet ederdik. Çocuklarımız onlarla ekseriya mahalle aralarında altal-

ta üstüste büyürlerdi. O zamanlar vükelâ, rical konakları vardı ki, mutfaklarına günde bir koyun girer, süprüntü tenekelerine sabahları birer tabla yemek dökülürdü. Sizler yer yer gürbüzleşir, yerine sırasına göre muaşakalar, mulatıfeler, mücadelelerle vakit geçirir, gönül avutur, gamsız yaşar, işsizlikten etrafı yavruya boğardınız. O zamanlar köpeklere ekmek adamak âdetti. Günde bir fırın ekmek de böyle sarfolunurdu. Size eziyet etmek yasaktı; içinizden biri kazaen tekerleğin altında kalsa, ahali arabacıyı dövmeye kalkışırdı. Hatta sizi bugün zehirli etleriyle idama mahkum eden şehremaneti yok mu, bu mücrim arabacı-lardan her köpek çiğneyişlerinde para cezası bile alırdı. Ah bedbaht yavru, o köpeklik değil, insanlığa yakın bir mazhari-yetti. Önlerinde bir kuş sütü eksikti. Herhalde zamane çocukla-rından daha çeşitli, daha gıdalı yerlerdi. Köpek cinsine muhab-betimizin derecesini anla ki kendinize çeşme yaparken sizler için de yalak yapmayı ihmal etmezdik, suyunuza kadar düşü-nürdük. Bayram olur, davulun arkasına katılır, neş'yle havlar-dınız; yangın olur, mahalle mahalle uyarır, yaşlı yaşlı ulurdunuz! Ah, beraber ne iyi, ne dost yaşadık! Bize siz uğur ve be-reket getirdiniz!

Sokaklar ve Köpekler

Refik Halit'in anlattıklarında hiç abartma bulunmadığın- hemen ifade etmeliyim. Dinen murdar sayıldıkları için evlerde barındırılmayan, ancak sokaklarda hiç rahatsız edilmeden yaşa-yabilen köpek sürüleri, eski mahallenin vazgeçilmez sakinlerin-dendi. Kimse onları rahatsız etmek istemez, hatta yolun ortasın-da kıvrılıp uyuyanları bile kovalamayıp yollarına hafif bir kavis çizerek devam ederlerdi. Tamamı sahipsiz olan bu köpekler, sokakları paylaşmışlardı; aralarında âdeta bir porotokol yap-mışlar gibi, hiç bir köpek kendi sokağından başkasına gidemez-di, gitmeye kalkışırsa parçalanması, en azından sakatlanması işten bile değildi.

Sokak köpekleri arasında çeşitli sebeplerle çıkan kavgalar, korkunç olduğu kadar seyirlikti de. Birbirlerinin üzerine çıldır-

miş gibi saldırır, kulakları sağır eden havlamalar, hırlamalarla kapışır ve kesif bir toz bulutu içinde kaybolurlardı. Kavganın uzaması halinde sokak sakinlerinin ellerine ne geçerse kapıp savlet ederek köpekleri ayırmaktan başka çareleri kalmazdı. Kavgadan sonraki görüntü de acıklıydı; savaşın kurbanları, kiminin kulağı yırtılmış, kiminin bacağı kırılmış bir halde ve kan revan içinde inleyerek uzaklaşırlardı.

Müslümanların oturdukları sokaklarda köpekler mecbur kalınmadıkça dövülmez, rahatsız bile edilmezdi. Çünkü sadece köpekler değil, bütün hayvanlar sevilir, Allah'ın bir emaneti olarak görülürdü. Hatta birçok insan, köpeklerin beslenmesi için hatırı sayılır meblağlar vasiyet etmişlerdi. Esasen köpekler sokakların canlı süpürgeleri idi; ne bulurlarsa oburca yerlerdi. İstanbullular onların varlığına o kadar alışmışlardı ki, Abdülmecid devrinde toparlanıp Marmara'daki Hayırsız Ada'ya sürüldüklerinde son derece rahatsız olmuş, köpekler geri dönünce de âdeta bayram sevinci yaşamışlardı. Kedilere gelince onlar evlerin demirbaşlarıydı zaten.

Eski Türk şehrinde sadece yeşille değil, hayvanlarla da içiçe yaşanır. Malik Aksel'in anlattığına göre, evlerin en kuytu köşelerinde yarasalar, sansarlar ve gelincikler yaşar, temel yılana dokunulmaz, görüldüğü zaman "Şahmelek yahut şahmaran başı için bana dokunma" denirdi. Çatı aralarında kırlangıçlar, bacalarda leylekler mekân tutardı. Sıcak ülkelerden geldikleri için "hacı"lık yakıştırılan leylekler uğurlu sayılır, kuş yuvalarını bozanların büyük günaha girdiğine inanılırdı. Kumru ve güvercinler kafeste beslenmez, ama evler, kafeslerde beslenen kanyara, saka, ispinoz, flürye ve iskete gibi ötücü kuşlarla şenlendirilirdi. Kuşlara duyulan sevginin en somut göstergeleri ise ahşap evlerde olsun, taş yapılarda olsun, çoğu başlıbaşına bir sanat eseri olan kuş evleridir. Genellikle üst katlarda, kuşların barınması için yapılan bu evcikler, bütünüyle Türk mimarisine has bir güzelliştir.

Sevap sayıldığı için kuşları pazarlardan kafesleriyle satın alıp âzâd etmenin gelenek haline geldiğini, madrabaz Rumların evlerinde yetiştirip alıştırdıkları kuşlarla Türklerin bu şefkatini

istismar ettiklerini, aynı kuşları tekrar tekrar satarak bol para kazandıklarını, Türkiye'yi ziyaret eden yabancıların seyahatnamelerinden öğreniyoruz. Kentemiroğlu da, ünlü tarihinde Türklerin avcılıktan nefret ettiklerini ve avcılığı hafifmeşreplik olarak gördüklerini yazar. IV. Mehmed ile oğlu II. Mustafa'nın başlarına gelen felaketler, halk tarafından avcılığa meraklı olmalarına bağlanmıştır.

D'Ohsson'un anlattıkları da son derece ilgi çekicidir. At, eşek, katır ve deve gibi hayvanlara taşıyabileceklerinden fazla yük yükleyenlerin gaddarlıklarına karşı tedbirler alındığını, zabıtarların bunları gördükleri her yerde müdahale etme yetkilerinin bulunduğunu yazan D'Ohsson, kedilere özel bir ilgi gösterildiğini belirterek sebebini şöyle açıklar:

"Bunun sebebi, kediye karşı az çok alâka gösterip ekseriya okşayan ve kendi eliyle yiyecek ve içecek veren peygamberin örnek ittihaz edilmesidir. İşte bundan dolayı çok sofular, evlerinde birkaç kedi beslemeyi sevap sayarlar. Umumiyetle müslümanların avdan hoşlanmamaları işte bu telakkilerinden dolayıdır. Hayvanların hürriyetlerinden mahrum edilmesini bile gaddarlık sayarlar".

Claude Farrare'in Anlattıkları

Claude Farrare'in Türk kedileri hakkında anlattıkları da şaşırtıcıdır. Farrare ve birkaç subay arkadaşı, Tophane rıhtımında, açıktaki kruvazörlerine gitmek üzere sandala binmişlerdir. Tam ayrılmak üzeredirler ki, gri 'bir tekir kedi, kısa bir tereddüitten sonra bir sıçrayışta sandala atlayıverir. "Bizden korkmadığına göre" diyor Farrare, "bu hiç şüphesiz bir Türk kedisiydi. Doğru hristiyanları, Gregoryenler yahut Ortodokslar, zayıf olan herşeye karşı zalim davranırlar. İstanbul'da bunların oturdukları mahallelerdeki kediler, daha insan yüzü görür görmez selameti kaçmakta bulurlar".

Farrare, omuzunda kruvazöre götürdüğü kediye subay odasındaki yumuşak yastıkların üzerine barakır. Kedi, küçük gri kafasını tecessüsle ve ürkmekten etrafta dolaştırmaktadır. Üçgen biçiminde bir burnu, iri, yeşil ve yuvarlak gözleri vardır.

Subayların bir tabağa koyup önüne sürdükleri balığı, masanın dibinde kendini naza çekmeden sessizce yemeye başlar. Derken olan olur, kediceğizin boğazına birden uzun bir kılçık saplanır. Nefessiz kalan zavallı pisiden zayıf bir inilti çıkar, ayakları gerilir, burnunu havaya dikerek ümitsiz bir şekilde ağzını açar ve öylece kalır. Yemek yiyen Fransız subaylar, iskemlelerini iterek ayağa fırlar ve kedinin etrafında halka olurlar. Gittikçe ferî sünen gözleriyle teker teker yüzlerine bakarak imdat isteyen kedinin acıklı haline dayanamayan Farrare, gemi doktoruna birşey yapıp yapamayacağını sorar.

Ve kediyi dört kişi birden ayaklarından tutarak masaya sırt üstü yatırır. Gemi doktoru, beş altı saniyede, bir bisturi darbisiyle kedinin boğazındaki kılçığı çıkardıktan sonra, "Dikkat edin" der, "Ben haydi deyince hep birden bırakın. Yoksa pençesine düşenin vay haline. Bırakır bırakmaz geriye sıçrayın!"

Doktorun dediğini yaparlar, fakat telaşları boşunadır. Kedi yavaşça döner, doğrulur. Kısa bir süre sonra subayların şaşkın bakışları altında, ağır ağır doktora doğru ilerler ve güzel yeşil gözleriyle ona bakarak ellerini yalamaya başlar. Çünkü o İstanbul'un Türk sokaklarında doğup büyümüş bir kedir.

İyi Saatte Olsunlar

Eski evlerin sakinleri arasında kedi ve kuş gibi hayvanlardan başka, melekler ve İyi Saatte Olsunlar gibi görünmeyen varlıklar da bulunurdu. Sofranın yemekten sonra alelacele kaldırılması, nimetlerin üzerine kanatlarını geren meleklerin fazla yorulmaması içindi. Korku ve saygının birbirine karıştığı bir duyguyla "İyi Saatte Olsunlar" diye anılan cinlerin ve perilerin birçok evde çeşitli kılıklara (mesela kedi, kuş vb.) girerek gezindiklerine inanılırdı ve bazı bölümlere destursuz girilmezdi. Geceleyin ısıklık çalınmaması, aynaya bakılmaması, saç, tırnak kesilmemesi, şuraya buraya tırnak bırakmamak ve eşiklere oturmamak gibi davranışlar, bu inançlarla ilgilidir. Kedilerin, köpeklerin veya kümes hayvanlarının zaman zaman geceleri bağırmaları da İyi Saatte Olsunlar'a bağlanarak uğursuzluk sayı-

lır, sakinleşmeleri için tütsü yakmak, şeker şerbeti dökmek gibi tedbirler alınırdı.

Evlerde yaşanan, cinlerle, perilerle ve meleklerle içiçe, insan muhayyilesini devamlı uyanık tutan, yarı mistik bir hayatı. Ancak bizim cinlerimizin ve perilerimizin, Hıristiyanların hortlakları ve hayaletleri yanında son derece munis olduklarını hemen belirtmeliyiz. Bunu, iki ayrı medeniyetin ölüm karşısındaki tavırlarının farklılığı ile açıklamak mümkündür. Batıda hortlak, hayalet, hatta vampir hikâyelerinin ölümlerle ve mezarlıklarla yakın ilişkisi vardır. Türk mezarlıkları, Hıristiyan mezarlıklarının aksine, hiç ürkütücü değildi ve şehirlerden tecrit edilemezdi. Pekâlâ günlük hayatın mekânlarından biri olarak kullanılabilen mezarlıklar, yemyeşil servileri, her biri bir sanat eseri riteliği taşıyan mezartaşları, çiçekleri, eğrelti otlarıyla hayatın içindeydi. Ölüm korkusu, müslüman şehirlerinde, ondan kaçarak değil, ölümlerle ve mezarlıklarla içiçe yaşanarak yenilmişti; iki âlem, bu dünya ile öteki dünya âdeta yanyana dururdu. Yahya Kemal, *Koca Mustâpaşa* şiirinde bu durumu

Geçer insan bir adım atsa birinden birine
Kavuşur karşıda kaybettiği bir sevdiğine

diye veciz bir biçimde dile getirmiştir.

Özetlemek gerekirse, eski Türk şehrinin nüfusundan söz ederken, ötekileri unutmamak gerekir. Yani bir zamanlar, kediler, köpekler, kuşlar, ölümler ve İyi Saatte Olsunlar, hep birlikte kavgasız gürültüsüz yaşar giderdik.

BİR ATEŞPÂRE BİN YANGIN

Verdim âteş dillere sûz-i dil-i âvâreden
Eyledim icad bin yangın bir âteşpâreden
Muallim Naci

Ahşap Şehir

Yangın, eski Türk şehirlerinin korkulu rüyasıydı. Her yangından sonra kârgir evler yaptırılması için fermanlar çıkarıldığı halde, halk, zelzeleden daha fazla korktuğu için ahşap evden vazgeçmez, üstelik tuhaf bir alışkanlıkla, çatılarının saçakları birbirine değecek yakınlıkta evler inşa ederdi. Ve bir dikkatsizlik, ihmal veya kundaklama... Yangın çıktığı yerde hemen boğulmadığı takdirde, bir de rüzgârı arkasına almışsa, şehri bir baştan bir başa silip süpürürdü. Halkın çok zaman selatin camilerinin avlularına sığınmaktan başka çaresi kalmazdı. Âdeta her an tutuşmaya hazır çalıcırpı üzerinde oturan İstanbul, kısa aralıklarla çıkan yangınlarda bir baştan bir başa kül yığınınına dönüşür ve sonra bu kül yığınınından, phéniks gibi, yepyeni bir İstanbul doğardı.

Çalıcırpı derken eski İstanbul'un kolayca tutuşabilen ahşap dokusunu ve zengin yeşil örtüsünü kastediyorum. Müslüman halkın mesken mimarisinde dayanıksız malzemeleri şuurlu olarak tercih ettiğini, belki de göçebelik devirlerinden kalan bu alışkanlığın zamanla İslamî dünya görüşüyle birleşerek dinî/tasavvufî bir davranış haline geldiğini öncelikle belirtmeli-

yim. Camilerde ve hayra yönelik kamu binalarında taş kullanan eskiler, mesken mimarisinde, ebediyet karşısında faniyi temsil etmek üzere ağaç ve kireç gibi dayanıksız malzemeleri tercih eder, kârgir ev yaptıranları “Dünyaya kazık kakmak istiyor!” diye ayıpladıkları gibi, bu tür yapıları “Şeddâdî” diye nitelendirirlerdi.

Cibali'den Çıktım Yola

Şüphesiz, İstanbul halkı içinde yaşadığı ahşap evlerin depreme ne kadar dayanıklıysa, ateşe karşı o kadar dayanıksız olduğunu çok iyi biliyor ve bunun için son derece dikkatli ve “müteyakkız” davranıyordu. Nitekim büyük İstanbul yangınları daha çok kahve ve meyhanelerin bulunduğu, ayaktakımının yaşadığı semtlerde başlamıştır. Bu semtlerin başında Cibali gelir. Adını, İstanbul düştüğünde şehre Haliç civarındaki kapıdan girdiğini bildiğimiz Cebe Ali'den alan Cibali, bir zamanlar, daha çok Yahudilerin ve ayaktakımının kesif olarak yaşadığı kalabalık ve epeyce ürkütücü bir semt, bir getto idi. Yahudhane denilen, odalarında Musevi ailelerin barındığı büyük evler, Rum meyhaneleri, kayıkçı kahveleri, kalafat yerleriyle başlıbaşına bir âlem...

Bilinen ilk büyük Cibali yangını. 2 Eylül 1633'te bir kalafatçının dikkatsizliği yüzünden çıkmıştır. Gemi kalafatlarken yaktığı ateşin şiddetli poyrazı arkasına alıp civardaki kayıkhaneleri tutuşturması, evden eve, sokaktan sokağa, mahalleden mahalleye atlayarak İstanbul'un büyük bir kısmını cehenneme çeviren bir âfete yol açmıştır. Naima Efendi'nin *Tarih*'inde uzun uzun anlattığı, “Oldu bin kırk üçde ihrak-ı kebir”(1043) mısrayla ebcede bağlanan bu büyük yangının tarihimizde özel bir yeri vardır. IV. Murad, eskilerin Büyük Fitne dedikleri kargaşa dönemini, 1633 yangınına bahane ederek koyduğu şiddetli yasaklarla sona erdirmiştir. Yangının bir kalafat yerinden çıktığı bilindiği halde, tiryakilerin sebep olduğu gerekçesiyle bütün yasaklanmış, ayaktakımının barınakları haline gelen kahveler ve meyhaneler kapatılmış, büyük bir kısmı da yıktırılmıştı. Mu-

rad'ın bu uygulamasında devrin ünlü vaizi Kadızâde'nin telkinleri büyük rol oynamıştır.

Cibali'de ikinci büyük yangın, tam altmış yıl sonra, 1693'te İstanbul'u kasıp kavurmuştur. Cibali kapısı yakınında, Karanlık Mescid mahallesinde ticaretle uğraşan Ahmed Efendi'nin evinde çıkıp iki bine yakın ev, dükkân, cami, mescid, medrese, han ve hamamı silip süpüren yangının bir kolu Zeyrek'te Kilise Camii'ne, bir kolu Atpazarı'nda Mutaflar Çarşısı'na kadar uzanmıştır.

17 Temmuz 1718'de gece yarısından sonra bir Yahudhane'de başlayıp yirmi yedi saat devam eden ve bütün Cibali yangınlarının kullandığı belli yollardan ilerleyerek önüne geleni yutan yangın ise bir başka felaket. 6 Temmuz 1756 yangını da bir Yahudhane'de çıkmıştır. Yine poyraz esmektedir. Kolları ayrılıp alıştığı yolları takip eden ateş, İstanbul halkına cehennemî saatler yaşatır. Vak'anüvis Vâsıf Efendi'ye göre, fetihten beri yangının böylesi ne görülmüş, ne işitilmiştir. Hammer ise yaklaşık kırk sekiz saat süren bu yangında sekiz bin kadar binanın kül yığınınna dönüştüğünü anlatır.

Hüsn ü Aşk'ın Yazıldığı Yıl

Ve 22 Ağustos 1782 yangını. Yine Cibali. Burada bir parantez daha açarak 1782'nin İstanbul'un yangın yılı olduğunu, üçü çok büyük olmak üzere tam beş yangının neredeyse bütün Rumeli yakasını, yeni bir İstanbul inşa edilmesi gerektiğini tenbih ederek küle çevirdiğini belirtelim. İstanbul halkı, üç ayları, yani Recep, Şaban ve Ramazan'ı ateşli bir biçimde idrak etmiş, daha da ilgi çekicisi, Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*'ı bu yıl içinde yazmaya başlamıştır. Belki de Benî Muhabbet Kabilesi'ni tasvir ederken model olarak İstanbul halkını alan Galib'in "ateş denizi", bu büyük yangınlardan derin izler taşır. "Erzâkları belâ-yı nâgâh" olan ve üstlerine her gâh âteş yağanlar, kıvılcım taneleri ekip parça parça kalpler biçenler kimler olabilir?

1782 Ramazan'ında çıkan korkunç yangın hakkında yazıl-

mış, Osman Nuri Ergin'in *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*'de, Reşat Ekrem Koçu'nun da *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayımladıkları ilginç bir mektup vardır. Hakkında fazla bir şey bilmediğimiz Selanikli Atâ Efendi, ironik üslubuyla âdetâ İstanbul hal-kının yangınları nasıl kanıksadığını anlatmak istemiştir. Aynı yangın hakkında Derviş Efendizâde Derviş Mustafa Efendi'nin de bir risalesi vardır (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1632). Bu ilginç risale Dr. Hüsamettin Aksu tarafından yayına hazırlanmış ve İletişim Yayınları tarafından İstanbul dizisinde *İstanbul Yangınları* (1994) adıyla yayımlanmıştır. Üzerinde benim de çalıştığım, ancak söz konusu kitap çıkınca bıraktığım bu ilginç Harik Risalesi ve Selanikli Atâ Efendi'nin "mu-sanna" mektubu, 1782 yangınlarını bizzat yaşamış kişiler tarafından yazılmış olmaları bakımından ayrı bir önem taşırlar.

Surûrî'nin Tarihi

Aynı yangınla ilgili olarak Surûrî tarafından yazılmış tarih manzumesinden de söz etmek isterim. *Dîvân-ı Surûrî*'nin tarihler bölümünde yer alan bu manzume, bir Osmanlı şairinin yangını nasıl gözlemlediğine dair önemli ipuçları taşıdığı için dikkate değer bir metindir:

Nice pür-sûz âşık nice şûh-ı âteşin-ruh var
Anın-çün yangın eksik olmaz İslambûl'da her bâr
O cây-ı cennet-âsâya düşer gâhi bir âteş kim
Cehennem görse hârından iderdi Hakk'a istihzâr
Yine yandıkça hayfâ eyledi dûd-ı şerer-pâşî
Misâl-i âh-ı âşık âlem-i bâlâ-yı âteş-zâr
Tutuşdu dâmeni ehl-i İstanbul'un mâzallah
Sokaklarda münâdiler nidâ kıldıkda "Yangın var!"

.....

İlk dört beytini sunduğum, güzel buluşlarla dolu bu uzun tarih manzumesinde Surûrî, İstanbul'un nice ateş yanaklı dil-beri ve bunları görüp aşk ateşiyle tutuşan nice âşıkları bulundugunu, yangının bu yüzden hiç eksik olmadığını söyledikten

sonra, “Cehennem, cennet İstanbul’a zaman zaman düşen ateşleri görse, hararetinin yüksekliğinden Allah’a sığınır” diyor.

Sürûrî’ye göre, bu yangında da kıvılcımlar saçan dumanlar, âşıkların âhı gibi gökleri ateş bahçesine çevirmiştir. Münadiler sokaklarda “Yangın var” diye bağırdıkça İstanbul halkının etekleri tutuşur. Rengarenk dumanlar gökte âdetâ eleğimsağmaya dönüşmüş, etrafı saran dumanın zulmetinden, gürül gürül akan çeşmeler bile âbıhayat gibi görünmez olmuştur. Eğer yükselen duman arada engel teşkil etmese, gökyüzü tutuşabilir. Kıvılcımlar yıldız gibi ışıklar saçtıkça, bakanlar yükselen mavi dumanı gökyüzü zannederler. Yerdeki ıslaklık geceleyin düşen çiğden değil, gözlerine duman kaçan yıldızların gözyaşlarındandır. Yangın gecesi gökyüzünde parlayan şeyleri yıldız zannetmemek gerekir, çünkü onlar, çerhe yerden sıçrayıp saplanan çivilerdir. Öyle bir yangındır ki, minarelerin başlarındaki alemeler bile yanarak dehr denilen bu ibadet yerine mumlar gibi ışık saçmışlardır.

Sürûrî, bu tasvirden sonra, yangını eğer birisi kasden çıkarmışsa, “Her şeye kadir olan Allah, Kahhar sıfatıyla onun ocağı- nı söndürsün” diye beddua ettikten sonra asıl tarihe geçer:

Sürûrî didi elfâz-ı şerer-efşanile târîh
Sehâbı sanki Mevlâ itdi İstanbul’a âteşbâr

Tarih beyti gerçekten ustacadır; Sürûrî “kıvılcım saçan ke- limeler” mânâsındaki “elfâz-ı şerer-efşan” ifadesiyle hem yangına telmihte bulunmuş, hem de söylediği tarihin noktalı harflerde aranması gerektiğini ima etmiştir. Yani 1196 tarihini, “Sehâbı sanki Mevlâ itdi İstanbul’a âteşbâr” mısraındaki noktasız harfleri çıkardıktan sonra aramak gerekir.

Tulumbacılar

Yangınlarla mücadele etmek için 1720 yılında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından Yeniçeri Ocağı bünyesinde kurulan Yangın Tulumbacıları Ocağı (bu ocağın ilk ağası, aynı zamanda tulumbayı icad eden ve bir Fransız dönmesi olan Da-

vud Gerçek Ağa'dır), Vak'a-i Hayriye'de Yeniçeri Ocağı ile birlikte ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu hadiseden hemen sonra çıkan ünlü Hocapaşa yangını, tulumbacı teşkilatının vakit geçirilmeden ihyası zarureti doğurmuş ve her mahallede alelacele -halkın Tulumbacı demeye devam ettiği- "Yangıncı" teşkilatları kurulmuştur. İki yıl kadar sonra da Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye bünyesinde, Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nın yerini tutmak üzere bir itfaiye taburu teşkil edilir.

Tulumbacılar, şüphesiz yangınlara karşı mücadelede önemli görevler üstlenmişlerdir. Ancak ahşap İstanbul'un daracık sokaklarında çıkan yangınlar evden eve, sokaktan sokağa atlayarak o kadar hızlı yayılırdı ki, tulumbacılar yetişinceye kadar genellikle iş işten geçmiş olurdu. Çok zaman tek çare, ateş kollarının ilerlediği istikametlerde evleri yıkarak yangının önünü kesmekti. Yangın söner sönmez, hiç beklemeksizin imar faaliyetlerine girilir, bazan inşaat halindeki sokaklar, tamamlanmadan, yeni bir yangınla tekrar yanardı.

Yeri gelmişken, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bir dikkatinden de söz etmeliyim. Türk şehrinin, fâninin ebediyet karşısındaki aczini her an hatırlatan şaşırtıcı dokusunda geleceğe ait zengin imkânları barındırdığını ifade eden Tanpınar, "Dedelerimiz, der, ahşap ev denen şeyi icat ettikleri gün bir imkânı bize hazırlamış ve son derece imarcı bir millet olmamızı sağlamışlardır". Gerçekten de sürekli çehre değiştire değiştire yaşayan Osmanlı şehri, Avrupa şehirleri gibi taşla dondurulmuş, yani "dünyaya kazık kakarak" gelecek nesilleri de kendisine mahkûm etmiş değildi; aksine her neslin kendi şehrini kurmasına izin veren bir plastiğe sahipti. Ne var ki Devlet-i Aliyye fakirleştiğinde, yangınların silip süpürdüğü güzel semtlerin, mahallelerin, köşkların, konakların yerlerine yenileri konulamaz olmuştur. Konulanlar ise gittikçe fukaralaşan devletin ve halkın "acıklı" vaziyetini aksettirir. Gravürlerde gördüğümüz mamur İstanbul'un dantel gibi işlenmiş sokakları, mahalleleri, zelzelelere karşı şaşırtıcı bir mukavemet gösterse de, ardı arkası kesilmeyen yangınlarla yok olmuştur. İşin kötüsü, fotoğraf makinesiyle tanıştığında Devlet-i Aliyye en zor yüzyılını yaşamakta-

dır. Yani bu nevezuhur makine, ne yazık ki, yangınların ve fakırlığın yıprattığı, çirkinleştirdiğı Türk şehirlerini görüntülemiş- tir.

Edebiyatta Yangın

İstanbul yangınlarının eski edebiyatımıza pek fazla yansıdığışöylenemez. Ancak, bu konuda kesin hüküm vermek için kütüphanelerimizde bol miktarda bulunduğunu zannettiğim el yazması "harik" risalelerinin incelenmesi gerekir. Bunlar arasında, Selanikli Atâ Efendi'nin mektubu gibi, edebî bakımdan büyük değert taşıyanlara da rastlanacağı muhakkaktır. Ayrıca Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ındaki ateş denizi tasviri, yangınlara düşürülen tarihler ve "ateş" redifli bütün gazeller bu gözle incelenmelidir diye düşünüyorum. Mehmed Rauf'un *Eylül* ve Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğı* adlı romanları ile Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ise *Yaz Yağmuru* adlı hikâyelerindeki yangın tasvirlerini burada kaydetmekle yetinelim. Tanpınar'ın *Beş Şehir*'inde de İstanbul yangınları hakkında dikkate değert tesbitler vardır. Eski İstanbul yangınlarını bütün dehşetiyle -bu yazının başına aldığımız- iki mısraya sığdıran şair ise, hiç şüphesiz şiir kitaplarına *Âteşpâre* ve *Şerâre* adlarını veren Muallim Nâci'dir.

MERAKLISI İÇİN NOT: İstanbul yangınları hakkında zengin bir bibliyografya sunmak mümkün. Meraklı okuyucular böyle bir bibliyografyayı Hüsamettin Aksu'nun yukarıda söz ettiğimiz kitabında bulabilirler. Ayrıca Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Tulumbacıları* (1981) adlı kitabını tavsiye edebilirim. Bu konuda en önemli kaynaklardan biri olan Mecelle-i Umûr-ı Belediye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı tarafından yayımlanıyor.

FÎRÛZE NEHİRDE SU PERİLERİ

İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Nedim

Boğaziçi Piyadeleri

Boğaziçi, Bizans'ın uzun tarihi boyunca farkına bile varmadığı şâhâne bir güzellik ve bizim tahrip ede ede bitiremediğimiz, Yahya Kemal'in deyişiyle "son zümrüt ortasında akıp giden fîrûze nehir", yahut Tursun Bey'in deyişiyle bir "nehr-i aziz"dir.

Atalarımızın bu fîrûze nehrin iki sahilinde asırlar boyunca dokuduğu, Binbirgece masallarının büyüülü şehirlerini bile dilsiz kılan benzersiz peyzajı hakkıyla tarif edebilmek için adama-kıllı şair olmak gerekir. Boğaziçi kelimesi bile başlıbaşına bir şiir değil mi? "Bir fevâre-i zerrîn gibi mâhûrdan" yükselen bir gazelin bütün nağmeleri bu kelimenin harflerine sinmiş gibi.

Öyle bir medeniyet ki, mimarisinden musikisine, rüyalı sularında süzülen kayıklarından güneşin ve rüzgârın bronzlaştırdığı bağı açık hamlacılarına kadar, Boğaziçi deyince aklımıza gelen herşeyi kendi rengine boyamış, kendi teknesinde yoğurmuştur.

Fetihten hemen sonra, mucizevî bir hızla bizim rüyalarımızı aksettirmeye başlayan Boğaz, sadece mimarisini değil, sula-

rına en yakışan kayık formunu da bulmuştur. Eski nakkaşların minyatürlerinde ve frenk ressamlarının gravürlerinde hâlâ süzülen zarif kayıklar...

Evet kayıklar! Kayık deyip de geçmemeli! Suların ve gökyüzünün tadına varmak için eski Türk kayıklarından daha güzel bir âlet bulunamayacağını söyleyen Abdülhak Şinasi, "Bu kayıklar, dünyanın en ince ve emsalsiz güzelliğini gözler ve ruhlar için yaşanmış bir rüya haline getirmek üzere yapılmışlardır ve sanki ancak rüyalarda binilen bir takım salıncaklardır" diyor.

Boğaziçi'nin bu şair ruhlu yazarı, hep bir geçmiş zaman rüyası içinde yaşar. Geçmişe ait herşeyi rüya güzelliğinde görme eğilimindedir. Aslına bakılırsa, Boğaziçi rüyanın kendisidir ve bu rüyayı meydana getiren güzellikleri övmeye, yerli yabancı yüzlerce yazar onunla ağız birliği etmiş gibidir.

1874 yılında İstanbul'a gelen İtalyan yazarı Emondo de Amicis, kayıkları kendi gondollerinden daha zarif bulur, daha uzun, daha dar ve daha ince: "En ufak bir harekette sallanır, sahilden yaydan fırlamış ok gibi uzaklaşır, suyun yüzünde kırlangıç gibi uçar, her tarafta dolaşır ve renklerini suya aksettirerek kovalanan bir yunus balığı gibi kayıp gider".

Amicis ve dostları bir gün Haliç'e inip bir iki-çifteye binerler. Ağızlarından "Galata!" sözü henüz çıkmıştır ki, kayık ok gibi fırlar. Ham lacılar, kırmızı fesli, mavi mintanlı, beyaz, bol şalvarlı, bacakları ve kolları çıplak iki genç Türk'tür. Yirmi yaşlarında, karayağız, temiz, neşeli, gözü pek ve her asılıştaki iki çifteye bir boy ileri götüren pehlivan yapılı iki delikanlı... Ve güneş batmak üzeredir.

Şehir, Haliç'in bu en uzak yerinde, bu saatte, yapıyeni bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Limanın eğriliği, Asya sahilini görmelerine engel olur; Sarayburnu'nun kapattığı Haliç ise büyük bir göl gibi görünmektedir. İtalyanlar, İstanbul'un bu akşam güzelliğiyle büyülenmişlerdir. Amicis'i dinleyelim:

"İki sahilin tepeleri koca koca görünüyor ve İstanbul, uzaklarda, açıklı koyulu tatlı mavi ve kül renkleriyle gölgelenmiş, bir peri şehri gibi büyük ve hayal meyal, denizin üzerinde yüzüyor ve semada kayboluyormuş gibi oluyordu. Kayık uçuyor, iki sahil uzaklaşıyor, koylar koyları, ormanlar ormanları, köyler köyleri kovalıyordu; ve ilerledikçe etrafımızdaki herşey genişle-

yip yükseliyordu. Şehrin renkleri soluyor, ufuk alev alev yanıyor, sular altın ve erguvan renkli ışıklar saçıyordu. Ruhumuza yavaş yavaş tarifi mümkün olmayan tatlı, derin bir uyuşukluk doluyor, gülümsüyor, ama konuşmıyorduk. Kayık Galata iskelesinde durunca kayıkçılardan biri kulağımızın dibinde bağırmaya mecbur kaldı:

"Müsü, biz gelmek var!"

Ve uykudan uyanmış gibi uyandık."

Amicis ve dostlarının bindiği, eskilerin piyade dedikleri cinsten bir kayıktır. Yahya Kemal'in *Mâhurdan Gazel*'indeki Lâle devri dilberinin bindiği zevrakçenin iki çiftesi. İhlamur ağacından yapılan piyadeleri "Boğaziçi şiirinin şah beyti" diye tarif eden Samiha Ayverdi'ye göre "bu rüya ve hülya beşikleri", Boğaz sularına sanki insan hünerinin değil, tabiatın bir hediye-sidir. Ve hem tekne mimarisi, hem de sanat bakımından ulaşılabilecek son merhaledir.

Boğaz'da her yalının kayıkhanesinde mutlaka bir veya birkaç piyade bulunurdu. İnanılmaz derecede güzel ve gelişmiş bir forma sahip olan piyadelerin en hafif olanları iki yolcu taşıyacak şekilde yapıldı. Fakat dört-altı yolcu alacak kadar büyük yapılanları da vardı. Ancak piyadeler sadece yalıların kayıkhanelerinde beylerin, hanımefendilerin emirlerine âmâde araçlar olarak değil, Boğaz'da isteyen herkesin binebildiği ulaşım araçları olarak da kullanılıyordu. Gravürler, minyatürler ve şiirler bunu gösteriyor. Enderunlu Vâsıf'ın,

İsmarlayıp üç çifte yalandili piyâde

Mehtâb idelim bu gîce ey mâh-ı felek-tâb

beytinde, piyade cinsinden kayıkların ismarlanabildiği açıkça ifade edilmiştir.

Kayıkçılar bir loncaya bağlı oldukları için son derece güvenilir ve işinin ehli insanlar, kayıklar ise, zannedilenin aksine, kolay kolay alabora olmayan emniyetli araçlardı. Feldmareşal Moltke, Boğaz kayıklarından söz ederken, yolcular zemine oturdukları zaman tam dengenin sağlandığını, ancak bilgisiz frenklerin arka tahtaya oturduklarını söyler ve şöyle devam eder:

"Kayıkçı makinenin ağırlık merkezindedir. Ve kayık elin en ufak bir basıncıyla hareket eder. Hatta en kötü havalarda bile coşkun dalgaları bu hafif taşıla yarıp geçmekden korkulmaz. Dalgalar kayıkla tıpkı bir tüyle oynar gibi oynarlar ve onu önlerinde sürüp götürürler. Kayık kâh bir dalganın tepesinde asılı durur, kâh su dağları arasında gözden kaybolur, keskin ucu dağları yararken her iki yandan havaya kar gibi beyaz köpükler çıkar."

Hamlacılara gelince; eski İstanbul'u ve eski hayatımızı bir şair duyarlığı ile anlatan Samiha Ayverdi, çuhadan ve kalikot patiskasından dizlik, yine çuhadan fermeneli yelek ve salta, yenleri geniş bürümcük gömlek, beyaz çorap, rugan yemeni ve kırmızı festen oluşan kıyafetlerini "efsâne kıyafeti" diye tarif ettikten sonra şunları yazar:

"Talismli ve terbiyeli hamlacıların vazife başındaki tavırlarına, çalımlarına, hele kürek çekişlerine, uzun ve ciddi bir çalışma sonunda elde edilen bu hünere başlıbaşına bir sanat denebilirdi. Öyle ki karşıdan gelmekte olan üç çifte bir piyadeye sahilden bakan, suya yalnız bir çift küreğin dalıp çıktığını zannederdi. Zira hamlacı, sıvıyacı ve başçı, ilk kürekleri suya hangi âhenk, hangi tavır ve hangi ölçü ile daldırmışlarsa gidecekleri yere kadar aynı tavrı muhafaza ettiklerinden âdetâ bu üç çifti bir tek hamlacının çektiği zannedilirdi."

Boğaz'da Kayık Trafiği

Piyadeler, Haliç'in ve Boğaz'ın az çok lüks araçları olduğu için halk daha ziyade pazar kayıklarında yolculuk yapardı. XVIII. yüzyıla kadar, pereme adı verilen, yolcu ve yük taşımak için yapılmış, piyadelere göre daha geniş ve daha kısa, burnu kalkık ve yassı tekneler kullanılmış, daha sonra bunların yerini pazar kayıkları almıştır. Elli altmış kişiyi rahatlıkla kaldıracı ve genellikle üç çifte olan pazar kayıkları, altı hamlacı ve bir reis tarafından sevk ve idare edilirdi. Hamlacılar ayakta kürek çekerlerdi, çünkü bu koca gövdeli salapuryaları oturarak hareket ettirmek imkânsız gibi birşeydi.

Boğaz köylerinden İstanbul'a ve İstanbul'dan Boğaz köylerine insan, eşya, sebze ve meyve taşıyan pazar kayıklarında,

yolcular yüklerin üzerine ve yüklerden artakalan yerlere serilmiş kilimlere oturlardı. Her köyün bir pazar kayığı vardı ve bu kayıklar cami veya avâriz vakıflarının malı olduğu için her yıl kesim suretiyle bir reise ihale edilirdi.

Geçen asrın sonlarında İstanbul'a gelen Le Barronne Durand De Fontmagne, kısaca "seyyar çarşı" diye tarif ettiği pazar kayıklarını, sıra sıra karpuzları, çeşit çeşit meyve ve sebzeleri ve üzerinde gezinen yolcularıyla son derece pittoresk bulmuştur: Bir uçta oturan kırmızı veya mor fareceli birkaç kadın, diğer uçta sarıklı, ak sakallı yaşlılar, kayığın kenarlarına oturup ayaklarını denize sallandıran çocuklar... "Doğunun parlak güneşi, diyor De Fontmagne, bütün bu gördüklerimizi altın rengiyle süslüyor. Bu coşkun ışıkla yıkanınca perişan giysiler bile zengin görünüyor."

İstanbul peyzajına meraklı egzotik frenk gezginlerini ve ressamlarını hayranlıktan dilsiz kılan bu güneş, bu deniz, bu insanlar ve renk cümbüşü tarif edilebilir mi?

Pazar kayıklarının Köprü'de hususi iskeleleri, kendi köylelerinde ise hususi kayıkhaneleri varmış. Geçen asırda, Haliç, Boğaz ve Marmara'da onyediyedi iskeleye 1458 pazar kayığının kayıtlı bulunduğunu biliyoruz. Bu, büyük bir rakamdır. Ve kırlan-gıç'lar, mavna'lar, mumhane sandalları, ateş kayıkları, yangın kayıkları, çete kayıkları, mezbele kayıkları, uçurma'lar salapur-ya'lar, çektirme'ler, Varna beş çifteleri, şayka'lar, kancabaş'lar vb. düşünülecek olursa, gözlerimizde yoğun bir Haliç ve Boğaz trafiği canlanır. Gravürlerde bu trafik yoğunluğu açık bir şekilde görülmektedir.

Saltanat Kayıkları

Bazan Boğaz'ın suları ve suların üzerini dolduran kayıklar top sesleriyle dalgalanır ve herkes dikkat kesilirdi. Derken, altın yaldızlı, büyük ve muhteşem bir "Köşklü" yahut "Kuşlu" kayık ok gibi, göz açıp kapayıncaya kadar geçip gider, o geçerken Boğaz "Padişahım çok yaşa!" sesleriyle inlerdi.

Geçen asırda İstanbul'a gelen bir başka gezgin, John Reid, kiraladığı bir kayıkla Hisar'lara doğru açılırken çok yakınlarından inanılmaz bir hızla bir saltanat kayığı geçer. Kayıkçı birden heyecanla haykırır: "Bu padişah!"

Kayık yaklaştığı zaman Sultan Mahmud'u iyice seçtiğini söyleyen John Reid şöyle devam ediyor:

"Gözleri bir boşluğa bakar gibiydi. Kayığın başında ve kucunda fesli ve üniformalı subaylar duruyordu. Kayık on altı kişi tarafından çekilmekteydi. Kayıkçıların beyaz müslin gömlekleri ve başlarında fesleri vardı. Kayıkçı en büyük saltanat kayığının otuz kişi tarafından çekildiğini söyledi."

İstanbul'a ilk gelişinde, II. Mahmud'u saltanat kayığıyla Beylerbeyi Sarayı'ndan karşıya, Cuma Selamlığı için ok gibi geçerken gören ünlü Fransız şairi Lamartine'in de gözleri kamaşmıştır. Kayık, yirmi dört hamlacının aynı zamanda sulara daldırıp çıkardıkları küreklerle âdeta geniş bir kanat gibi açılıp kapanmakta, beyaz köpükler arasında yüzen altın bir kartala benzemektedir. Padişah, kayığın arka tarafındaki küçük köşkün açık perdeleri önünde, ipekten, altından ve tüylerden mürekkep bir taht üzerinde oturmakta, paşalar ve amiraller ise ayakları hizasında görünmektedir. "At ve arabayla görülen herhangi bir saltanat, bu altın yaldızlı kayığın şarklı ihtişamına nasıl yaklaşılabilir?" diyor Lamartine.

Aynı padişahı saltanat kayığında Feldemareşal Moltke de görmüştür. Yalnız II. Mahmud, bu sefer yedi çiftededir. Kayığın yaldızlı ucu, dalgaları, ok gibi yarmakta, geçtiği durgun denizin üstüne uzun, kar gibi beyaz bir iz bırakmaktadır.

John Reid, Lamartine ve Moltke'nin gördükleri saltanat kayıkları, aslında zevkimizin çözüldüğü, klasik üslubun terkedildiği döneme ait, altınlanmış tahtadan imal edilen rokoko ve ampir üslubunda kayıklardı. Altın yaldız, gerçekte, parlıtlı ve zengin görünüşünün ardında, ucu yavaş yavaş görünmeye başlayan bir yoksulluğu, zevk yoksulluğunu ve maddî yoksulluğu gizlemektedir.

Klasik dönemlerde saltanat kayıkları gerçek bir kudret, zenginlik ve ihtişamı temsil ediyordu. Her biri gerek tekne mimarisi, gerekse tezyinat bakımından küçük birer sanat şahese-

riydi. IV. Mehmed'in halen Deniz Müzesi'nde korunan kayığı günümüze ulaşmış tek klasik saltanat kayığıdır ve dünyada bir benzeri daha yoktur.

XIX. asra kadar, saltanat kayıkları klasik zevkimizin ve güzellik anlayışımızın bütün özelliklerini taşıyordu. O tarihlerde İstanbul'a gelen yabancı gezginlerin arıttıklarına göre, saltanat kayıklarında köşkün gövdesi ve kasnağı baştanbaşa fildişi, deniz aygırı dişi, sedef ve abanozla kaplanırdı. Pencereleleri kapalı ve kafesliydi. Sütunları, fenerleri, parnaklıkları som gümüşten olur, köşkün iç kısmına ve tavanına mücevherler ve değerli taşlar yerleştirilirdi. Ve ilk saltanat kayıkları çift yelken açarlardı.

XIX. yüzyılda bütün hayatımızda olduğu gibi, saltanat kayıklarında da Batı etkisi görülmeye başladı. Bu değişme, Çelik Gülersoy'un *Kayıklar* adlı kitabında verdiği bilgilerden yola çıkılarak şöyle özetlenebilir:

Kayık köşkleri, XIX. asırdan itibaren nâdir bulunan tabii malzeme yerine altınlanmış tahtadan yapılmaya başlandı. Köşkün alnına, II. Mahmud'un ve Abdülmecid'in ışınlar saçan güneş amblemi yerleştirildi. Sütunlarda burma gümüş yerine altın varaklı ahşap kullanıldı. Köşk, kayığın biraz daha gerisine alınarak çatısı yüksek tutuldu, hatta kubbe biçimi verildi. Minderli ve yastıklı alçak divanlar yerlerini altın yaldızlı kanepelere bırakırken pencerelerdeki kafesler kaldırıldı ve köşk Boğaziçi peyzajının tadını daha iyi duyuran ferah bir yapıya kavuşturuldu. Perdeler de Batı tarzında imal edilmeye başlandı.

Saltanat kayıkları genellikle 30-32 metre uzunluğunda, 2,5-3 metre genişliğinde olur, yükseklik ise aşağı yukarı üç metreyi bulurdu. Bütün gövde tezyin edilmiş olmakla beraber, asıl ustalık, kayıkların baş ve kış taraflarında gösterilir; bazan kılıç gibi düz ve uzun, bazan yukarı doğru kıvrık tutulan baş kısımlarda ahşap bir kartal yahut deniz kuşu figürü bulunurdu. Böyle kayıklar adlarını bu kuşlardan alırdı: "Kuşlu Kayık".

Sarayda kimlerin kayıklarında kaç kürekçi olacağı kesin ve yazılı kurallara bağlıydı. Valide Sultan'ın, hasekilerin, gözdelelerin genellikle beş çifte kayıkları olur, gözden uzak tutulmaları için köşklü olmalarına izin verilirdi.

Hünkârın kayıkla saraydan ayrılmasına gelince, bu, başlıbaşına bir törendi. Önce kıyıdan ve Kızkulesi'nden atılan top- larla hareket halka duyurulurdu. Önde Sandalya adı verilen ka- yıklarla öncüler hünkâra yol açarlardı. Onun arkasında "destâr-ı hü mâyun"u taşıyan Sarık Sandalya. Sonra mabeyncileri taşıyan altı kayık. Mabeynciler, arkalarını padişaha dönmüş olmamak için yüzleri hemen arkalarından gelen saltanat kayığına dönük olarak ayakta dururlardı. Alayın iki yanında, zincir gibi bir sıra kayık daha yer alırdı.

Kayığın köşk kısmında oturan padişah, gezinti sırasında ba- zan sahillerdeki yalıları ve sahiplerini merak edip sorardı. Kar- şısında duran Bostancıbaşı onun sorularını hemen cevaplandır- mak zorundaydı. Haliç kıyılarıyla Boğaz'ın iki yakası binlerce yapıyla dolu olduğu için Bostancıbaşı'nın bunları aklında tut- ması imkânsızdı. Bunun için, medeniyet tarihimizin önemli kaynakları arasında yer alan *Bostancıbaşı Defterleri* meydana getirilmiştir. Boğaz ve Haliç kıyılarındaki bütün yapılar sırası- la ve sicilleriyle bu defterlere kaydedilir ve saltanat kayığında, gezinti sırasında daima Bostancıbaşı'nın önünde açık dururdu. Tabii padişah sorduğunda Bostancıbaşı'nda cevap hazır...

Buğ Gemisi

Birgün istanbullular, Boğaz'da o zamana kadar gördükleri- ne hiç mi hiç benzemeyen acayip bir gemi gördüler ve buharla çalıştığı için bu gemiye Buğ Gemisi adını verdiler. Yıl 1827 idi ve Osmanlı tahtında II. Mahmud oturuyordu.

Geminin asıl adı Swift idi ve değiştirilmemişti. Sultan Mahmud bu gemiyi o kadar sevmiş ve kaptanı Mr. Kelly'yi öy- le beğenmişti ki, kısa mesafeli yolculuklarına bile onunla çık- maya başladı. Doğrusu Buğ Gemisi, Boğaz sularına saltanat ka- yıklarının ve bilcümle kayığın mukadder akıbetini de berabe- rinde getirmişti.

İngilizler tarafından II. Mahmud'a hediye edilen bir başka buharlı gemiye de Tâir-i Bahrî adı verilmiş, asıl ilgi çekici olan, bu gemiye tayin edilen süvari görevi reddederek şöyle demişti:

"Ben arabacı değilim, gemiciyim. Böyle makine ile yürüyen gemiye süvari olamam!"

Ne var ki zaman hükmünü yürütüyor; gerçi Osmanlı hâne-dânı sonuna kadar saltanat kayıklarından vazgeçmedi, ama ilk buharlı geminin İstanbul'a gelişinden on yedi yıl sonra, 1844 yılında, Marmara'da İzmit, Gemlik ve Tekirdağ arasında Seyr-i Bahrî, Boğaz'da ise Eser-i Bahrî adlı gemiler sefere başladı. Pazar kayıklarının ve yolcu taşıyan piyadelerin pabucu dama atılmak üzereydi. Ne kadar güçlü olursa olsun, insan adalesinin çelik pistonlarla rakabet edemeyeceği açıktı. Nitekim ilk yandan çarklılar Boğaz'da yolcu taşımaya başlayınca kayıkçılar telaşa kapılıp direnişe geçtilerse de devlet tarafından derhal "zapt u rapt" altına alındılar.

Derken Fuad ve Cevdet Paşa'lar, 1851 yılında Şirket-i Hayriye adıyla bir anonim şirket kurarak hem Boğaz'daki yolcu nakliyatını yabancıların elinden aldılar, hem de İstanbullulara Boğaz'da rahat ve emniyetli yolculuk imkânı sağladılar. Şirket-i Hayriye, tarihimizin bu ilk anonim şirketi, Boğaziçi'ndeki kayık devrini kapadı. Boğaz, artık çark gürültülerinin, vapur düdüklarının ve dumanların çehresini bir anda değiştirdiği farklı bir dünya haline gelmişti.

Sularda kız gibi süzülen iki çifte, üç çifte piyadelerin sayısı gittikçe azalmaya başlamıştı. İnsanlar vapurlarla sür'atli, emniyetli ve rahat bir şekilde yolculuk yapabildiklerine göre, artık bir bakıma geçmiş zamanların sür'at motorları olan kayıklara ihtiyaçları yoktu. Böylece ince uzun, süslü püslü ve hamlacılar küreklere asıldı mı gövdeleri sudan kesilip âdeta uçan güzelim kayıklar, şaşkınlık içinde, yerlerini geniş, hantal ve tembel, eh biraz daha rahat, ama hiç bir güzelliği bulunmayan sandallara bıraktılar.

Bununla beraber, kayık, başta saray olmak üzere, İstanbul zariflerinin, Boğaziçi kibarlarının, beylerin, hanımefendilerin kayıkhanelerinde tenezzüh'ler ve mehtap âlemleri için "emre âmâde" bekliyordu. Zamana direnmek mümkün değil, fakat alışkanlıklardan kopmak da kolay değil.

Mehtap âlemleri

Ah o kayıklarla yapılan mehtap âlemleri! Abdülhak Şinasi, kayıklarla yapılan gezintilerin en emsalsizi olarak kısaca mehtap denilen, Boğaziçi'ne mahsus saz gecelerini hep ince ah'larla hatırlamış ve tatlı tatlı anlatmıştır. Büyükçe bir kayığa yerleştirilen hânende ve sâzendeler, ay doğarken yola çıkıp Boğaziçi'nin belirli noktalarında dura dura ilerler, sonra yavaş yavaş dönerek zevk ve safa erbabını kayıklarıyla, sandallarıyla peşlerine takarlardı. Gittikçe genişleyen bir halka Boğaz'ın aşağılarına kadar inerdi.

Boğaziçi'nin kalem üstâdı, mehtap âlemlerinin o zamanlarda insanlar için büyük bir coşkunluk kaynağı olduğunu, her musiki nağmesinin bir aşk destanı olup çıktığını ve gizli sevda çekenlere lisanın en mahrem kelimelerini fısıldadığını söyler. Öyle bir âlemdir ki, Boğaziçi'ni daha önce görmemiş olanlar, bu mehtap gecelerini pek tekin bulmaz, hayret, hatta korkuyla seyrederdiler. Halbuki Abdülhak Şinasi'ye göre bunlar fevkalâde nezih gecelerdi. En kaba sarhoşlar bile seslerini çıkaramaz, hânende ve sâzendelerin, hele hele kadınların kayıklarına asla müdahalede bulunamazlardı. Çünkü millet medenî rüşdüne ermişti; terbiyenin ve nezketin fevkalâdeliği her an, her yerde kendini hissettirir, "böylece bu millî saz konserleri, hiç pürüzsüz olarak, mucizeli bir güzellikle sona erer (...) ve ömrün en sihirli hâtırası olarak kalırdı".

Neyzen Tevfik, Tanburî Aziz ve Bursalı Hafız Emin'le birlikte çıkıp bütün Boğaz'ın altını üstüne getirdikleri böyle bir mehtap âlemi, Mehmet Âkif'e bile, ömrünün son günlerinde, hasta yatağında "O geceki âlem ne idi? O ne günlerdi!" dedirtmiştir.

Kayık ve mehtap, birbirinden ayrı düşünilemeyecek iki kelimedir. Ruşen Eşref, *Boğaziçi Yakından* adlı eserinde "Mehtaplı geceler, kayıkların en arandığı şehrâyinlerdi" diyor ve sonra, Boğaziçili bir beyin, hânende ve sâzendeleri oturttuğu donanmış bir pazar kayığının peşinden üç çifte bir kayıkla süzülüşünü tasvir ediyor. Mânâlı şarkılar sahillere ulaşınca yalı

pencerelerinden "esmer mi, kumral mı, genç mi, geçkin mi", uzaktan ne olduğu anlaşılamayan başlar sarkmış, kayığına atlayan mevkibe katılmıştır.

"Böyle böyle bu âhenk rüzgârı, yalıların birer kopuk parçasını söküp suya vermiş gibi büyüye büyüye Yeniköy'den Bebek'e, Çubuklu'dan Gök-su'ya dek iner çıkardı. Heyheyleri korudan koruya defalarca aksettiren kör-fez önlerinde duraladıkça, safalı sulara atılmış nurdan bir örtüyü andırır gü-müş sunanın kuytuluklarında sevdalı kayıkları uç uca sürünür, kayıktan kayığa tutumlu fısıltılar, içli âhlar uçardı."

İlk sandal, basık burnu ve hantal gövdesiyle kayıkların arasında belirdiğinde, birgün bu sevdalı sularda nazlı nazlı süzülen kayıklardan eser kalmayacağını hiç kimse aklına bile getirmemişti.

ŞEHİRLER, ÇEŞMELER VE SEBİLLER

Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'nın da
en büyük zevki Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi
gibi çeşme yaptırıp dehri suvarmaktı.

Sivas'ta Bir Çeşmecik

İlk yazdığım şiirlerden birinde mahallemizin kimbilir hangi tarihte hangi hayırsever tarafından yaptırılmış o güzel tatlısu çeşmesini ve etrafındaki hayatı anlatmaya çalışmıştım. Yavuz Bülent Bâkiler'in *Sivas'a Şiir* adlı antolojisine de aldığı bu şiir, Şehriyar'ın Türkiye'ye o yıllarda ulaşan *Haydar Baba'ya Selam* 'ının etkilerini taşıyordu. Memleketimin çeşmeleri yıllar sonra *Gece Sesleri* adlı şiirimde, motor gürültülerinin çoktan yuttuğu, ancak ruhumun derinliklerine hassas bir biçimde kaydedilmiş sesleriyle yeniden belirdi:

Köpekler uzun uzun ulurdu uzaklarda
Ve ben penceremde ürkmüş kedi yavrusu
Kapar gözlerimi çeşmeleri dinlerdim
Su sesleri sessizliğin cömert annesi
-Aynı dili mi konuşurdu yıldızlarla-
Gündüz beni emzirirdi gece sessizliği

Mahallemizdeki tatlısu çeşmesi -her su tatlı değildi, yani içilmezdi. Halk Sivas'ta bunun için içme suyu çeşmelerine hâlâ tatlısu çeşmesi demektedir- kitâbesi, ayna taşı, mermer kurnası

ve zincirle ayna taşına tutturulmuş bakır taşıyla, avlu duvarına bitişik olarak yapıldığı ahşap mescidi zarif bir biçimde tamamlardı. Bu çeşme de, bu mescid de yerli yerinde; hatta Ahmet Turan Alkan'ın "hacı emmiler" dediği hayırsever mahalleliler, biblo zarafetindeki ahşap minareye dokunmadılar, fakat daha gösterişli olsun diye, mescidin sade güzelliğini rencide eden taş ve beton karışımı, uzun boylu bir minare yükseltip şerefesine iriyarı hoparlörler yerleştirdiler. Eh, n'apalım? Zaten camicik ve çeşmecik yalnız kalmışlardı; çevredeki bütün ağaçları kestiler, ahşap evleri ve konakları yıkıp gölgeli sokakları yok ederek geniş yollar açtılar, yüksek apartmanlar yaptılar. Belki de hacı emmiler bu minareyi, kara yüzlü asfalta ve çirkin bloklara nisbet olsun diye yaptırmışlardır, kimbilir?

Aslında mahallenin çeşmesi olup bitenlere kızıp suyunu kesmeliydi, ama kesmedi, belediye tarafından "acı su" karıştırıldığı için eski tadı pek kalmadıysa da, şaşırtıcı bir sabır ve alçakgönüllülükle akmaya devam ediyor. Başında artık "keşik" bekleyen yok; sadece babam ve birkaç ihtiyar hâlâ sabah namazından çıkarken yanlarında taşıdıkları küçük bidonları çeşmecikte doldurup evlerine götürüyorlar.

Bursa'nın Suları ve Çeşmeleri

Sadece Sivas'ta mı, her yerde sokak çeşmeleri acıklı bir ısrarla yaşıyor. Bir zamanlar Bursa çeşmeleriyle de ilgilenmiş, hatta Bursa'yı *Kuruyan Çeşmeler* fikri etrafında anlatmaya çalıştığım bir metin yazmıştım. Evliya Çelebi'nin sudan ibaret olduğunu söylediği Bursa'yı gezen seyyahlar, su ve çeşme bolluğundan hayranlıkla söz etmişlerdir. Miss Julia Pardoe, bundan yüz elli yıl kadar önce Bursa'da bir sokaktan bir sokağa geçerken karşısına mutlaka bir çeşmenin çıktığını, hatta bazen üç dört tanesini bir arada görmenin hiç de olağanüstü bir şey olmadığını yazar. Feldmareşal Moltke de 16 Haziran 1836 tarihli mektubunda, su bolluğunun insanı şaşırttığını belirttikten sonra, "Her yerde bir dere çağlıyor, kayalardan pınarlar dökülüyor.

Buğuları tütenlerin yanında buz gibi soğukları da var. Bütün şehirde, camilerde bile sayısız fısıkiyelerden sular fışkınıyor" diyor.

Sokakları parıltılı mücevherler gibi süsleyen ve şehri sesleriyle bir baştan bir başa devamlı bir musiki halinde kuşatan çeşmeler, bir Bursa sevdalısı olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şairâne dikkatinden hiç kaçır mı? *Beş Şehir*'in Bursa'sını yazarken ister istemez Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'yi düşünen şair, şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiş bu cesur ve muhteris âlimi bilinmeyen bir tarafıyla keşfeder.

Deli İbrahim'in hal'inde birinci derecede rol oynadığı gibi, IV. Mehmed'i vezirlerinin arasında azarlamaktan çekinmeyen, hatta bir keresinde IV. Murad'ın hışmından, tam Büyükkada açıklarında denize atılmak üzereyken Bayram Paşa'nın güç bela kopardığı bir fermanla kılıpayı kurtulan Karaçelebizâde, son yıllarını sürgün olarak gelip yerleştiği Bursa'da yaşamıştır (ö.1657). İşte bu müthiş adam, Bursa'da karşımıza Tanpınar'ın ifadesiyle "şiiiri hayatına sindirmiş, ince, zarif ruhlu bir rüya adamı" çehresiyle çıkmaktadır. Orhan F. Köprülü tarafından 1947 yılında *Belleter*'de yayımlanan Müftü Suyu Vakfiyesi'ne göre, Bursa'da kırk çeşme yaptıran Karaçelebizâde'nin bu şaşırtıcı zevki nasıl edindiğini bilemeyiz. Ruhunun ince kıvrımlarında gizli kalmış derin şiir, güzellik ve hayırhahlık duyguları, bu su ve manevî güzellikler şehrinde, belki de Emir Sultan berekâtıyla birden açığa çıkmıştı.

Eski Bursalılar arasında şehirlerini sokak sokak süsleyen ve şırıltılarıyla ruhlarını dinlendiren Müftü çeşmelerini hatırlayanlar mutlaka vardır. Fakat yenilerin yazdıklarını hayretle okuyacaklarından eminim. Bursa'da bugün nasılsa ayakta kalmış çeşmeler parmakla sayılacak kadar azdır. Çoğunun da suları kurumuştur. Sözümlü ettiğim metni hazırlarken Karaçelebizâde'nin yaptırdığı çeşmelerden birini bulmak ümidiyle eski Bursa'yı sokak sokak gezmiş, herhangi bir Müftü çeşmesini bulmak şöyle dursun, bu adı duymuş bir Bursalıya da rastlamamıştım. Ama Müftü çeşmelerini ararken, bir başka rüya adamıyla, Darüssaade Ağası Beşir Ağayla karşılaştım.

Dehri Suvaran Adam

Rivayete göre, Emir Sultan birgün kendisinden bir keramet göstermesi istendiğinde asâsını vurunca yerden su fişkırmış. Emir Sultan Camii'nin güney kapısı bitişiğinde, Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın 1156 (1743) yılında yaptırdığı çeşmeden hâlâ gürül gürül akan su belki de o sudur. Kaynaklarda bütün Emir Sultan'a dağıtıldığından söz edilen Asâ Suyu, Demirkapı'da halkın bu adla bildiği çeşmeden akan su muydu, doğrusu araştırmaya değer bir mesele.

Emir Sultan Camii'nin batı kapısından çıkıp Yeşil'e doğru giderken biraz aşağıda, sağdaki çeşme ise bir başka Beşir Ağa tarafından aynı tarihte yaptırılmış, kitabesi ise bizzat kendisi tarafından yazılmıştır. Bilindiği gibi, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde ardarda darüssaade ağalığı yapan iki Beşir Ağa vardır; 1717 yılında bu göreve gelen birinci Beşir Ağa, bir ara Hicaz'da şeyhülharem olarak da bulunduğu için Hacı lakabıyla anılır; sarayda şaşırtıcı bir nüfuz kazandığı gibi ilim ve sanat erbabını koruyup kollaması ve hayır eserleriyle tanınmıştır. 1746 yılında ölen Hacı Beşir Ağa'nın yerine darüssaade ağalığına getirilen Morali Beşir Ağa ise devrin hatırı sayılır hattatlarından biriydi; selefi gibi o da sarayda büyük bir nüfuz kazanmıştı; ancak adamlarının görevlerini suistimal etmeleri, kendi adının da bazı rüşvet olaylarına karışması üzerine görevden alındı, bir süre sonra da Kızkulesi'nde katledildi.

Emir Sultan Camii ve türbesini de tamir ettiren Hacı Beşir Ağa'nın hayrını bir çeşmeyle taçlandırması, bir bakıma Bursa'ya mührünü basması mânâsına gelmektedir. İbrahim Hilmi Tanışık'ın *İstanbul Çeşmeleri*'yle Affan Egemen'in *İstanbul Sebil ve Çeşmeleri*'nde, onun İstanbul'da yaptırdığı on dört çeşme zikredilmiştir. Öyle anlaşıyor ki, Hacı Beşir Ağa'nın da en büyük zevki Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi gibi çeşme yaptırıp dehri suvarmaktır. Ayasofya meydanındaki çeşmesinin tarih mısraı bu bakımdan çok ilgi çekicidir:

Suvarı dehri hakkaa hayr-ı câriyle Beşir Ağa

Büyük bir kitap meraklısı olarak da tanınan Ağa'nın ayrıca Soğukçeşme semtinde, vilayet binası civarında, sıbyan mektebi, medrese, cami, tekke ve kütüphaneden oluşan bir külliyesi ve bu külliyenin Alemdar caddesi tarafında zarif bir sebili vardır: Beşir Ağa Sebili. Kaynaklarda Kapalıçarşı'nın Mercan kapısı civarında yaptırdığı belirtilen sebilin yerinde ise şimdi yeller esiyor.

Affan Bey'ler Olmasaydı

İstanbul'un çeşme ve sebilleri uçsuz bucaksız bir konudur. Bu konuya bilindiği gibi ilk olarak İzzet Kumbaracılar ve İbrahim Hilmi Tanışık eğilirler. Kumbaracılar'ın *İstanbul Sebilleri* (1938) ile Tanışık'ın *İstanbul Çeşmeleri* (1943) hâlâ büyük önem taşıyan eserlerdir. Yıllar sonra bu konuya yeniden eğilen Affan Egemen'in *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* (1993) ise adları geçen iki eserin eksiklerini belli ölçüde tamamlayan emek mahsulü bir çalışmadır.

Affan Bey, katıksız bir İstanbullu. Üsküdar'da, Rumî Mehmet Paşa Mahallesi Külhan Sokak'ta doğmuş ve İstanbul'un İstanbul olduğu zamanları yaşamış; tabî ve tarihî dokusuyla, insanlarıyla, insan ilişkileriyle bambaşka bir âlem olan eski İstanbul'u...

İşi dolayısıyla yıllarca uzakta kaldığı İstanbul'a, 1969 yılında bir emekli olarak döndüğünde hayretler içinde kalan Affan Bey, doğup büyüdüğü şehri tanımakta güçlük çektiğini söylüyor. Çünkü eski sakin sokaklar ve mahalleler yok olmuş, güzel ahşap evler yerlerini çirkin betonarme yapılara bırakmıştır.

Affan Bey, büyük bir teessür içinde gezip âşinası olduğu mekânları ararken, yerinde yeller esenlerin sadece ahşap evler olmadığını dehşetle farkeder: Camileri, mektepleri, mezarlıkları, sebilleri, çeşmeleri, hamamları ve çardaklı kahveleriyle insana sükunet ve rahatlık duygusu veren karakteristik İstanbul manzaraları bütünüyle yok olmuştur. Hele çeşmelerin hâli yürekler acısıdır: Birçoğu yok olmuş, kalanların suları kesilmiş, muslukları koparılmış, kurnaları parçalanmış, kitabeleri sökül-

müştür. Bazıları ayakkabı tamircilerine dükkan, seyyar fotoğrafçılara stüdyo, karpuzculara sergi yeri, sünnetçilere ve sine macılara ilan tahtası olarak hizmet vermektedir. Bir süre sonra da siyasî partilerin ve ideolojik örgütlerin sloganlarıyla donanacaklardır!

Bu acıklı durum, Affan Bey'e, büsbütün kaybolmadan önce, İstanbul çeşmelerinin ve sebillerinin hâlihazırdaki durumunu tesbit ederek envanterini çıkarma fikrini verir. Hemen kolları sıvayıp çalışmaya başlayan, ancak İbrahim Hilmi Tanışık'ın ve İzzet Kumbaracılar'ın eserleri dışında ciddi bir kaynak bulamayan Affan Egemen diyor ki:

Tanışık'ın kaydettiği çeşmeleri birer birer aramaya başlayınca büyük bir güçlükle karşılaştım. İstanbul Belediyesi nin 1934 yılında yayımlanmış bir Şehir Rehberi olmasına rağmen çeşmelerin yerleri bulundukları sokaklara göre değil, cami, mektep, tekke, karakol gibi yapılar esas alınarak belirlenmişti. Bu yapıların bir kısmı yıkılmış, camilerin bazıları başka isimlerle anılır olmuştu. Sonra İstanbul'un halkı o kadar değişmişti ki, bir mahallede eskiyi bilen ve hatırlayan kimse bulmak çok güçtü.

Böylece zorlu ve uzun sürecek bir işe başlayan Affan Bey, İstanbul'da mevcut çeşmelerin ve sebillerin hangi sokaklarda olduklarını tesbit ederek fotoğraflarını çekmeye ve kitâbelerini çözmeye başlar. Yıllarca süren yorucu bir çalışma.. Sonunda, sebil ve çeşmelerin envanterini ihtiva eden devâsâ bir kitap doğar. Fotoğrafları ve kitâbelerinin tamı metinleriyle 1165 çeşme ve sebilden alfabetik olarak söz edilen bu büyük eser, 1984 yılında tamamlanmışsa da, ancak 1993 yılında yayımlanabilmiştir.

Yaşı doksana yaklaşmış hakiki bir İstanbul beyefendisi olan Affan Egemen'in yaptığı iş, her türlü takdirin üstündedir. Biliyoruz ki, Affan Bey'ler olmasaydı, bugün bütünüyle tarihsiz, hafızasız bir toplum haline gelmiş olacaktık.

Su Güzelleri

Söz çeşmelerden ve sebillerden açılmışken, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çeşmelerle ilgili iki yeni kitabından da

söz etmek gerekir. Bu kitaplardan ilki Ömer Faruk Şerifoğlu'nun imzasını taşıyor: *Su Güzeli İstanbul Sebilleri* (1995). Selçuklulara kadar uzanan bir geçmişe sahipse de, asıl formunu Osmanlı devrinde, özellikle İstanbul'da bulan sebiller, Türk su mimarisinin en karakteristik yapılarıdır. Çalışmaya Ziyad Ebuzziya ile birlikte başlayan, ancak onun henüz işin başında vefatı üzerine yalnız devam ederek eseri tamamlamayı başaran Ömer Faruk Şerifoğlu, İzzet Kumbaracılar'ın eserindeki eksikleri ve hataları düzeltmiş ve tesbit ettiği 143 sebili enine boyuna tanıtmıştır. Medeniyetimizin az bilinen bir tarafına ışık tutan *Su Güzeli*'nde sebillerin fotoğrafları ve kitabe metinlerine de yer veriliyor. Bu da eserin kaynak olarak değerini bir hayli yükseltmektedir. Genç araştırmacı şu sıralarda, İstanbul'un su tarihine dair önemli araştırmaları bulunan merhum Sâdi Nâzım Nirven'in yazılarını yayına hazırlamakla meşgul.

İkinci eser ise Hatice Aynur ve Hakan T. Karateke'nin birlikte hazırladıkları *Aç Besmeleyle İç Suyu Han Ahmed'e Eyle Dual III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri* (1995)'dir. Divanların tevârih bölümlerinden hareket ederek III. Ahmed devrinde inşa edilmiş çeşme, sebil, bent, su menbaı gibi içme suyu mimarisi çerçevesinde değerlendirilebilecek bütün yapıların kitâbelerini tesbit eden ve değerlendiren araştırmacılar, bu yolla, birçok kitapta tekrar edilegelen yanlışları düzeltmiş ve kitâbeleri çeviriyazı alfabe ile tam metin olarak vermişlerdir. İki genç bilim adamının heyecanlı bir serüvene benzeyen uzun araştırmaları sonunda meydana getirdikleri eser her türlü takdirin üstünde bir değer ve İstanbul severler için vazgeçilmez bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Geniş bibliyografyası, zengin muhtevası, ilmi titizliği ve Kâzım Zaim tarafından çekilen fotoğraflarıyla, bugüne kadar Türk su kültürü ve mimarisi hakkında yapılmış en yetkin çalışmalardan biri olan *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*'nin önemli bir özelliği de, yazarlarının sanat tarihçisi değil edebiyat tarihçisi olmasıdır. Eser bu yönüyle farklı disiplinler arasında nasıl ortaklık kurulabileceğine dair çarpıcı bir örnektir.

İstanbul su tarihinin ve su yapılarının en büyük uzmanı

olan Prof. Dr. Kazım Çeçen'in önemli bir kısmı İSKİ tarafından yayımlanan kitaplarını da zikretmek isterim: *İstanbul'da Osmanlı Devrinde Su Tesisleri* (1979) *Mimar Sinan ve Kırk Çeşme Tesisleri* (1988), *İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları* (1991), *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları* (1991), *İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları* (1992). Engin Özdeniz'in Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları Sanat Eserleri dizisinde yayımlanan *İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri* (1995) de mutlaka zikredilmesi gereken çok önemli bir eserdir.

Sonuç Olarak

Bu yazıyı nasıl bitirmeli, bilmiyorum. Galiba en iyisi Hacı Beşir Ağa Sebili'nin kitabesindeki tarih mısraı:

Gel gel iç bu çeşme-i dil-cûdan Allah aşkına
Tabii yerinde bulabilirseniz!

SAFAHAT'TAN İSTANBUL MANZARALARI

Ruhtımın taşları, zümrüt gibi, İran halısı:
Suda bitmiş çemen, üstünde de Sultan Yalısı!

Safahat'taki Zenginlik

Mehmed Âkif'in "fikir ve dâvâ adamı" kimliği, sadece şair kimliğini değil, çağının ve çevresinin son derece dikkatli bir müşahidi olma vasfını da gölgede bırakmıştır. Sırf fikir söyleyen manzumeleri çeşitli çevreler tarafından birer "argüman" olarak kullanıldığı için bu manzumelerin çarpıcı gözlemleri yansıtan bölümleri, daha da önemlisi *Safahat*'ı baştan sona kuşatan ince mizah ve ironi umumiyetle gözden kaçmıştır. Halbuki *Safahat*, başlıbaşına bir dünyadır. Asrın başlarındaki Türk ve İslâm dünyasını tanımak ve Türkçe'nin tadına varmak isteyen herkes *Safahat*'ı mutlaka okumalıdır. Şiir de vardır bu kitapta, fikir de; tiyatro da vardır, tuluat da; fotoğraf da vardır, karikatür de; mizah da vardır, gözyaşı da...

Âkif'in birçok manzumesine serpiştirdiği, eski İstanbul sokakları ve bu sokaklarda yaşanan hayatla ilgili tasvirler, araştırmacıların dikkatini ve ilgisini neden pek çekmemiştir, bilmiyorum. *Said Paşa İmamı*'nda Boğaz'ın, pırıl pırıl aydınlatılmış bir yalının ve bu yalıdaki mevlid töreninin tasviri, *Bir Arıza*'da, bir Afrika temmuzunda Adalar'ı ve Marmara'yı özleyiş, *Derviş Ahmed*'deki eşsiz mizah, *Hüsam Efendi Hoca*'da portresi çizilen hakiki İstanbullu, *Âsım*'da değme yazarın altından kalkaya-

mayacağı ustalıkta diyaloglar, zeka pırıltılarıyla dolu espriler vb. geçilmiş, hep nutuk söyleyen ve vaaz eden Âkif öne çıkarılmıştır.

İstanbul Sokakları

Mehmed Âkif, zaman zaman bir fırça darbesiyle gerçekliğin içine dalıverdiği öyle tablolar çizer ki fotoğraf makinesinin gerçekçiliği bile onun yanında yaya kalır. Mesela *Ahret Yolu*'nda bir evden bir cenazenin çıkışını tasvir eder:

Mahalle halkı sokakta, basık bir evin önünde birikmiştir, imam dua etmektedir. Kapının iç yanında bir tabut. "Fatiha" denir denmez mahalle halkı âmini keser, göğüsler inler. Açık duran eller, hazin alınları bir kere okşayıp iner. Pencerede birikmiş başörtülü kadınlar ve bir kız çocuğu... Mehmed Âkif, cumbada ağlayan küçük kız çocuğunu birkaç mısrayla o kadar canlı tasvir eder ki, yaşlı gözlerini gözlerinize dikilmiş gibi hissedersiniz:

Göründü cumbada baktım ki tombalak, sarışın,
Sevimli bir küçücük kız... Beşinde ancak var.
Donuk yanakları üstünde parlayan yaşlar,
Zavallının eriyen rûh-ı bî-günahı idi.

Âkif, İstanbul'un o daracık sokaklarından çok şikâyetçidir; altı karış çapında bir helezon ki, uzunluğunu tahmine imkân yok. Biraz gidip evlerin birine dalıyor. Sonu gibi başlangıcı da karanlık içinde. Tertibi zamane şiiri gibi. Dilinizde besmele, elinizde Nur suresi olursa, kesenizde de mühürden başka birşey yoksa, bu sokaklarda kimse sizi çarpamaz. Bunları söyledikten sonra, sokağa daha yakın plandan bakan Âkif, sanki asrın başlarındaki İstanbul'u değil, günümüzün İstanbul'unu anlatmaktadır:

Destur!

Birinci hatve selamet... İkinci hatve tamam...
Üçüncü hatveyi lâkin düşünmeden atamam
Ne var mı? Ağzını açmış ki bir yaman uçurum,

Dalarsa cub diye insan, çıkar mı bilmiyorum.
 Uzak dolaş! İyi lâkin, alındı bir tümsek,
 Ne atlayanda kalır diz, ne tırmananda bilek.
 Kenarca gitmeli öyleyse... İhtimali mi var?
 Sağında ağrısı tutmuş çıkık karınlı duvar,
 Solunda lastiğe sahip çıkan sakızlı çamur!
 Durundu çareyi buldum...

Bulunan çare, hemen yakındaki kümbetten beş altı taş sökerek belli aralıklarla ekip üzerlerine basa basa geçmektir. Âkif, böylece tarihî eserleri şuursuzca tahrip edenleri de küçük bir fiskeyle uyarmış olmaktadır.

Eski sokaklarımızın dekorunda vazgeçilmez bir aksesuar olan köpekler de, İstanbul sokaklarına bir daldı mı, çarpıcı sahneleri keşfetmede benzersiz bir maharete sahip olan Mehmed Âkif'in objektifinden kaçmaz. *Safahat*'ın beşinci kitabında (Âsım), Köse İmam, Hoca-zâde'ye, yani Mehmed Âkif'e, birgün Kuzguncuk'ta Molla'nın köşküne giderken yaşadığı komik bir olayı anlatır: Birden kırk elli köpek havlayarak sökün etmiştir. Derken köşkün bahçesinden kocaman bir karabaş ses vermeye başlar:

O icerden, bu yiğitler de dışardan üürüdü;
 Bir ağız kavgasıdır aldı, tabii, yürüdü.

Karabaş bir süre sonra susunca köpekler de seslerini keserler; fakat bu sefer de ufukları gümüş kahkahalar çınlatır. Köse İmam kapıdan bir bakar ki karabaş kılığına girip havlayan adam, geçip evin beyinin yanına oturmamış mı? Adam yerinde fazla duramaz, birden silkinip göbeğini hop hop hoplatarak köçek gibi oynamaya başlar, bununla da yetinmez, ardından Zuhurî'ye çıkar:

Karabaş sonra Zuhurî'ye de çöksün mı sana!
 Hem nasıl, taş çıkarır, belki Burunsuz Hasan'a.
 Ne Arap kaldı, ne Laz kaldı, ne Çerkes, ne Pomak,
 Öyle bir kesti ki taklitleri, bittim...

Kahkahalar yeri göğü inletmektedir. Köse İmam:

Karabaş'a gel diyecektim (...)
Ne dedim bilmiyorum, ta öteden bir çapkın,
Galiba sezdi ki yekten dedi: "Haltetme sofu!
Gördüğün fesli: Senin milletinin feylosofu!"

diye devam eder. Haklı veya haksız, müthiş bir hiciv! Havlayarak semtin bütün köpeklerini harekete geçiren, köçek gibi oynayan ve Zuhurî'ye çıkan hep aynı kişidir ve "Feylosof" lakabıyla tanınmaktadır. Âkif, isim vermiyor ama, o devirde taklide çıkan "Feylesof" lakaplı tek insan Rıza Tevfik'tir.

Mehmed Âkif, Fatih Sarıgözel'de doğmuş hakikî bir İstanbulludur. Daha da önemlisi, geleneğin ve yüzyıllar içinden süzülüp gelen İstanbul görgüsünün yaşadığı bir evde büyümüş olmasıdır. Bu tecrübenin üzerine bir de onun benzersiz dikkatini ve gözlem gücünü ilave ederseniz, büyük eseri *Safahat*'ın aynı zamanda eski İstanbul, daha genel mânâsında eski hayatımız için bulunmaz bir kaynak olduğu ortaya çıkar. İstanbul Türkçesinin bütün incelikleriyle kullanıldığı *Safahat*, çeşitli marjinal kesimlerde kullanılan "argo"lar için de ilk elde başvurulması gereken kaynaklardan biridir.

Şunu unutmamak gerekir ki, Mehmed Âkif ve çağdaşları, çöktü çökecek bir imparatorluğun son demleri ile, kaknus (phoenix) kuşu gibi, bu imparatorluğun küllerinden doğan yoksul bir devletin kuruluş yıllarında, yani büyük acılar ve felaketler ortasında yaşamışlardır. Ardarda kaybedilen büyük savaşlar ve topraklar, büyük göçler, felâket olmuş bir ekonomi... Aşağı yukarı XIX. yüzyıl ortalarına kadar dünyanın en güzel en mamur şehirlerinden biri olan "ahşap" İstanbul'u bu felaketli yılların, yangınların ve zelzelelerin ne hâle getirdiğini tahmin etmek zor değildir. Âkif'in *Küfe*, *Seyfi Baba*, *Berlin Hatıraları* gibi manzumelerinde tasvir ettiği, yüzme bilrneyenlerin ve fenersizlerin geçemeyecekleri, adım başında su dolu derin çukurlar bulunan, karanlık ve iki tarafı

Ayakta durmaya elbirliğiyle gayret eden
Lisan-ı hâl ile amma rûkua niyyet eden
O sâlhurde, harab evler

le çevrilmiş daracık sokaklar, yoksullaşmış İstanbul'un sokaklarıdır.

Mehmed Âkif, şüphesiz, engin tecessüsüyle İstanbul'un sadece sokaklarında değil, kahvelerinden meyhanelerine kadar her köşesinde dolaşarak bir ahlâkçı sıfatıyla gördüğü bütün olumsuzlukları sergilemiştir. Sokak satıcılarından âmin alaylarına, cenaze törenlerinden bayramlara ve bayram yerlerine kadar, eski İstanbul hayatının renkli tipleri ve sahneleri, *Safahat*'ta resmigeçit halindedir. Fatih ve Süleymaniye gibi selâtin camilerinin büyük bir coşkunlukla tasvir edildiği bölümler de vardır. Mehmed Âkif, yukarıda sözünü ettiğim *Said Paşa İmamı*'nda ise Boğaziçi hayatından nefis tablolarla karşımıza çıkar:

Coşar âvîzeler artık, köpürür kandiller;
Bu ışık çağlayanından bütün âfâk inler!
Yalının cephesi, Ülker gibi, baştan başa nur;
Nîm açık pencereler, reng ü ziyâdan mahmur.
Al, yeşil, mavi fenerlerle donanmış kıyılar;
Serv-i siminler atılmış suya, titrer par par.
Dalgalardan seken üç çifte kayıklar sökerek
Süzülür sahile, şahin gibi, yüzlerce kürek.
Bir taraftan bu akın yükseledursun karaya;
Bir taraftan dökülür öndeki saflar saraya.
Rıhtımın taşları, zümrüt gibi, İran halısı:
Suda bitmiş çemen, üstünde de Sultan Yalısı!

En iyisi, *Safahat*'ı alıp yeni baştan ve tada tada okumaktır. Sıcak bir odada, sessizliğe gömülüp demli çayınızı yudumlayarak *Safahat* okumanın zevkine bir vardınız mı, bir daha elinizden bırakamazsınız.

KNUT HAMSUN'UN TÜRKLERİ

"Bir Türk'le konuşmak istiyorum diye grlyorum. O zaman Yahudi geri çekilip yerini Türk'e bırakıyor. Türk tam bizim arzu ettiğimiz gibi biri, dkkârı sahibinin oğlu, yabancı bir lisan konuşmuyor ve karşımızda da ezilip bzlmyor".

İki Türk

Jn Türkler'in acayip işleri vardı; mesela Meşrutiyet'ten hemen sonra İstanbul'a dönen İngiliz elçisi Malet'i Sirkeci İstasyonu'nda coşkun bir tezahüratla karşılamış, bu da yetmiyormuş gibi, arabasını, atlarını çözerek kendileri çekmişlerdi. Daha şaşırtıcısı, Jn Türk ağabeylerine zenen Askerî Tıbbiyeli ğrencilerin bir ayaklanma sırasında ne kadar hürriyetçi olduklarını göstermek için okullarına İngiliz bayrağı çekmeye kalkışmış olmalarıdır. Bunlar aydın Osmanlılardı. Peki, sıradan Osmanlı Türk' nasıl biriydi?

Kafası Avrupaî fikirlerle karışmamış Osmanlı Trk, sadece Avrupalılar değil, bütün yabancılar karşısında her zaman nazik, fakat son derece kayıtsız ve vakırdı. Çoğu Avrupalıyı esasen atalarımızın bu vekarı cezbetmiştir. Eski Türkleri yakından tanıyan gezginler, diplomatlar, şairler, yazarlar bütün peşin hükümlerine rağmen, müsbet görüşlerini belirtmek zorunda kalmışlardır. Nitekim, yabancıların Türkler hakkında müsbet kanaatlerinin bir araya getirildiği kitaplar vardır. İsmail Hami Danişmend'in *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve*

Ahlâkı ile *Ah. Djevad'ın Yabancılar Göre Eski Türkler* adlı kitapları en meşhur olanlarıdır.

İlk Gözlemler

Avrupalılar, bugün olduğu gibi dün de kafalarını Türklerin barbarlığı, cahilliği ve geriliği hakkında uydurulmuş hikâ- yerlerle tıkabasa doldurur, Türkiye'ye öyle gelirlerdi. Knut Hamsun (1859-1952) da aynı şekilde doldurulmuş olarak yola çıktı.

Yüz yıla yakın bir ömür süren ve 1920 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Hamsun, dünya edebiyatının en önemli ve en ilgi çekici romancılarından biridir. Yoksulluk içinde geçen bir çocukluk ve satıcılıktan kunduracı çıraklığına, öğretmen yardımcılığından Amerika'da maden işçiliğine kadar, çok değişik işlerde geçen gençlik yılları, yani çok zengin bir hayat tecrübesi. Hamsun, bu tecrübesini, bir kısmı dilimize de çevrilen *Açlık*, *Dünya Nimeti*, *Pan*, *Göçebe*, *Victoria* gibi romanlarında yansıtmış, 1899 yılında çıktığı, Rusya, Kafkasya ve Türkiye'yi içine alan uzun bir seyahat intibalarını da *Mücadeleli Hayat* (1905) adlı kitabında anlatır. Bu seyahatnamenin *Hilâlin Gölgesi* başlığını taşıyan Türkiye'yle ilgili bölümü Türkçe'ye kazandırılmış bulunuyor. Banu Gürsaler Syversen'in orijinalinden çevirdiği metin, Danimarkalı ünlü masal yazarı Hans Christian Andersen'in İstanbul hatıralarıyla birlikte *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah* adıyla yayımlandı.

Eseri okumaya başladığınızda, onun, sıradan Avrupalılardan çok farklı, çok zeki ve daha da önemlisi, peşin hükümlerin esiri olmak istemeyen, Lamartine ve Pierre Loti gibi iyi niyetli bir aydın olduğunu daha ilk cümlelerinde farkediyorsunuz. Nitekim İstanbul Boğazı'na girer girmez, gerçeğin anlatılanlardan çok farklı olduğunu hissedan yazar hem Avrupa'yla, hem de kendi kendisiyle hafif hafif alay etmeye başlıyor:

“Demir atan vapura sandallarla üniformalı Türkler yaşıyor; gümrükçüler, karantina memurları... Türk'ün bize ne yapacağını heyecan içinde bekliyoruz. Merhamet eder mi acep? Yoksa sonumuz geldi mi? Bu kibar ihtiyarlar bize Fransızca birkaç soru sormaktan başka bir şey yapmıyorlar.

Türkler adam yemekten vazgeçeliberi, birarada bulunmanın bir tehlikesi kalmamış artık. Gümrük memurlarından birine en son bana baksın diye rüşvet olarak bir sigara uzatıyorum; sigarayı alıyor ve karşılığında bana kendi sigarasından ikram ediyor. Bu meyanda Fransızca kibar sözler teati ediyoruz. Vahşi bir Türkle bile anlaşmak mümkünmüş demek, diye düşünüyorum”.

Bindiği gemi Karadeniz’den İstanbul Boğazı’na giren Knut Hamsun, Boğaziçi’nin güzelliği karşısında büyülenmiştir. Gemi sahile o kadar yakındır ki, neredeyse iki yakada arka arkaya sıralanmış küçük şehirlerde olup biten her şeyi görmektedirler ve gördükleri düşündüklerinden çok farklıdır.

“Yoksa biz (diyor Knut Hamsun) Türkiye’de değil miyiz? Ben otuz senedir beceriksiz sultanlar tarafından iflasın eşiğine getirilmiş bir memlekete dair yazılmış yazıları okumaktayım. Halbuki vapur, bağlık bahçelik küçük şehirlerin ve güllerin kıpkızıl parıltısıyla gözümüzü alan bir masal dünyasında yol alıyor”.

Abdülhamid, Ermeniler, Vb.

Vapur Boğaz’da ilerlerken, Avrupa basınında, o yıllarda Osmanlı tahtında oturan Sultan II. Abdülhamid hakkında yazılan akılsız hikâyeleri hatırlayan yazar, hakikati bilmenin ne kadar güç olduğunu düşünür. Bunun sebebi ise, güya hakikati anlatacak olan Avrupa basınının teksesliliğidir ve yazılıp çizilenleri şüpheyle karşılamamak imkânsızdır. Çünkü “Sesini duyurması lâzım gelen taraf tamamıyla dilsiz”.

Knut Hamsun’un dilsiz tarafın gerçeklerini öğrenebilmek amacıyla özel bir gayret sarfettiği anlaşılmaktadır. Avrupa’da ısrarla “Kızıl Sultan” diye tanıtılan Sultan Abdülhamid’in Osmanlı Devleti’ne senelerdir sahip olmadığı bir itibar kazandırdığını, eğitim reformları gerçekleştirdiğini, demiryollarının inşaatına izin verdiğini, sabahın beşinde kalkarak işe koyulan son derece çalışkan bir hükümdar olduğunu yazan Norveçli yazar, kafası Türklerin genellikle şişman olduğuna dair rivayetlerle dolu olmalı ki, “Vücut yapısı itibarıyla asil bir Türk olduğu gözönünde bulundurulduğunda zayıf bile sayılabileceğini kendi

müşahedelerime dayanarak belirtebilirim” diyor. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanlara, özellikle Ermenilere işkence uygulandığına dair Avrupa basınında çıkan uydurma haberleri hatırlattıktan sonra, her dürüst insan gibi kendi kendine “Biz olsak ne yapardık?” diye soruyor ve şu cevabı veriyor: “Norveç’te Yahudilerin devlete karşı açık ya da gizli düşmanlık gösterdiklerini, hatta silahlı mukavemette bulunmak arzusuyla tutuştuklarını düşünelim. Sonra? Sonrası, isyanı bastırır, isyancıları da kurşuna dizedik!” Ya şu cümleler:

“Harpers Monthly Magazine adlı aylık dergide bir muharrir, son Ermeni isyanı çıktığı sırada payitahtta vazifeli bulunan yüksek dereceli devlet memurlarının yüzde 25’inin Ermeni asıllı olduklarını bildiriyor. Demek ki İslam’ın halifesi bütün kuvvetini Hristiyanları yok etmekte kullanmamış, devlete düşmanlık göstermeyenleri bir kenara ayırmış. Türk devletinde en kuvvetli kimseler Hristiyan Ermeniler ve Rumlardır. Sultanın başmabeyincisi Ermeni’dir. Türk diplomatlarının yarısı Rum asıllıdır”.

Yahudileri hiç sevmeyen Hamsun, Ermenilerin Şark’ın tacir Yahudileri olduklarını belirterek şöyle devam ediyor:

“Balkanlardan Çin’e kadar büyük şehirlere nüfuz etmişlerdir. Garp gazeteleri bu halkın ‘makus talihi’ üzerine göz yaşartıcı makalelerle dolup taşarken, herkesin dolandırıcı, hilekâr bir halk olarak telakki ettiği Ermenilerin bu kaderi hak etmiş olduklarını söyleyenlere Şark’da tesadüf etmek zor değil. Türkiye’nin öz evlatları işlerini bir bir bunlara kaptırmakta. Ticaret, tefecilik, sermayeyi ele geçirmişler. Ve sömürüyorlar”.

Türk'ün Vekarı

Knut Hamsun, ertesi gün yanındaki hanımla birlikte İstanbul’u gezmeye çıkar. Türkler, her yerde onu son derece vakurâne tavırlarla daima en güzel köşeye buyur etmektedirler; şimdi beraberindeki hanımla birlikte bir Türk kahvesindedir. Ve bu kahveye büyük ihtimalle ilk defa bir kadın ayak basmıştır. Hiç kimsenin şaşırması benzemediğini hayretle farkedene Hamsun, sanki bütün müşterilerin kendilerinden tarafa bakmamak için anlaştıklarını ifade ettikten sonra önemli bir tesbitini kaydeder:

“Meraklılık Şarkıların tenezzül etmedikleri bir davranıştır; Şark’ta pek çok dükkânda alışveriş yaptık, bize kahve ve sigara ikram edildi, ancak alışveriş tamamlandıktan sonra, dükkân sahipleri nereden gelip nereye gittiğimizi sordular; daha da fazlası onları alâkadar etmiyordu”.

Yazarı en fazla şaşırtan ve takdirini kazanan davranış biçimi, Türklerin, çok nazik olmakla beraber, hiç bir zaman Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler gibi yaltaklanmamalarıdır. Nitekim, kahvehanede şekersiz kahve içmek isterler, hizmetkâr anlamaz. Bunun üzerine duvar tarafında oturan bir Türk yavaş sesle hizmetkâra bir şeyler söyler. Hamsun, “Bizi anladığı belli” diyor. Biraz sonra şekersiz kahveleri gelir. Hamsun ayağa kalkıp teşekkür maksadıyla hafifçe eğilerek Türk’ü selamlar, o da yerinden kalkmaksızın vekarla selama karşılık verir, bir daha da bu kibar yabancılarla ilgilenmez. Kahvedeki Türk’ün davranışında köklü bir medeniyetin, terbiyenin ve vekarın ifadesini farkedenden Hamsun’un şu cümleleri son derece ilginçtir:

“Esasen asil bir davranış bu, o da ayağa kalkıp bizi selamlasa tuhaf olurdu. Bizim gibi turistler onu niçin alâkadar etsin ki? Biz Garplılar, barbarlar onu niçin alâkadar etsin ki?”

Türklerin kürekçi, hamal, amele olmaktan gocunmadıkları-na, ama turistlere hizmet etmeyi incitici bulduklarına şahit olan ve her vesileyle yapışkan, yılışık, çıkarıcı ve geveze Rum rehberinden şikâyet eden Knut Hamsun, Kapalıçarşı’yı bir masal di-yarı gibi büyüleyici bulmuş, Eyüp’te de aşağı yukarı Pierre Loti’nin hissettiklerini hissetmiştir. Harem hakkında da, herhangi bir Batılıdan farklı düşünen yazarımız, İslam’ın çok eşliliğe cevaz vermiş olmasına rağmen, birden fazla kadınla evlenenlerin binde bir olduğunu belirterek -ki bu çok önemli bir gözlemdir- bunun küçümsenemeyecek bir disiplini, kültür ve sorumluluk anlayışında da yüksek bir seviyeyi gösterdiğini kaydeder. Peki, Hristiyanlık birden fazla kadınla evlenmeye cevaz vermiş olsaydı? Knut Hamsun, içinde yaşadığı kültürü ve Avrupalı insanı çok tanıdığı için, kendi sorusuna verdiği cevap çarpıcıdır:

“Düşünüyorum da, eğer Hristiyanlık birden fazla kadınla evlenmeye

izin vermiş olsaydı, Avrupa orta sınıfı nasıl davranırdı? Ve nasıl bir hafif-meşreplik hüküm sürerdi evlerde, sokaklarda! Kristiania'da iflas eden her işadınının, müsadere edilecek mal ve mülkü bir haremden ibaret olurdu”.

"Bana Bir Türk Bulun!"

Hamsun'un ikinci defa gittiği Kapalıçarşı'yla ilgili tasvirleri çok hoş. Tabii başbelası Rum rehberinden bir türlü kurtulamamıştır. Çarşının değişik bölümlerinden birine vardıklarında yanlarına bir Yahudi kibar ve dostâne tavırlarla yaklaşır. Avrupa'daki hava durumundan, Amerika'da açılan dünya fuarından vb. söz eder. Adamın birçok dil bildiği anlaşılmaktadır, fakat yaltaklandığı için Hamsun'un hiç hoşuna gitmez. Kendisini dinleyelim:

“Bize behemehal bir Türk bulmazsanız haliniz harap diye geçiriyorum içimden. Az önce bir kılıç görmüştüm, tam size münsip, kellenize ve dahi kalbinize, bilesiniz! Bir Türk'le konuşmak istiyorum diye gürliyorum. O zaman Yahudi geri çekilip yerini Türk'e bırakıyor. Türk tam bizim arzu ettiğimiz gibi biri, dükkân sahibinin oğlu, yabancı bir lisan konuşmuyor ve karşımızda da ezilip büzülmüyor”.

Bugünkü Türk'ten ne kadar farklı!

LE CORBUSIER İSTANBUL'DA

"İstanbul'da her yerde ağaçlar olup onların arasından mimarlığın soylu örnekleri yükselir. Ağaçlar bizim psikolojik ve fiziksel yönden iyi durumda olmamızı sağlarlar".

Üniversiteler eskiden daha mı çok kitap çıkarırdı, bana mı öyle geliyor? Gözüme epeydir yeni çıkmış kitap ilişmedi. Çoğu zaman kapalı olan satış bürolarında genellikle eskiden basılmış ve satılamamış kitaplar bulunuyor. Kıymetli olanlar, zaten uyanık sahhaflar tarafından kapatılmıştır, tezgâh altından meraklılarına fahiş fiyatlarla satılır. "Sahhafiyelik" olmayanlar ise satış bürolarında ve izbe depolarda tozlanıp durur.

Bunları niçin mi yazıyorum? Geçenlerde Sahhaflar Çarşısı'nda gezinirken ODTÜ tarafından on yıl kadar önce yayımlanmış bir kitap gördüm ve hemen aldım. Prof. Dr. Enis Korta'nın *Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği* (Ankara 1983). Le Corbusier'nin Türk şehirleri ve mimarisi hakkında neler düşündüğünü az çok bilirdim; fakat Korta'nın kitabında çok daha fazlasını buldum. Üstelik bir yığın çizim...

XX. yüzyılın en büyük mimarlarından sayılan İsviçre doğumlu Fransız vatandaşı Le Corbusier, Türkiye'ye ilk defa 1911 yılında gelmiş, Edirne, İstanbul ve Bursa'da incelemeler yapmıştır. Mimaride planın içeriden dışarıya doğru oluştuğu yolundaki görüşünü desteklemek için Bursa Yeşil Camii'ni örnek gösteren büyük mimar, camileri morfolojik açıdan inceleyerek ulaştığı sonucu şöyle özetlemiştir:

"Kütlelerde bir elementer geometrinin disiplini vardır. Kare, küp, küre. Planda ise tek bir eksene göre diktörtgenvârî bir kompleks. Müslümanlar ülkesindeki bütün camilerde bu eksen Kâbe'nin siyah taşına doğru yönelmiş olup birleşmenin yüce bir simgesidir".

Çizdiği birçok krokinin altına "Pek soylu biçimlerin melodisi", "Geçmiş, şimdi, gelecek, değişmeyen. Prizmaların mersiyesi", "Saf geometrinin ebedî biçimleri" gibi notlar düşen Le Corbusier, Yeşil Cami'de 1920'lerde ressam Amadee Ozenfant'la birlikte ortaya koyacakları "pürizm" in ilkelerini görmüştü.

Le Corbusier, sadece mimari eserleri değil, Türk şehir dokusunu da son derece etkileyici bulmuş, New York'un bir felaket, İstanbul'un ise yeryüzü cenneti olduğunu söylemişti. Türklerin "Kişi bina yaptığı yere ağaç da diker" dediklerini hatırlatan ünlü mimarın şu notları da dikkate değer:

"Biz ise onları (ağaçları) söküyoruz. İstanbul bir meyve bahçesidir; bizim şehirlerimiz ise taş ocakları". "İstanbul'daki evler ağaçlarla çevrilmiştir; insan ve doğa arasındaki cazip dostluk"; "İstanbul'da her yerde ağaçlar olup onların arasından mimarlığın soylu örnekleri yükselir. Ağaçlar bizim psikolojik ve fiziksel yönden iyi durumda olmamızı sağlarlar".

Görüldüğü gibi, Le Corbusier, hayal ettiği bahçe şehrin en güzel örneği olarak İstanbul'u göstermiştir. Ya şimdiki İstanbul?

Asıl ilgi çekici olan, Le Corbusier'nin İstanbul'un imarına talip olması ve Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta, büyük bir uzakgörüşlülükle, bu güzel şehri olduğu gibi korumayı tavsiye etmesidir. Bu tavsiyenin ilerlemeyi ve çağdaşlığı yüksek apartmanlar dikmek ve şehirlerin göbeklerinde fabrika bacaları yükseltmek olarak anlayan yöneticileri, bürokratları, hatta aydınları nasıl dehşete düşürdüğünü tahmin etmek zor değildir. Le Corbusier, mektubunun büyük bir taktik hatası olduğunu sonradan itiraf etmiş ve şunları söylemiştir:

"İstanbul'u gayet iyi tanıyorum. Son gelişim eski rejim zamanında, yani epeyce eski olduğu halde orada gördüğüm güzellikler hâlâ gözümün önünde. İstanbul'un çehresini hatırlatan acele ile çizilmiş krokileri hâlâ saklıyorum. Ne güzel, renkli ve canlı bir şehriniz var. Eğer hayatımın en bü-

yük gafı ve en büyük taktik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasa idi, bugün büyük rakibim Prost yerine güzel İstanbul şehrinin imarı ile ben uğraşacaktım."

Le Corbusier'nin çarpıcı bir sözünü daha naklederek bu yazıyı noktalamak istiyorum. 1984 yılında İstanbul'a ikinci defa geldiğinde kendisine Güzel Sanatlar Akademisi'nde çıkan yangından sözederler. Ünlü mimarın tepkisi şöyle olur:

"Akademi yandı mı? Oh olsun. Akademi yanmalıydı! Akademi zihniyetini kovun!"

Türkiye, 24 Ağustos 1992

TARIK BUĞRA, İSTANBUL VE BELEDİYESLER

Dar görüşlü politikacılar ve çevrelerine topladıkları goygoycular,
yazık ki Tarık Buğra ve onun gibi uzakgörüşlü aydınların
seslerine kulak asmamış, başta İstanbul olmak üzere,
bütün tarihî şehirlerimizi keyiflerince yıkıp betona boğmuşlardır

Merhum Tarık Buğra'nın biyografisi üzerinde çalışırken, yazdığı gazete ve dergileri taramıştım. Bunlardan biri de ilk sayısı 7 Haziran 1962'de çıkan *Yol*.. Haftalık fikir, sanat ve siyaset gazetesi olarak yayımlanan ve entellektüel seviyesi bir hayli yüksek olan *Yol*'un yazarları arasında, Mümtaz Turhan, Mehmet Kaplan, Recep Doksat, Mehmet Turgut, Erol Güngör ve Süleyman Demirel gibi önemli isimler yer alıyor.

Haftadan Haftaya Yol Notları başlığı altında yazdığı yazılarda siyasetten edebiyata kadar, çeşitli konularda görüşlerini açıklayan Tarık Buğra'nın şahsiyeti, aslında, yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Yol*'un her sayfasına sinmiş, bunu hissediyorsunuz. İsmet Paşa'ya ve sola karşı son derece seviyeli bir muhalefet sergileniyor. *Yol*, bu hüviyetiyle, bir bakıma çiçeği burnunda Adalet Partisi'nin fikrî ve ideolojik zeminini hazırlar gibidir. Ancak Tarık Buğra'nın hiç bir ideolojiye ve partiye "angaje" olmadığını ve sonuna kadar kafa bağımsızlığını koruduğunu belirtmekte fayda vardır.

Benim asıl üzerinde durmak istediğim, Tarık Buğra'nın "Haftadan Haftaya *Yol* Notları"ndan biri. *Yol*'un 26 Temmuz 1962 tarihli sayısında çıkan bu yazı "Bir Şehir Çöküyor" başlığını taşımaktadır. Çöken şehir: İstanbul.

Düşünün, 1962'de İstanbul'un nüfusu henüz bir milyon civarındadır, henüz havası temizdir, henüz Boğaziçi yağmalanmamıştır, henüz caddelerinde o korkunç trafikten eser bile yoktur. Ama Tarık Buğra, yazısında "İstanbul her gün bir parça daha çöküyor. İstanbul daha şimdiden köyler topluluğuna, olsa olsa bir köy azmanına döndü. Bir milyon insan İstanbul'da mecburi ve geçici bir kampta yaşar gibi yaşıyor" diye haykırmış ve zannederim sesini kimseye duyuramamıştır.

Tarık Buğra'ya göre, İstanbul'un bedeni gibi, ruhu da çökmüştür; belediye ve hükümet bu ruhu korumak için herhangi bir teşebbüste bulunmamakta, tam tersine, bu ruhu kemiren, bozan, ezen akımları her geçen gün biraz daha başıboş bırakmaktadır. İstanbul'un asıl mânâsında gelişmesi yıllar önce durmuş, yerini, sorumluların kayıtsızlığı yüzünden, tıpkı kanserleşen hücrelerdeki gibi hasta bir büyüme almıştır. "Haliç -bu dünyanın özlemi olan Altın Boynuz- çoktan mezara gömüldü. Şimdi sıra mazotlu, yağlı suları ile egzotik şairlerin rüyası olan Boğaziçi'nde".

Bu tesbitler, Tarık Buğra'nın, 1960'ların başında bugünkü İstanbul'u gördüğünü göstermiyor mu? Aslında İstanbul'u gelecekte nelerin beklediğini, olup bitenlere bakarak kestirmek o kadar zor değildi; sadece biraz sorumluluk duygusu ve İstanbul sevgisi gerekiyordu. Nitekim Tarık Buğra, vurdumduymazlık karşısında dehşete düşmüş, aynı yazıda "Bu belediye felçli, bu politikacılar kör müdür?" diye sormuştur.

Peki, bu olumsuz gidiş nasıl önlenebilirdi?

"Herşeyden önce (diyordu Tarık Buğra) yatağını sırtlayanın bu şehre gelmesini önleyiniz. Bunu yaparken de, 'Onlar insan değil mi? Nerde kaldı insan hakları, nerde hürriyet?' diye yaygara koparan çirkeflere kulaklarınızı tıkayınız. Zira yapacağınız iş o zavallı göçebelere yapılabilecek en büyük yardım olacak ve faydası Türkiye'ye dokunacaktır".

Kısaca, alınacak en esaslı tedbir, İstanbul'a göçü önlemek, bunun için de Anadolu'ya, halkın pılsını pırtısını toplayıp İstanbul'a göçmesini önleyecek yatırımları yapmak, iş imkânları

hazırlamaktır. "Arkasından da İstanbul'u Şehir yapmaya başlayınız. Bunu yapamayacaksınız İstanbul'un adını değiştiriniz ve yüzlerinizi tarihe karşı kapatınız".

Dar görüşlü politikacılar ve çevrelerine topladıkları goygoycular, yazık ki Tarık Buğra ve onun gibi uzakgörüşlü aydınların seslerine kulak asmamış, başta İstanbul olmak üzere, bütün tarihî Şehirlerimizi keyiflerince yıkıp betona boğmuş, sağlıksız büyümeye karşı hiç bir tedbir almadıkları gibi, oy kaygısıyla göçü ve gecekondulaşmayı teşvik etmişlerdir, bugün olduğu gibi...

Tevekkeli değil, büyük sanat tarihçilerimizden Prof. Dr. Semavi Eyice, bir konuşmasında, İstanbul'u mahvedenlerin belediyeler ve imarcılar olduğunu söylemişti. Ne dersiniz, haklı değil mi?

Türkiye, 28 Mart 1994

İkinci Bölüm
ALATURKA'DAN ARABESK'E

I

MISIR'DAN GELEN SESLER

Öylesine büyük bir kültür şoku yaşanmaktadır ki, çok kısa bir süre öncesine kadar ülkenin bir parçası olan ve İmparatorluk kültürünün Arap duyarlığı ile yoğrulmuş bir biçimini yaşayan Mısır, şimdi sineması ve müziği ile Türkiye'yi etkisi altına almayı başarmıştır.

Eğer Sahhaflar Çarşısı'na uğrama alışkanlığınız varsa, belki *Yaşasın Aşk*, *Aşkın Gözyaşları*, *Şeyh Ahmed'in Aşk Macerası* gibi adlar taşıyan, 1930'larda basılmış birer formalık kitaplar da gözünüze ilişmiştir. Başlıklarının altında genellikle şöyle ibareler vardır: "Resimli, Türkçe şarkılı aşk ve macera sinema roman" yahut "Resimli, heyecanlı, acıklı bir aşk macerası". Bir zamanlar cami avulularında satılan halk tipi kitapların çoğunda imzasına rastladığımız Selami Münir Yurdatap, bu sinema hikâyelerinde de karşımıza çıkar. Şarkı sözleri ise her zaman olduğu gibi Türkçe'ye Muharrem Zeki Korgunal tarafından çevrilmiştir.

Bu kitapçıkların, 1930'larda Türkiye'de de gösterilen ve büyük ilgi toplayan Mısır müzikal ve melodramlarının sinopsis'leri olduğu söylenebilir. Bir kısmında Mısır'ın ünlü şarkıcısı Abdülvehhab'ın başrolü oynadığı bu filmler, adlarından anlaşılacağı üzere, duygu sömürsüne dayanan ve Türkiye'de Yeşilçam sineması tarafından da uzun yıllar devam ettirilen aşk, ayrılık, gözyaşı ve mutlu son filmleridir.

1930'larda Mısır sinemasının Türk sinemasını derinden

etkilediğini biliyoruz. Hatta Münir Nurettin, Abdülvehhab örnek alınarak bazı filmlerde başrolde oynatılmıştır. Mısır filmle-riyle gelen Arapça sözlü şarkıların gördüğü rağbet ise şaşırtıcıdır; bunu, Türk müziğinin devlet zoruyla hayatımızdan uzaklaştırılmasına halkın gösterdiği bir tepki olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Bilindiği gibi devlet, "adam etme programı"nın bir safhası olarak, halkı, tek sesli olduğu için "geri" ve "ilkel" bulduğu Türk müziğinden kurtarmak ve "çoksesli" Batı müziğini sevd-ri-rip benimsetmek için konservatuv-er-ler açmayı yeterli bulma-mış, radyolarda Türk müziği yayını yapılmasını da yasaklamış-tı. Bu yüzden halk, gözyaşları içinde seyrettiği "acıklı, heye-canlı" Mısır filmlerinin kendisine Batı müziğinden çok daha yakın bulduğu şarkılarını hemen benimsemiştir.

Arapça sözlü şarkılara gösterilen beklenmedik rağbet Tek Parti yönetimiyle aynileşen devleti telaşlandırır ve Mısır filmle-ri-nde-ki şarkıların Arapça sözleri Matbuat Umum Müdürlü-ğü'nce yasaklanır. Ne var ki bu yasak Arap şarkılarının Türk-çe'ye adapte edilmesine, dahası, Türkçe sözleri ezberlemek da-ha kolay olduğu için Arap müziğinin daha fazla benimsenmesi-ne ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu arada birtakım açık-göz müzisyenler, Mısır film şarkılarını ufak tefek değişikliklerle orijinal bestelermiş gibi piyasaya sürmekte gecikmezler. Sadet-tin Kaynak gibi büyük bir bestekâr bile Türk ve Mısır filmleri için "arabesk" karakterde şarkılar bestelemek zorunda kalır.

Devletin bütün imkânlarını kullanarak Batı kültürünü -ki bu kültürün müziğine ayrı bir önem veriliyordu- benimsetmek için gösterdiği gayrete rağmen yaşanan bu hadise son derece dikkat çekicidir. Öylesine büyük bir kültür şoku yaşanmaktadır ki, çok kısa bir süre öncesine kadar ülkenin bir parçası olan ve İmparatorluk kültürünün Arap duyarlığı ile yoğrulmuş bir biçimini yaşayan Mısır, şimdi sineması ve müziği ile Türkiye'yi et-kisi altına almayı başarmıştır.

Yeşilçam, 1980'lere kadar Mısır ve Hint filmlerini taklit et-mek suretiyle geliştirdiği kalıpları kullanarak sürekli gözyaşı simsarlığı ve merhamet sömürüsü yapmış ve denebilir ki,

1950'lerden sonra oluşan arabesk kültürün estetik altyapısını hazırlamıştır. Köylerinden kasabalarından kopup büyük şehrin göbeğine düşen çaresiz insanlar, Yeşilçam filmlerinde ve film müziklerinde kendi duyarlıklarının, sıkıntılarının, özlemlerinin karşılığını bulmuşlardır. Daha sonraları "entel arabeski" diye nitelendirilen "özgün müzik" türünün de film müziğinden kaynaklanmış olması dikkat çekicidir.

II VAROŞLARDAN TAŞAN KÜLTÜR

Seçkinler birdenbire karşlarına çıkan bu tuhaf müziğin önce karakterine takılırlar. Ve gecekondu mahallelerinde, yoksulluk ve terkedilmişlik psikolojisiyle yoğrulmuş bu kültürü ve müziğini adlandırmakta gecikmezler: Arabesk

1940'larda Milli Şef yönetiminin ağır siyasî ve kültürel baskısı altında yaşadığı yetmiyormuş gibi, bir de büyük bir hızla yoksullaşan kitleler, Demokrat Parti'nin gerçekleştirdiği demokratik halk ihtilâli sayesinde zincirlerinden kurtulur. Özellikle sanayileşme hamleleriyle birlikte şehirlere akmaya başlayan köyler, kimsenin boyutlarını ve sonuçlarını kestiremediği büyük bir sosyal hareketliliğe yol açmıştır. Millî Şef diktasının yoksullaştırdığı insanlar, şimdi kendilerine yeni ekmek kapıları aramaktadırlar.

Şehirlerin, özellikle büyük şehirlerin yeni sâkinleri, hiç de sıcak bir ilgiyle karşılanmazlar. Aksine, kendilerini dışlayan, üstten bakan, küçümseyen kozmopolit bir kültürü ve bu kültürün "Eyvah, Beyoğlu elden gidiyor! Kasketliler İstanbul'u işgal etti!" diye feryat eden seçkinlerini bulurlar; kimliklerini, beraberlerinde getirdikleri kültürü ve ahlâkı koruyabilmek için şehrin varoşlarına gecekondualarını kurup kendi kabuklarına çekilmekten başka çareleri yoktur. Bir gecede çatılan evlere yerleşip bir çekirdek oluşturduktan sonra, akrabalarını, komşularını vb. çağırıp kendi köylerinin yahut mahallelerinin bir modelini büyük şehirlerde kurarak amansız bir yaşama savaşı vermeye

başlarlar. Bunun için herşeyden önce dayanışmaya, birbirlerine destek olmaya ihtiyaçları vardır. Ve bu gecekondular mahallelerinde yavaş yavaş yeni bir "alt-kültür" şekillenmeye başlar.

Şehir kıyılarında bir gecede çatılan gecekondularla gelişigüzel şekillenen mahalleler, bu ürkek kültürün ve estetiğin üretildiği mekânlardır. Mimarisinden müziğine, mutfağından mobilyasına, dilinden ahlâkına kadar, kırsal kültürden de, şehir kültüründen de farklı, arada bir yerde duran ve başlangıçta asla meydan okumayan bir kültürdür bu.

Büyük şehirlerin - bir çeşit savunma iç güdüsüyle kendi içlerine kapanmış olan- yeni sâkinleri, bu kültürü kendilerine yukarıdan bakan şehirlilere önce müzikleriyle duyururlar. Bu müzik, ne devletin bütün imkânlarıyla benimsetmeye çalıştığı müziğe, ne halk müziğine, ne de Klasik Türk Müziği'ne benzemektedir. Ne var ki hepsinden biraz almış, ayrıca "arabesk" motiflerle süslenmiştir.

Seçkinler birdenbire karşılarına çıkan bu tuhaf müziğin önce karakterine takılırlar. Ve gecekondular mahallelerinde, yoksulluk ve terkedilmişlik psikolojisiyle yoğrulmuş kültürü ve müziğini adlandırmakta gecikmezler: "Arabesk".

Arabesk adında, sadece sözkonusu müziğe karşı tepki değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri, kültürümüzdeki bütün Arap (veya Arap kaynaklı olduğu zannedilen) unsurları temizlemeye çalışan aydınların şiddetli öfkesi de vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, "arabesk", Batıcı aydınlar ve bürokratlar nazarında, yoz bir müzik olmaktan da öteye, tehlikeli bir geriye dönüştür. Bu yüzden âdeta "günah keçisi"ne çevrilen arabeskin aslında bir itiraz, bir karşı koyuş olduğu, ardından da yavaş yavaş oluşan, fakat henüz varoşlardan dışarı taşamamış alternatif bir kültürün bulunduğu uzun süre farkedilememiştir. Çünkü köylerden, kasabalardan ve küçük Anadolu şehirlerinden büyük şehirlere gitgide artan bir hızla akan bu insanların içinde yaşadıkları şartlar, karşılaştıkları problemler seçkinleri hemen hiç ilgilendirmemektedir.

Halbuki 1950'lerde, sanayileşme hareketleriyle birlikte başlayan iç göçün büyük problemler yaratması kaçınılmazdı.

Şehrin göbeğinde fabrika bacaları yükseltince ilerleyeceğimizi zanneden bürokratların, çoksesli müzik dinleyen, tiyatro, opera ve bale seyredenlerin sayısında artış sağlanırsa Batılılaşaacağı-mıza inanan aydınların farkına varamadıkları hızlı ve sancılı değişme, bu değişmeyi kanında, iliğinde hissedenden kitleleri eziyor, hayattan bezdiriyordu. Nitekim minibüslerden, dolmuşlardan, evlerden yükselerek Türk ve Batı müziklerinin hassaslaştırdığı kulakları huysuz bir kedi gibi tırmalayan bu yaban seste hep şikayet vardı; bu insanlar Orhan Gencebay'ın dilinden:

Bir teselli ver

.....

Tanrım beni baştan yarat

.....

Batsın bu dünya

.....

Yarabbim sen büyüksün

Durdur geçen zamanı

diyorlardı.

III ARABESK'İN ZAFERİ

Özellikle 1980'lerde, seçkinler tarafından "zonta," "maganda" gibi küçültücü adlarla anılan yeni yatırımcı sınıf, medya'nın da yardımıyla kendi zevklerini şehrin dokusundan müzik eğlence endüstrisine kadar her alanda hakim kılmaya başlar.

Şehirlerin yeni sâkinlerinin kubuklarını kırmakta pek fazla geciktikleri söylenemez. Esasen "arabesk" kültür ve estetiğin yayılma istidadını sezen ve bunu tatlı kâra dönüştürmek için kolları sıvayan çevreler, iletişim teknolojsinin bütün imkân-larını kullanarak bu alt kültürü kısa zamanda popüler kültürün herhangi bir unsuru, hatta popüler kültürün kendisi haline getirmeyi başarmışlardır. Başlangıçta "protest" nitelik taşıyan arabesk, özellikle 80'lerde müzik endüstrisinin çarklarında kitlelere mal olmuştur.

Bu popüler kültürün ilk büyük yıldızı, ilk idol'ü Orhan Gencebay, gecekondu semtlerinin fakir oğlanlarına ve kızlarına, Yeşilçam melodramlarında şöhret basamaklarını mucizevî tesadüflerle tırmanarak zengin olan ve bir zamanlar kendisini küçümseyen zengin kızdan intikamını alan fakir oğlanın somutlaşmış örneği gibi göründü. O, aruk bir örnek-tipti. Beyaz yahut siyah takım elbise, boyuna takılmış altın zincir (zenginlik ve statü sembolü) ve bu zincir görünsün diye üç düğmesi çözülmüş ve yakası ceketin yakası üzerine çıkarılmış gömlek, dudakları açıkta bırakacak şekilde kesilmiş muntazam bıyıklar ve muntazam taranmış uzun saçlar... Orhan Gencebay'ın

şarkıları rafine zevklere sahip seçkinleri rahatsız etmiştir ama, onun sesinde henüz meydan okuma yoktur. Ayrıca çok geçmeden arabesk kültürün sesi haline gelecek olan magazin basınının çok sevdiği tabirle "efendi" bir sanatçıdır. Meydan okumaktan çok, efendice şikâyetleri, saldırılar kaşısında yine efendice ve beklenmedik ölçüde akıllıca bir savunma stratejisi vardır. Normları fazla zorlamaz, güçlerini henüz tam keşfedemediği şehir karşısında dikkatli ve saygılı davranır.

Şehrin yeni ve ürkek sâkinlerinin başlangıçtaki tavrı, Orhan Gencebay'ın "efendi"liğinde gerçekten en güzel ifadesini bulmuştur. Üstelik Gencebay, yaptığı işin ne anlama geldiğini bilmekte, yeni şehirlielerin duygularını, isyanlarını, itirazlarını dile getirdiği gibi, müzikle ilgili mevcut imkânlardan da mümkün olduğu kadar faydalanmaktadır. Seçkinlere cevap vermekte zorlandıkları ilgi çekici sorular da yönelten Gencebay'a göre, arabesk müzik bu adla tanınmadan önce de vardı. Bazı önemli bestecilerin arabesk karakterdeki şarkılarını nereye koyacağız? Peki Abdullah Yüce'nin müziği? Ya Zeki Müren? Öyleyse seçkinlerin ve özellikle TRT'nin kendilerine karşı takındıkları bu olumsuz tavrın sebebi nedir?

Gencebay, magazin basınının "efendi sanatçı"sıdır; ne var ki göç hızlanıp da büyük şehirlerdeki nüfus, şehirli orta sınıfın aleyhine değişmeye başlayınca "efendi sanatçı" tipinin de değişmeye başladığı görülür. Yeni sâkinler artık şehrin girdisini çıktısını öğrenmiş, öte yandan Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde çalışan işçilerin akıttığı sermaye sayesinde kendi zenginlerini de yaratmıştır. Böylece varoşlardaki çerden çöpden evler ikişer üçer katlı betonarme yapılara dönüşmeye ve bu yapılar kanser hücreleri gibi çoğalarak şehrin içlerine doğru ilerlemeye başlar.

Belediyeler oy kaygısıyla gecekondulaşmaya göz yummuş, mevcut gecekonduları da tapu vererek meşrulaştırmışlardır. Tavizler dizisi ikinci, üçüncü katlara verilen izinlerle devam eder ve sonuçta bugünkü çirkin ve sağlıklı şehir dokusu ortaya çıkar. Bu, aynı zamanda devletin bile güç yetiremediği gecekondu mafyalarının ve yapı sektörlerinin doğmasına yol açan bir süreçtir.

Özellikle 1980'lerde, seçkinler tarafından "zonta," "magan-da" gibi küçültücü adlarla anılan yeni yatırımcı sınıf, medya'nın da yardımıyla kendi zevklerini (veya yeni bir zevk haline gelen zevksizliklerini) şehrin dokusundan müzik eğlence endüstrisine kadar her alanda hakim kılmaya başlar.

Burada bir parantez açarak "arabesk" sözlüğünde "magan-da" teriminin önemli bir yeri bulunduğunu belirtmeliyiz. İlk de-fa bir mizah dergisinde kullanılan bu terim, köyden gelip köşe-yi dönerek- mesela- ayaklarını viskiyle yıkatıp düğünde der-nekte dolarlar saçan, mersedeslere binip de kendilerini trafik kaidelerine uymakla yükümlü görmeyen, sahibi oldukları fabri-kanın artıklarını denize akıtan vb. acamları ifade ediyordu. An-cak zamanla köyünden, kasabasından kalkıp şehre gelen ve özellikle Beyoğlu'nu yaşanmaz kılan (!) herkese "maganda" de-nilmeye başlandı.

Arabesk asıl zaferini ürttüğü şehir kültürünün pek güçlü si-lahlara sahip olmadığını farkettikten sonra kazanmıştır. Nerede o övünülen Türk mutfağı? Acılı kebab kokularının yayıldığı ke-bapçılar dolup taşmaktadır. Türk müziği nerede, Batı müziği nerede? Yorgun argın insanların dolmayan salonlarda dinledik-leri müzikler mi? Türk zevki nerede? Şehirlilerin evleri de dev-şirme, zevksiz eşyalarla dolu. Kısacası korkulacak birşey yok!

Ferdi Tayfur, arabeskin bu şuurlanma dönemine tekabül et-mektedir. Efendilik kültürüne aykırı bir idol'dür o. Sahnede saçını başını yolarak, bağrını açarak, ağlayarak, yerlere yatarak şarkı söyler. Yabansısıdır, şehre karşı ürkek değil, umursamaz bir tavır içindedir. Orhan Gencebay gibi ağzı pek laf da yap-maz. Ve minibüslerde, dolmuşlarda ve taksilerde amansız bir Gencebay-Ferdi rekabeti başlar. Bu arada Yeşilçam, Ferdi'li filmlere de soyunmuş ve müzik endüstrisi bütün imkânlarıyla arabeske açılmıştır.

IV İKİ GÜNAH KEÇİSİ: ALATURKA VE ARABESK

Aydın-bürokrat kadroların devlet gücünü kullanarak uyguladığı Batılılaşma programlarına direnen halkın sonuna kadar sadık kaldığı ve el yordamıyla korumaya çalışırken yozlaştırdığı kültür, bu yozlaşmış biçimiyle arabesk karakter taşımaktadır.

Artık arabesk tartışılıyordu. Fakat buna tartışmadan ziyade, kalkınma hamlelerini sosyal politikalarla desteklemeyen yönetici kadroların ve yaşanan büyük değişmeyi anlamayan, anlamaya çalışmayan aydınların, bilim adamlarının, kısacası, seçkinlerin başlattıkları "suçlama kampanyası" demek daha doğrudur. Hep bir ağızdan "yoz müzik" olmakla suçlanan arabesk aydınların başlıca alay konularından biriydi.

Müzik, ait olduğu kültürün ruhunu en güçlü ve en karmaşık biçimde ifade eden, dolayısıyla değiştirilmesi en zor olan sanattır. Cumhuriyet döneminde en radikal ameliyeler bunun için müzik alanında yapılmış, ideolojik tartışmaların önemli bir kısmı da müzik üzerinde cerayan etmiştir ve etmektedir. Arabesk kültürün ve hayat tarzının da öncelikle müzik planında dikkati çekmesinin sebebi budur.

Devlet bütün imkânlarıyla arkasında durduğu halde Batı müziğinin Türk toplumunda benisenmemesi, Türk müziğinin ise hayatın hızlı akışına ve 1950'lerden sonraki sosyal hareketliliğe paralel bir gelişme gösteremeyerek kendi içine kapanması yeni müzik arayışlarına yol açmıştır. Sonuçta, gitgide büyük birer köy haline gelen şehirlerin ve kendi kaderleriyle başbaşa bı-

rakılmış kitlelerin ihtiyacını karşılayan arabesk, bütünüyle Türk müziğinin dışında değerlendirilemeyeceği gibi, iki yüz yıllık Batılılaşma maceramızdan da ayrı düşünülemez bir hadisedir.

Arabesk, yok sayılan, inkâr edilen, her türlü destekten mahrum bırakılarak kendiliğinden tükeneceği zannedilen bir kültürün, bulabildiği bazı boşluklardan aykırı bir biçimde yeniden fizilenmesidir. Ve bu müzik Sivas'tan, Erzincan'dan, Urfa'dan, Van'dan vb. kopup gelen insanların, bir gecede diktikleri salâş evlerin arasında alelacele dernekler kurup yükselttikleri, kapıları koyu yeşile boyanmış, iki minareli, kubbeli, betonarme camilerin estetiği ile aynı noktada buluşur. Bu camiler ne kadar Türk mimarisi ise, arabesk de o kadar Türk müziğidir.

Meseleye daha geniş açıdan bakılırsa, arabesk'i nüfusu şişen büyük şehirlerde ortaya çıkmış ve zaman içinde "popüler kültür" haline gelmiş bir "alt-kültür"ün ve müziğin adı olarak ele almanın, onu sınırlamak anlamına geldiği de ortaya çıkar.

Radikal Batılılaşma programlarının uygulamaya konulmasıyla birlikte, Türk toplumunda arabeskleşme süreci de başlamıştır. Arabesk tartışmaları sırasında "alaturka" kavramının hemen her zaman unutulduğunu, halbuki bu kavramın bir zamanlar bugün "arabesk diye adlandırdığımız davranışları belirtmek için kullanıldığını hatırlatmak istiyoruz. Sadece tek sesli Türk müziği değil, seçkinlerin -ki Tanzimat'tan sonra seçkinlik bir bakıma alafrangalıkla eş anlamlıdır- beğenmediği herşey ve her davranış biçimi "alaturka"dır. Bir başka ifadeyle, Batılılaşma tarihimizin ilk günah keçisi "alaturkalık", ikincisi ise "arabesk" olmuştur.

Seçkinler tarafından "alaturka" bulunarak dışlanan bütün yerli değerler sessiz halk kitlelerinin eline kalmıştır. Kısacası, aydın-bürokrat kadroların devlet gücünü kullanarak uyguladığı Batılılaşma programlarına direnen halkın sonuna kadar sadık kaldığı ve el yordamıyla korumaya çalışırken yozlaştırdığı kültür, bu yozlaşmış biçimiyle arabesk karakter taşımaktadır. Birbirine taban tabana zıt iki kültürün çatışmasından doğan karga-

şa, 1950'lerde sonraki iç göç sırasında son derece kaygan bir zemin teşkil ediyordu. Dikkatle bakıldığında, direnen yerli değerlerin, İslamî alt-kültürler olarak 1970'lerde arabesk alt-kültürle kesiştiği görülecektir. Unkapanı piyasası ile Beyaz Saray yayıncılığı, farklı ihtiyaçlara aynı estetikle cevap veren oluşumlardır.

Arabesk genel anlamda, halkın büyük bir kültür kargaşasında kaybettiği kimliği ararken, resmî ideolojiye, bürokratlara ve aydınlara rağmen yarattığı alt-kültürdür. Bir zevk çözülüşünün, yeni bir zevk ve dünya görüşü haline gelmesidir. Altüst olan değerler sisteminin üzerine kurulan yeni bir ahlâk anlayışıdır. Özetlenecek olursa, arabesk, sadece bir müzik türünün özel adı değil, yaygın bir zihniyet ve bir yaşama biçimidir.

Arabesk kültür ve estetik, bir alt-kültür olarak doğduğu dönemdeki muhafazakârlığını, popülerleştikten sonra pek fazla devam ettirememiştir. Çünkü ikinci ve üçüncü kuşaklar, birinci kuşağa göre, şehre daha açık ve daha eğitilmiştir. Özellikle televizyon 1970'lerden sonra arabesk kültür ve estetiği sürekli besleyen kaynaklardan biri olmuştur. 1970 sonrası "Arabeskin Televizyon Dönemi" diye de adlandırılabilir. Amerikan kültürünü pompalamada hiç bir ölçü tanımayan TRT Televizyonu, hızlı tempoları sayesinde insanları beyaz camın karşısına âdeta çivileyen Amerikan filmleri, dizileri ve klipleriyle, arabesk kültürün yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır. Bu filmlerin, dizilerin ve kliplerin, anlamak ve zevk almak bakımından hemen hiçbir ön hazırlık gerektirmemesi, bu yeni oluşumu kolaylaştırmıştır denebilir.

Sinema ve tiyatro seyircileri ile galerilerdeki sergileri gezenlerin sayısı, öte yandan kitap, gazete, dergi tirajları, seçkin şehir kültürünün popülerleşen arabesk karşısında uğradığı yenilginin göstergeleridir. İletişim kanalları bu yüzden yumuşak bir geçişle arabeske doğru kaymıştır. Arabesk müziğe hiç yer vermeyen TRT, belki de farkında olmadan tepeden turnağa arabesk bir yayın politikası takip etmektedir. 1990'larda kurulmaya başlanan özel televizyon kanalları ve özel radyolar ise bu konuda hiç bir sınır tanımıyor.

İlginç olan, nasıl arabesk kültür müzikle başlamışsa, arabekse kayma sürecinin de müzikte gerçekleşmekte oluşudur. Dikkatli bir gözlemci, hafif müzik, sanat müziği pop ve arabesk arasındaki sıkı fıkı dostluğu görecektir. Arabesk müzik yıldızlarının konserlerinde saçlarını başlarını yolarak kendilerinden geçen kalabalıklar ise, Amerikan müzikhollerindeki çılgın kalabalıklara benzemeleri bakımından dikkat çekicidir.

Yeşilçam, Orhan Gencebay'dan başlayarak hemen bütün arabesk yıldızlarını filmlerde oynatmıştır. Hatta İbrahim Tatlıses, aktörlükle tatmin olmaz, kameranın arkasına geçip yönetmenliğe bile soyunur.

Öte yandan Yeşilçam, son yıllarda asıl kitleyle göbek bağı-nı kopardığı için hızla yok olmuş, yok olurken de kendi "arabesk" geçmişiyile hesaplaşmayı denemiştir. Arabesk kalıpların alaya alındığı *Arabesk* filmi aynı zamanda fazla dürüst olmayan bir itiraf ve acıklı bir sondur. Yeşilçam'ın sonu.

V ACISIZ ARABESK OLUR MU?

Acısız arabesk teşebbüsü, Kültür Bakanlığı'nın,
dolayısıyla devletin kültür hayatına doğrudan müdahalesinin
ne kadar gereksiz ve abes olduğunu
çok açık bir surette gösteren tipik bir hadisedir.

Arabesk'teki yayılma istidadını gören çevrelerin bunu tatlı kâra dönüştürmek için hemen harekete geçtiklerini söylemiştim. Ticarî bir meta haline getirilen arabesk kültür etrafında, zamanla inanılmaz ölçüde artan talebe bağlı olarak küçük çocuklara kadar uzanan ekonomik bir sömürü çarkı oluşmuştur. Arabesk müziğe en fazla düşman olan Batı müziği çevrelerinin bile bu çarkın içinde (orquestra elamanı olarak) yer alması, üzerinde durulması gereken dikkate değer bir başka hadisedir. Basın zaten magazin sayfalarıyla uzun süreden beri arabesk kültürün popülerleşmesinde ve ticarî meta haline gelmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Arabeskin tırmanışına paralel olarak seçkinlerin alaylı bakışları önce öfkeye, daha sonra nefrete ve düşmanlığa dönüşür. Çünkü artık Ferdi Tayfur'la yaşadığı şuurlanma dönemini de aşmış, meydan okuma dönemine gelmiştir. İbrahim Tatlıses'i bu dönemin en güçlü sesi, hatta sembolü olarak ele alabiliriz. Sahnede kandinden emin tavrı, kabadayılığı, skandallarıyla şehrin normlarına o kadar aykırıdır ki, seçkinler hop oturup hop kalkarlar. Bir inşaat işçisiyken şöhret basamaklarını koşar a-

dımlarla tırmanan İbrahim -aslında inşaat işçiliği onu efsaneye dönüştürmek için uydurulmuş bir motiftir- artık magazin basınının manşetlerinden düşmeyen bir sanatçıdır. Milyarların sahibidir ve kandisini küçük görenlerden intikamını almıştır; tıpkı Yeşilçam yapımı filmlerdeki gibi.

Meydan okuma döneminde aydınların tavır alışları da dikkate değer. "İbrahim, tamam, arabesk ama kardeşim, büyük bir tenor olduğu da inkâr edilmez" yaklaşımı, büyük ve seçkin gazetelerin onun posterlerini vererek tiraj yarışına girmelerine yol açan meşrulaştırıcı bir yaklaşım tarzıdır. Bazıları Gencebay'ı, Ferdi'yi, İbrahim'i, küçük Emrah'ı ve dolayısıyla bütün arabesk "olgu"sunu tepeden bakarak, fakat bilim adamı tarafsızlığı havalalarında sosyolojik açıdan değerlendirmeye çalışırlar. Bazıları XIX. yüzyılda ABD'de yaşanan "şehre göç" hadisesiyle Türkiye'deki iç göçler arasında benzerlik bularak arabesk müziği "Türk cazı" olarak yorumlamayı denerler. Arabesk çözümlemeleri giderek entellektüel modalarından biri haline gelir.

Bazı aydınlarda arabesk düşmanlığı hayli tuhaf bir kaçış psikolojisinin doğmasına da yol açmıştır. Birtakım insanlar yoz müzikleri, acılı kebabları, laz müteahhitleriyle gelip şehrin görüntüsünü, rengini, sesini, kokusunu değiştirmiş, çevreyi yaşanmaz kılmışlardır. Güzelim Beyoğlu bile artık kebab kokusundan geçilmez olmuştur.

Beyoğlu ve 40'lı yıllar nostaljisinin arabeskin meydan okuma döneminde ortaya çıkmış olması tesadüf değildir. Beyoğlu'nun tarihini "Kebaptan önce " ve "Kebaptan sonra" diye ikiye ayıranlar bile olmuş, makalesine, radyo-televizyon konuşmasına yahut konferansına "Eskiden biz Beyoğlu'na kravatsız ve boyanmamış ayakkabılarla çıkamazdık" gibi cümlelerle başlayanların sayısında da hatırı sayılır bir artış görülmüştür. Bunların genellikle eski solcular olması ve bu seçkin solcuların SHP'li başkan Nurettin Sözen'i ikna ederek İsitkâl Caddesi'ne nostaljik taramvay getirtmeleri dikkatle tahlil edilmesi gereken bir gelişmedir.

Derken Tınaz Titiz döneminde Kültür Bakanlığı'nın teşebbüsüyle "Acılı-Acısız Arabesk" tartışması başlar ve Hakkı

Bulut'a "acılı" arabeske alternatif olarak "acısız" bir arabesk parça besteletilir. Kültür Bakanlığı'nın, dolayısıyla devletin kültür hayatına doğrudan müdahalesinin ne kadar gereksiz ve abes olduğunu çok açık bir surette gösteren tipik bir hadisedir bu.

Arabesk şüphesiz asla görmezlikten gelinemeyecek bir sosyal realitedir. Yok saymakla, küçümsemekle, aşağılamakla bir yere varılamayacağı bugün çok açık bir biçimde anlaşılmış bulunuyor. Yapılacak olan, "arabesk" olgusunu anlamaya çalışmak, hâlen bütün hayatımızı etkileyen bu sürecin müsbet yönde aşılmasını sağlayacak tedbirler almaktır.

Kültür, dinamik ve sürekli oluşum halinde bir vakıdır. Şu anda son derece dinamik bir toplum olan Türk toplumu, inanıyoruz ki, kaostan başarılı bir sentezle çıkacaktır. Oluşumun serbestçe gerçekleşmesini önleyecek müdahaleler, hilkat garibelerinin doğmasına yol açabilir.

VI BİR ŞEHRİN YERLİSİ OLMAMAK

Bir şehrin yerlisi kalmamışsa, o şehrin kültürünü ve kendine has atmosferini koruyacak kimse de kalmamış demektir. Şehirlerin hakiki yerlileri, soyları gitgide tükenmekte olan cins adamlardır. Aşınası oldukları mekânların ve hayat tarzının asil çizgileri bir bir yok olurken derinden sarsılırlar.

Arabesk tartışmaları sırasında üzerinde pek fazla durulmayan bir husus da, 1950'lerden itibaren yaşanan büyük iç göçün Türkiye'nin aşağı yukarı bütün şehirlerinde yerli nüfusu azınlığa düşürerek büyük kültürel erozyona yol açması, bunun sonucu olarak tarihî şehir dokularının ve orijinal şehir kültürlerinin yok olmasıdır.

Türkiye'de son elli altmış yılda yaşanan büyük dönüşüm, seçkinlerin Osmanlı tarihi ve kültürü aleyhine yürüttükleri büyük kampanya yüzünden, aynı zamanda büyük bir "kültür kıyımı" olarak başlamıştır. Dilinden edebiyatına, mimarisinden musikisine, kılık kıyafetinden selam verişine kadar, tepeden tırnağa değiştirilerek yeniden biçimlendirilmek istenen Türk toplumu, aydınların yol göstericiliğinden mahrum kaldığı için, sahip olduğu değerleri pek fazla koruyamamıştır. Hatta kendi içine kapanma sürecinde, el yordamıyla korumaya çalıştıklarını, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, farkında olmadan yozlaştırmıştır.

Aslında bu yozlaşma sürecinin başlangıcını çok daha gerilere götürmek mümkündür. Ardarda yaşanan büyük savaşların

yarattığı ekonomik krizlerin hızlandırdığı bu süreçte, kaybedilen hiç birşeyi yerine koymak mümkün olmadığı için doğan boşluk, hep daha az değer taşıyan, daha az güzel olan şeylerle doldurulmaya çalışılmıştır. Yoksullaşan insanların sahip oldukları güzel ve değerli şeyleri, mesela ahşap evleri, konakları, köşkları vb. uzun boylu koruyup muhafaza edebilmeleri de imkânsızdı. Yakın zamanlara kadar apartmanda oturmak itibar getirdiğı için hali vakti az çok yerinde olanlar, eski evlerini şehrin yeni sâkinlerine kiralayıp apartman dairelerine taşınmaya başladılar. Bu arada kökboyalı bir kilimi, döğme bir bakır sahanı yahut yazma bir Kur'an-ı Kerim'i hiç düşünmeden piyasa işi mallarla, hatta naylon eşyalarla değıştirenler oldu. 1960'lardan itibaren yaşanan "Naylon Devri", zevkimize -Hüsrev Hatemi'nin deyişiyile- "plastik seciyeli şehzade"nin tahakküm etmeye başladığı devirdir. Biblo gibi zarif ahşap evlerde yaşayan ailelerin çocukları, Tek Parti devrinin karakteristik çiğ sarısına boyanmış çirkin apartmanların makine halılarıyla ve zevksiz kübik mobilyalarla döşenmiş kasvetli dairelerinde oturmadıkları için aşğılık duygusuna kapılıyorlardı.

Şehirlerin, eski evlere kiracı olarak yerleşen yeni sâkinleri bu evlerin kıymetini bilemezlerdi. Böylece önce kiracı elinde örselenen ahşap evler ve eski bahçeler, yavaş yavaş -eğer yandırlarsa - kendi hallerine bırakılır, bir süre çocukların içlerinde tüyleri ürpere ürpere saklambaç vb. oynadıkları mekânlar olarak fonksiyon icra ettikten sonra ya kendiliklerinden yıkılır, yahut yerlerine bilmem kaç ar apartmanlar diktirilmek üzere sahipleri tarafından müteahhitlere devredilirdi. Şehirleri nüfusları hızla şişip de mesken ihtiyacı çiğ gibi büyüyünce rant ekonomisi ayakta kalabilenleri de silip süpürmüş ve şehirlerimizin bugünkü çirkin dokusu ortaya çıkmıştır.

Şehirlerde azınlıkta kalan yerlilerin bir kısmının da zaman içinde büyük şehirlere taşınmaları "yerlilik" hassasiyetinin neredeyse tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Küçük şehirlerin nüfusu büyük şehirlere, köylerin ve kasabaların nüfusu da hem küçük şehirlere, hem de büyüklerine doğru akarken, yüzyıllar içinde oluşmuş şehir kültürleri yok olma noktasına geldi.

Bir şehrin yerlisi kalmamışsa, o şehrin kültürünü ve kendine has atmosferini koruyacak kimse de kalmamış demektir. Şehirlerin hakiki yerlileri, soyları gitgide tükenmekte olan cins adamlardır. Âşinası oldukları mekânların ve hayat tarzının asil çizgileri bir bir yok olurken derinden sarsılırlar.

Türkiye'de hâlen yaşanmakta olan iç göç şüphesiz birgün son bulacak ve şehirlerin yeni sâkinlerinin çocukları o şehirlerin yerlileri olacaktır. Fakat o zamana kadar şehrin geçmişinden kalan ne varsa hepsini zamanın elinden kurtarıp gelecek nesillere aktarmak aydınların görevidir. Kültür şüphesiz dinamik bir süreçtir. Ancak bu tekevvünün sağlamlar bir zemin üzerinde yaşanması gerekir. Bu bakımdan şehir tarihçiliği büyük önem taşıyor. Sadece büyük şehirlerimiz için değil, bütün şehirlerimiz için önemlidir bu. Anadolu şehirlerinde yaşayan ve gerçekten oralı olan aydınlar, şehirlerinin kültürünü yok olmaktan kurtarmak zorundadırlar. Yoksa çok geçmeden bu topraklar üzerinde çirkin betonarme binaların yanında, sadece devlet eliyle korunan Yunan, Roma, Bizans vb. kalıntıları ayakta kalabilecektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi, "sıçrayabilmek, ufuk değiştirebilmek için bile bir yere basmak lazımdır".

Üçüncü Bölüm
ŞEHİR FOTOĞRAFLARI

MURADIYE, ÖLÜM VE GÜL

Uhrevî sükûnetin ve uhrevî rahatın ne olduğunu
bilmek isteyenler Bursa'da Muradiye Türbesi'ne gitsinler!
Ölüm yalnız burada korkunç değildir. Burada her dakika
bir meleğin kanadı gibidir, başımız üstünden hayatın bütün
hummalarını, bütün gussalarını, şüphe ve endişelerini silen
yumuşak ve nemli bir tüy temâsıyla geçer.
Ey kararsız günül; dakikalara "dur" diyebileceğimiz yer burasıdır.

Yâkup Kadri

Göç Duygusu

Bursa'da Muradiye'yi gezen herkes, Yâkup Kadri gibi ifade edemeseler de, hemen hemen aynı şeyleri hissederek. Ölüm Eyüp'te olduğu gibi, Muradiye'de de bir melek kanadı gibi yumuşacık ve münistir; insanın sokulası gelir. "Ölüm" kelimesinin bütün can sıkıcı çağrışımlarından uzaklaşılır Muradiye'de. Uzaktan bakarsınız, küçük küçük kubbeler... Sanki İç-Asya'dan kopup gelen fatihler, buracıkta bir oba kurmuşlar, birazdan çadırlarını söküp daha uzaklara göçecekler. Yaklaşınca anlarsınız ki, bu çadırların hepsi de yere sağlarn oturmuş taştan ve tuğladan yapılardır. Hiç birinin yeni bir göçe niyeti yok. Yine de bütün benliğinizi bir göç duygusu sarar. Zâten ölüm de bir çeşit göç değil mi?

Ölüm Muradiye'de böylesine münisleşmiştir ama, burası nice trajik ölümelerin hâtıralarıyla doludur. Adını Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerinden birine, İkinci Murad'a borçlu olan Muradiye, camileri, tekkeleri, türbeleri, medresesi, çınar ve servileriyle tipik bir müslüman Türk mahallesidir. Tarihçiler İkinci Murad'ın burada bir zamanlar bir köşkü bulunduğunu tahmin ediyorlar. Şimdi bu köşkün yerinde on sekizinci asırdan

kalma bir ev var. 1973'te restore edilen ve "Osmanlı Evi" adıyla müze olarak hizmete sunulan bu güzel ev, Bursa evinin bütün özelliklerini taşıyor.

"Osmanlı Evi" acaba niçin halkın hâfızasında "Fatih'in doğduğu ev" diye kalmış? Hemen bütün kaynaklar, Fatih'in Edirne sarayında doğduğu hususunda birleşiyor. Demek ki Bursalılar Fatih'i özbeöz hemşehrileri olarak benimsemişler. Öyledir de.. Nerede doğmuş olursa olsun, Fatih Bursalıdır. İşte babasının câmii!

"Rahmet Üstüme Yağsın!"

İkinci Murat'ın 1426-1428 yılları arasında yaptırdığı Muradiye Câmii, ters T planı ve bütün hususiyetleriyle Bursa devri mimarisini aksettiriyor. Cephesinde beş kemerli bir revak var. Kapı ise somut bir şiir. Ahşap işçiliğinin en güzel örneklerinden biriyle karşı karşıyayız. Kapı tablalarında rûmî ve hatâî motifleriyle bezenmiş çiniler, yitik bir zamanın zarif musikisini bütün güzelliğiyle zamanımıza taşıyor. Bursa'yı yerle bir eden 1855 depreminde Muradiye Camii'nin de kubbeleri ve iki minaresi yıkılmış, 1902'de yeniden yapılmıştır. Bu onarım sırasında, mimarideki yeni modaların Muradiye Camii'ne yansımaları kaçınılmazdı. Mihrap ve minberde insanın içine sıkıntı veren bir "rokoko". Bursa'da tamir edilen yahut yeniden yapılan bütün eserlerde bu zevksiz ilavelerle karşılaşılır.

İkinci Murat, ilk Osmanlı padişahları arasında çok farklı bir yere sahipti. Deha sahibi bir devlet adamı ve asker, kendi çağında bir âlim, şair ve musikîşinastı. Bütün tarihçiler onun büyüklüğü hususunda birleşirler. Babası Çelebi Mehmet'in ölümüyle, daha on sekiz yaşında bir delikanlıyken tahta geçmiş, babasının bıraktığı yerden devam ederek Anadolu birliğini tamamlamıştı. En büyük hususiyetlerinden biri de alçakgönüllü oluşuydu. Tahttan kendi isteğiyle feragat eden kaç hükümdar vardır dünya tarihinde?

Ne var ki tahta on iki yaşında bir çocuğun, İkinci Mehmet'in geçtiğini öğrenen Haçlılar hiç vakit kaybetmeden hare-

kete geçtiler. Bunun üzerine çocuk padişah, babasına eşsiz bir dilemma örneği olan ünlü davetnamesini yazdı:

"Eğer saltanat taraf-ı saadetinizde ise, mülkünüzü düşman çiğnemiştir, hıfzını ve müdafaasını arz ve ihtar ediyorum. Eğer saltanat bu tarafta ise, ordu başında bulunmanız hakkında emr-i padişahî vardır, lüzûm-ı itaati tebliğ ve ihbar ediyorum."

Yıldırım hızıyla ordusunun başına geçen Murat ve eşsiz bir zafer, Varna zaferi... Macar kralı Ladislas'ın da öldürüldüğü bu zafer, Haçlıların İstanbul'u kurtarmak için yaptıkları son seferi böylece akamete uğratmış ve Mehmet'e büyük fethin yollarını açmıştı.

İkinci Murat 3 Şubat 1451'de Edirne'de öldü, henüz kırk yedi yaşındaydı. Vasiyetnamesinde Bursa'da yaptırdığı camiin yakınında yatan sevgili oğlu Alâaddin'in üç dört arşın ötesine gömülmeyi istemişti. Diğer vasiyetleri ise şöyleydi:

"Mezarımın üstüne büyük hükümdarlar için yapılan muhteşem türbelerden birini yapmayınız. Vücudumu doğrudan doğruya toprağa gömünüz ki, Allah'ın rahmetine işaret olan yağmur üstüme yağsın. Mezarımın etrafına dört duvar yapınız ve hafızların oturmaları için mahaller koyunuz. Etrafıma evlât ve akrabamdan kimseyi gömmeyiniz. Eğer Bursa'da ölmezsem na'sımı oraya naklediniz. Bu nakil bir perşembe olsun ki, defin cuma günü cereyan edebilsin."

Murad'ın cenâzesi iki yıl sonra İstanbul Fatihi olacak olan Şehzade Mehmet Edirne'ye gelinceye kadar on üç gün saklandı.

Sultan Mehmet, İshak Paşa'yı bu işle görevlendirip babasının cenazesini Bursa'ya gönderir, türbesini de arzusuna uygun bir biçimde inşa ettirerek vasiyetin gereklerini harfi harfine yerine getirir. Dört duvarlı olması için kare planlı olarak inşa edilen türbenin kubbesindeki merkez, yağmur girecek şekilde açık bırakılmış ve yanına yakınlarından hiç kimse gömülmemiştir.

Murad, kendisinden önce ölen oğlu Alâaddin'in hemen yakınında yatıyor. Bu âsûde türbenin doğusundaki pencere kapı şekline sokularak Alâaddin'in türbesine geçiş sağlanmıştır. Alâaddin türbesinde, İkinci Murat'ın diğer oğulları Ahmet, Orhan ve kızı Şehzade Hâtun'un da sandukaları var.

Hümâ Hatun

Fatih'in sâdece babası değil annesi Hümâ Hatun da Muradiye'de yatmaktadır. Muradiye Câmii'nin doğusundaki Hâtuniye türbesini Fatih 1449 yılında, yâni şehzadeligi sırasında yaptırmıştır. Altı köşe plânlı küçük bir kümbet. Türbenin içindeki ikinci lahdin kime ait olduğunu bilmiyoruz. Hatuniye türbesinin epeyce ilgi çekici bir kitâbesi var; Fatih'ten "Mehemmed Çelebi" diye söz edilen Arapça kitabenin tercümesi aşağı yukarı şöyle:

"Bu nurlu türbe, büyük Sultan Murad zamânında kendi gözbebeği, Peygamber'in adaşı olan çocuğu Mehemmed Çelebi tarafından annesi Baş Hatun'a yapılmıştır. Bina 853 senesi Receb'i başında ikmal edilmiştir. Cenâb-ı Hak devlet çadırının iplerini ebediyyet kazıklarına bağlayarak kıyamete kadar izzet ve saadet dâiresinde pâйдâr eylesin."

Hatuniye türbesinin hemen karşısındaki türbeye ise "Sarayılar Türbesi" deniyor. Birbirine sivri kemerlerle bağlı sekiz ayağın taşıdığı kare planlı ve etrafı açık türbenin üstünü sekizgen prizma bir külah örtüyor. Türbedeki alçıdan iki sandukanın kimlere ait olduğunu bilmiyoruz. Kimbilir, belki de ninniler söylerek Fatih'in beşiğini sallayan güzel cariyeleridir.

Muradiye'de Gül Devri

Muradiye âdetâ Fatih'in âile kabristanı; fakat kendisinin bulunmadığı bir kabristan. Muradiye manzumesinin en küçük türbelerinden birinde eşlerinden Gülşah Hâtun yatıyor. Girişte ufacak bir eyvan. Mermer kapı sövesinin üstünde dokuz dilimli bir taç. İçinde iki mermer lahit. Birinde Gülşah Hâtun, diğerinde ise İkinci Bâyezid'in oğlu, yâni Fatih'in torunu Şehzade Ali uyuyor.

Muradiye'yi ilk gezdiğim gün, Fatih'in ebesi Gülbahar, eşi Gülşah ve gelini Gülruh hâatunların küçük, mütevazı türbeleri, belki de güllü isimlerinden dolayı beni çok etkilemişti: Üçü de aslında cariyeye isimleriydi; fakat güzel, şiir yüklü isimler. Fatih âdetâ bir gül yağmuruna tutulmuş diye düşündüğümü hatırlıyo-

rum. O güllerden biri de meşhur minyatüründe kokladığı gül olmalı. Acaba Gülşah Hâtun, Mehmed'ini üstüne gül kokluyor diye kıskanmış mıdır? Nitekim Fatih'in Gülbahar adlı bir zevcesi daha var, İkinci Bâyezid'in annesi. Ebesinin adı da Gülbahar değil mi? Şu dört tarafı açık, sevimli türbede yatan... Köşelerde iki sıra tuğla, bir sıra taşla örülmüş ayaklar yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmış. Aralarında ahşap gergiler var. Kimbilir, belki de Ebe Gülbahar, Fatih'i doğar doğmaz gülsuyuyla yıkamıştır. İnsanın muhayyilesi güllerle kuşatılınca ister istemez böyle düşünüyor. Dünyanın en güzel gülü, yani İstanbul da onun elinde açılmadı mı? Ona bunun için Fatih demişler, Gül Fatih'i de diyebilirlerdi.

Mustafa ve Cem

Gülşah Hâtun, Fatih'in çok sevdiği oğullarından Mustafa'nın annesidir. Mustafa fevkalâde yakışıklı, bilgili, ileri görüşlü ve gözü pek bir asker olarak biliniyor. Akkoyunlular'a karşı Kireli muharebesini kazandığı gibi, babasının Otlukbeli'nde kazandığı zaferde de büyük bir payın sahibi. Ne var ki Şehzade Mustafa böbreklerinden rahatsızdı. Akkoyunlu seferindeki yorgunluğun da tesiriyle hastalığı şiddetlendi ve 19 Ağustos 1474'de Niğde civârında, Borpazarcığı'nda öldü. Bu vakitsiz ölümün Fatih'i çok üzdüğü söylenir. •

Şehzade Mustafa için yaptırılan türbe, Muradiye'nin en güzel türbesidir. Şehzade Cem'i de misafir ettiği için yanlış olarak "Cem Türbesi" diye tanınan bu türbe altıgen planlı. Türbe değil, zarif bir pırlanta sanki. Duvarlar pencere üzenkilerine kadar altıgen firuze çinilerle kaplı. Çinilerin üzerinde, baskı tekniğiyle yapılmış altın yaldızlı rûmiler. Duvarlardaki ve kubbedeki eşsiz kalem işçiliği, sanatkârların burada apaçık bir yeryüzü cenneti tasavvur ettiklerini gösteriyor. Ve terkindeki esrârı hâlâ koruyan nefis bir kırmızı. Kubbedeki hâkim renk ise lâcivert. Eteklerde bir kuşak halinde besmele ve Âyetelkürsî. Kubbe kaidesinin altında ise kûfî yazıyla "Esmâ'ül Hüsnâ", yâni Allah'ın güzel adları. Kasnak eteklerinde palmet motifleri,

kemer içlerinde hatâî sarkmalardan zincir, mihrabın üstünde serpmeye çiçekler....

Şehzade Cem'e gelince... Fatih 1481 yılında zehirlenerek öldürülünce yerine oğlu Bâyezid tahta geçti. Birçok meziyete sahip olmakla beraber zayıf bir insan olan Bâyezid, tam on üç yıl boyunca kardeşi Cem'in tahtı elinden alacağı endişesiyle yaşadı.

Cem'in hayatı, romanlara konu olacak kadar heyecanlı maceralarla doludur. Bâyezid'le aralarında geçen saltanat mücadelesi, Mısır'a, ardından Rodos'a sığınması, Rodoslu şövalyelerin zoruyla Fransa'ya geçmesi ve giderek milletlerarası bir mesele haline gelmesi.. Bu mücadele sırasında inanılmaz pazarlıklara konu olan Cem sonunda Papa'ya teslim edilmiş, bu arada İstanbul'da bulunan oğlu Oğuz da ne yazık ki idam edilmiştir.

Herşeye rağmen Cem, ne Fransızların, ne de Papa'nın siyasî emellerine âlet oldu. Arapça, Farsça, Lâtince, Yunanca ve İtalyanca biliyordu. Âlim ve şâirdi, bir şahsiyet âbidesiydi.

Cem, Napoli'de büyük ihtimalle Papa VI. Alessandro Borja tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Haber İstanbul'a ulaşınca üç gün matem tutuldu ve gaip cenaze namazı kılındı. İş bu kadarla kalmamış, talihsiz şehzadenin na'sı da devletlerarası bir mesele haline gelmişti. Sonunda cenaze 1499 yılında, yani ölümünden dört yıl sonra Bursa'ya getirildi ve kardeşi Mustafa'nın yanına gömüldü.

Bu türbede yatanlardan biri de İkinci Bâyezid'in oğlu Alemşah'tır.

Şehzadeler, Şehzadeler..

Muradiye Camii'nin güneydoğusunda bulunan sekizgen planlı türbede ise taht kavgalarının başka bir kurbanı yatıyor. İkinci Bayezid'in büyük oğlu Şehzade Ahmet. Devlet-i Aliyye'nin geleceğiyle ilgili ideallerini gerçekleştirmek için babasıyla bile savaşmaktan çekinmeyen Yavuz Selim tahta geçtiğinde, ağabeyleri Şehzade Korkut Manisa'da, Şehzade Ahmet ise Amasya'da vali olarak bulunuyordu. Harekete ilk geçen Ahmet

oldu. Zâten babasının yerine geçmek üzereyken yeniçerilerin isyanı üzerine bu emeline kavuşamamış, fırsattan istifade eden Selim, şiddetli kışa aldırmaksızın üç bin süvari ile Kefe'den hareket ederek İstanbul'a gelip babasının elini öperek 25 Nisan 1512'de tahta geçmişti.

Oğlu Alâeddin'le birlikte Selim'e karşı harekete geçen Ahmet'in bütün gayretleri boşa çıktı. 24 Nisan 1513'te uğradığı yenilgiden sonra yay kirişiyle boğularak idam edildi. Selim, kendisiyle taht mücadelesine giren çok sevdiği ağabeyi Korkut'u ise daha önce Antalya'dan Bursa'ya getirterek 17 Mart 1513'te boğdurtmuştu. Gerçekten çok değerli bir Şehzade olan Korkut, büyük dedesi Orhan Gazi'nin Tophane'deki türbesine gömülmüştür.

Selim sadece ağabeylerini değil, Şehzade Ahmet'in beş oğlunu, daha önce ölen kardeşlerinin oğulları olan beş şehzadeyi de yay kirişiyle boğdurtarak idam ettirdi. Bunlar arasında Şehzade Şehinşah'ın oğlu Mehmet Şah gibi çok küçük şehzadeler de vardı. Mehmet Şah, babası Şehinşah, annesi Bülbül Hatun, Şehzade Ahmet'in kızı Kamer Sultan ve İkinci Bâyezid'in kızı Sofu Sultan, hepsi Muradiye'de mütevazı bir türbede yatıyorlar.

Selim'in öldürttüğü şehzadelerden üçü, Orhan, Emir ve Mustafa ise, babaları Şehzade Mahmut'un türbesinde uyuyorlar. İkinci Bayezid'in oğullarından Mahmut 1506'da 31 yaşındayken Manisa'da ölmüş ve bu türbe annesi Bülbül Hâtun tarafından onun için Mimar Yakup'a yaptırılmıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Bâyezid o sırada Bursa'daki Pirinç Hanı'nı yaptırmakla meşguldü. Çini tezyinat bakımından Şehzade Mahmut türbesi Muradiye'nin en zengin kümbetlerinden biridir.

Şehzade Mustafa

Osmanlı tarihinde yaşanmış en trajik olayın Şehzade Mustafa'nın katli olduğu söylenebilir. Kanûn'nin büyük oğlu Veliahd Şehzade Mustafa, tıpkı dedesi Yavuz Selim'e benzer, bu benzerliğiyle babasını biraz da ürkütürmüş. Acaba bu benzerlik yüzünden Şehzade Mustafa, dedesinin işlediği günahların kefa-

retini mi ödemiştir? Hurrem Haseki Sultan, Rüstem Paşa ve eşi Mihrimah Sultan elbirliği ederek Şehzade Mustafa'nın başına kelimenin tam mânâsıyla çorap örmüşlerdir.

Rüstem Paşa, iktidarını devam ettirebilmek için Şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırmayı tek çıkar yol olarak görüyordu. Fakat bunun için önce Mustafa'yı çok seven Kanûnî'yi kandırmak gerekirdi; bu ise çok zor bir işti. Bir yolunu bularak Mustafa'nın mührünü elde etti ve bir benzerini yaptırdı. İran şâhı Tahmasb'a sahte bir mektup yazarak altına Mustafa'nın mührünü bastı. Bu mektuba Tahmasb bile inanmış, fakat gönderdiği cevap yolda Rüstem Paşa'nın adamları tarafından ele geçirilerek Kanûnî'ye Mustafa'nın ihanetinin belgesi olarak sunulmuştur.

Bütün bu işler çok gizli bir şekilde yapılıyordu; çünkü Mustafa dedesine benzerliği dolayısıyla çok seviliyor ve tutuluyordu. Öğrenildiği takdirde ordunun isyanı işten bile değildi.

Kanûnî oğlunun ihanetine asla inanmak istememiştir. Fakat oyun o kadar ustaca tezgâhlanmıştı ki, sonunda istemeye istemeye kabul etmek zorunda kaldı. "Devlet-i ebed-müddet" in bekası için sevgili veliahd Şehzadesini ortadan kaldırmaya artık kesin olarak karar vermişti. 1553 yılında İstanbul'dan hareket ederek yeni bir İran seferine çıktı. Ve 5 Ekim günü Konya Ereğlisi yakınlarındaki Aktepe'de Otağ-ı Hümâyûn'a girdi. Fakat otağ boştu. Henüz otuz sekiz yaşındaydı ve silahsızdı. Birden karşısına yedi dilsiz çıktı. Başına ne geldiğini anlamıştı Mustafa, ama artık çok geçti. Yedi dilsiz kement atarak şehzadeyi orada boğdular. Hammer diyor ki: "Veliahd Şehzade son nefesini verirken ordunun yaptığı çılgınca tezâhürat kulaklarında çınlıyordu."

Öldürülen bütün şehzadeler gibi, Mustafa'nın na'sı da Bursa'ya getirildi ve Muradiye'ye gömüldü. Türbesini, onun öldürülmesinde büyük vebali olan İkinci Selim 1555'te yaptırmıştır. Çok derece özenilmiş bir türbe, dökülürken birdenbire donup kalmas kesilmiş bir damla gözyaşı gibi. Duvarlar pencere üzerindeki kadar beyaz üzerine mavi, yeşil, kırmızı ve lâcivert sarı, bülce, kabak çiçekleri, lâleler, karanfiller, cam güzelleriyle

bezenmiş. Sanatkâr, devrin çini sanatının en nâdide örneklerini Mustafa'ya sunarak bu korkunç trajediye sanki sevimli bir cennet masalına dönüştürmek için çalışmış.

Muradiye'de birkaç türbe daha var. Şehinşah'ın eşi Mükrimme Hâtun'un türbesi. Onun yanında yatan ise Alemşah'ın kızı Fatma Hatun. Birbirine benzeyen iki türbe, ikisi de kare planlı. Birinde İkinci Bâyezid'in zevcesi Gülruh Sultan yatıyor, Alemşah'ın annesi... Yanında kızı Kamer Sultan, Alemşah'ın oğlu Osman ve kızı Âyinşah Sultan... Diğer türbe ise, yine İkinci Bâyezid'in zevcelerinden Şirin Hatun'a ait. Yanında ise oğlu Şehzade Abdullah'ın eşi Feraşah Sultan ve kızı Âyinşah Sultan...

Muradiye'de Gülruh'lar, Gülşah'lar, Gülbahar'lar, Şirin'ler, daha kapısından girerken hazırlandığınız müthiş trajedi hissini bir anda bir masal hissine dönüştürüyorlar. Kendinizi Binbirgece'den birinde hissediyor, ruhunuz yıkanmış, arınmış olarak; fakat garip bir hüznle ayrılıyorsunuz. Kulaklarınızda Tanpınar'ın cümleleri:

"Kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşıp içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendisine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kimbilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır. Her ölen padişahın (...) ve her öldürülen Şehzadenin cenâzesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelinin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor, 'Benden uzak yaşıyorlar, ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağlamak düşüyor' diyordu."

Muradiye'nin devri Şehzade Mustafa'nın defin merasimiyle kapandı. O günden sonra Bursa, gözden düşen vezirlerin, kazaskerlerin vb. sürgün yeri olacaktı.

TARİHÎ ÇEVRE KORUMACILIĞININ PSİKOLOJİSİ

Hedef, her ne pahasına olursa olsun ilerlemedir.
"Neye göre, niçin, nereye kadar?" sorularının cevapları ise meçhul...
Böylece "ilerleme için ilerleme"
düsturuna dayanan yeni bir mistik doğar.

Arkeoloji Müzesi'ni Ziyaret Ediniz!

Tanpınar'ın *Bursa'da Zaman* şiirinde "sabrın altın meyvası" diye târif ettiği küçük türbeler manzumesini, Muradiye'yi hiç gezdiniz mi? Yâkup Kadri, ölümün sâdece orada korkunç olmadığını söyler ve uhrevî sükûnetin ne olduğunu öğrenmek isteyenlere Muradiye'yi görmelerini tavsiye eder. Ben yolum düştükçe uğruyor, türbelerin, çiçeklerin ve ağaçların arasında ölümün mûnis çehresini seyrederek günlük hayâtın hây ü hûyundan uzak dakikalar yaşıyorum. Yahya Kemal'in "Ölüm âsûde bahar ülkesidir bir rinde" mısraındaki duyuşun -artık hayâtımızın dışında kalan- asaletini Muradiye'de derinliğine hissedebilirsiniz.

Aslında benim söylemek istediğim başka. Görenler hemen hatırlayacaklardır; Muradiye'de, hemen girişte, Türkçe ve İngilizce olarak iri harflerle "Arkeoloji müzesini ziyaret ediniz" ibâresinin yazılı olduğu kocaman bir tabela vardır. İlk ziyaretlerimde nedense üzerinde pek durmamıştım. Fakat geçenlerde birden "Acaba, diye düşündüm, Arkeoloji müzesinde de 'Muradiye'yi ziyaret ediniz' diye bir tabela var mı?" Gerçi bu müzeyi

birkaç defa gezmiştim, ama böyle bir tabela hatırlamıyordum. Merakımı yenemeyip doğru Arkeoloji Müzesi'ne gittim. Hayır, yoktu! Kafama ister istemez kocaman bir "niçin?" sorusu takıldı.

Niçin Muradiye ziyaretçilerine Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret etmeleri tavsiye ediliyordu da, Arkeoloji Müzesi'ni gezenlere Muradiye yahut diğerleri tavsiye edilmiyordu? Bu bir kasıt olabilir miydi? Hiç sanmıyorum. İhmal? Değil! Yanlış bir kültür ve turizm politikasının tabii neticelerinden biri de budur, desek, doğrusu iyimser bir açıklama olur. Niçin öyleyse? Niçin?

Aklıma düşünmek istemediğim şeyler geliyordu. Klinik bir vak'ayla karşı karşıya bulunuyor olabilirdim. İçimden bir ses diyordu ki: "Kendi geçmişimize karşı duyduğumuz düşmanlık bundan daha güzel ifade edilemez. Bu, kendimizden bile gizlediğimiz ve gizleye gizleye hatırlayamaz hâle geldiğimiz bir düşmanlıktır. Şuuraltımızda Batı'ya benzemeyi bir türlü becerememişimizden dedelerimizi sorumlu tutuyor, onlardan âdeta intikam alıyoruz."

İçimdeki ses doğru söylüyordu, eminim. İsterseniz şimdiden sonra çevrenize biraz daha dikkatle bakın; 'Arkeoloji Müzesi'ni ziyaret ediniz' tabelası Arkeoloji Müzesi bulunan bütün şehirlerde sık sık karşınıza çıkacaktır. Asıl önemlisi, bu tabelaların bizler için değil, özellikle Batılı turistler için, daha doğrusu onlara yaranmak için konulmuş olmasıdır. Eğer aydın psikopatolojisine biraz olsun âşinâlığınız varsa şifreyi rahatça çözebilirsiniz. Ben denedim ve şöyle bir metin elde ettim: "Sevgili turistler! Bizim tarihimizi o kadar önemsemeyin. Babamızı seçme şansımız yoktu. İstesek de, istemesek de bunlar bizim babalarımız. Eğer mümkün olsaydı baba olarak sizin babalarınızı seçerdik. Bununla beraber, çok eski zamanlarda babalarımızın müşterek olduğuna inanıyor, bunun için onlardan kalanları titizlikle koruyor, kendimizden bile kıskanıyoruz. İnanmazsanız, Arkeoloji Müzesini ziyaret ediniz!"

Nitekim bu kanaatim 1983'te İstanbul'da açılan Anadolu Medeniyetleri Sergisi'nin "Avrupa Birliği ve ortak bir medeniyete sâhip olunduğu bilincini, Türkiye'nin de aralarında bulun-

duğu Avrupa devletleri arasında yerleştirmek" diye özetlenen amacını öğrenince iyiden iyiye pekişmişti.

Çok Boyutlu Zamanda Yaşamak

Anadolu'da bir zamanlar bazı medeniyetlerin kurulmuş olması ve bu medeniyetlerden bazı şeylerin günümüze kadar gelmesi, Avrupa ile ortak bir medeniyete sahip olduğumuzu nasıl gösterir? Anadolu'da kurulmuş medeniyetlerden hiç bir şey tevârüs etmediğimizi söylemek istemiyorum. Esasen bazı noktalarda kesişen kültürlerin birbirinden etkilenmemiş olması düşünülemez. Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri, eski Anadolu medeniyetlerinden belki de zannedilenden daha çok şey almıştır. Fakat aldığı şeyler, Batı'nın kavramakta güçlük çektiği, hatta hiç anlamadığı bir zihniyetin damgasını yemiş, yeniden şekillendirilmiş ve çok farklı bir terkipte, Osmanlı terkinde yerini almıştır.

Bunun için hepsine saygı duyar, onlardan kalanları Arkeoloji müzelerinde koruyarak ülkemize gelenlere övünçle gösteririz de. Fakat bu müzelerin bahçelerine "Muradiye'yi -ve tabii diğerlerini- ziyaret ediniz" tabelaları konmadığı müddetçe "Arkeoloji müzesini geziniz!" ibâresinde patalojik bir ruh hâlinin gizlenmediğini hiç kimse iddia edemez. Yine hiç kimse, babalarımızı beğenmediğimiz için onlardan kalan nice değerleri şuurla imha, en azından ihmal etmediğimizi söyleyemez.

Geçmiş olmayan bir gelecek kurmak için bütün güçlerimizi seferber etmedik mi? Şehirlerimizin bize geçmişi veren çehrelerini bütün nefretimizi kusarak tahrip edip yerlerine çirkin bir maske gibi şahsiyetsiz bir mimariyi oturtmadık mı?

Böylece daha iyi Batılı olabileceğimizi zannediyorduk. Bu Batılıların kendi şehirlerini ve âbidelerini kıskançlıkla koruduklarını farkedinceye kadar sürdü. Unesco ve Avrupa Konseyi, 1974 ve 1975 yıllarını ardarda Mimarî Miras Yılı olarak ilan edince, aydınlarımız apansız daha önce düşman oldukları geçmişin -hayır hayır, geçmişin değil, yalnızca mimarinin- heyecanlı birer koruyucusu kesildiler.

Artık mimari miras, Batılılara orijinal bir şeyler gösterebil-

mek için -sözümona- korumaya alınıyordu. Bir zamanlar turistlere kendi şehirlerindeki benzer apartmanlar vb. göstererek ilgilerini çekebileceklerini zannedenler, onların zannettikleri gibi apartmanlara ve benzeri şeylere pek ilgi duymadıklarını, üstelik kendi şehirlerini hiç bozmaksızın, olduğu gibi muhafaza ettiklerini anlayınca şaşırıp telaşa kapıldılar. Önce biraz kekeleydiler, bilhassa 1975 yılından sonra, kanlı gözyaşları dökerek büyük bir mimari miras kampanyası açtılar. Hani timsah avını yuttuktan sonra gözyaşı dökermiş ya. öyle işte!

Batılilar tarihî çevrenin korunması gerektiğini söyledikleri-ne göre bu herhalde gericilik filan sayılmazdı. Hatta Anıtlar Yüksek Kurulu'nun yüksek bir üyesi, tarihî çevreyi korumanın gericilik değil, aksine ilericilik olduğunu söylüyordu. Çünkü çok boyutlu bir zamanda yaşamak en modern tavidir.

Traji-komik bir hadise olmasına rağmen müsbet bir gelişmeydi bu. Ne var ki mimarî miras savunuculuğunun bir tarih şuuru olmak haysiyetine kavuşması çok zordu. Başlıbaşına bir zihniyetin, bir dünya görüşünün ifadesi olan mimariyi o zihniyetten ayrı düşünmek mümkün müdür?

Bir Sembol: Safranbolu

Tarihî çevreyi koruma düşüncesi, bizde, mimari miras yılıyla beraber bir entellektüel merakı hâline gelmiştir. Slogan "Geçmişimiz için bir gelecek". Ne var ki, tarihî çevre bir değerler sisteminin ifadesi olarak değil, büyük bir müze olarak düşünülüyordu. O günlerde Safranbolu, tarihî çevreyi koruma düşüncesinin sembolü hâline gelmişti. Aydınlarımız Safranbolu'ya neşideler söylemeye başladılar. Mimarî Miras Yılı'nda silkinip ayağa kalkan Safranbolu'da zaman bile bir başka zamandı. "1975 Mimarî Miras Yılı Safranbolu için yeniden doğuş yılı oldu -diyordu bir yazar-. Yaşayan dokusuyla ve insanıyla güçlü bir soluk aldı Safranbolu. Yüzyılların birikimini en güzel bir biçimde günümüze ulaştırabilmiş olmanın mutluluğunu duydu".

Burada sorulması gereken, benim cevabını bilmediğim soru ise şudur: "Safranbolu, acaba şimdi kendisine neşide söylenelerin elinden nasıl kurtulmuştu?" Niçin İstanbul'un, Bursa'nın, Safranbolu'nun, Cumalıkızık'ın daha önce farkına varılmadı? Kendi güzelliklerimizi kabullenebilmek için niçin önce Batı'nın kabullenmesini bekliyoruz?

Ve Teknoloji

İtiraf etmeli, tarihî çevreyi koruma kaygısı bizim için oldukça kadar, Batı için de yenidir. Çünkü 'tarih şuuru' yeni bir kavramdır.

Yüz, bilemediniz yüz elli yıl öncesine kadar, tarih kendini otomatik olarak muhafaza ediyor, değişim çok yavaş, hatta tekerür izlenimi veren bir ritimle gerçekleşiyordu. XVI. yüzyıl İstanbul'uyla XVII, hattâ XVIII ve XIX. yüzyıl İstanbul'ları arasında "Eyvah, geçmiş elden gidiyor!" dedirtecek kadar büyük farklar yoktu. Bütün İstanbul, bir baştan bir başa yanıp yıkılsa bile, yerine yenisi aynı ruhla yeniden inşa edildiği için, espri olarak eskisinden farksız bir görünüş doğardı.

Buna karşılık XX. yüzyıl başlarındaki İstanbul'la ortalarındaki İstanbul birbirinden çok farklıdır. Üstelik bu farklılık süreleri gitgide kısalıyor. Bilhassa son elli altmış yıl içinde o kadar büyük değişiklikler olmuştur ki, âbidevî eserler olmasa, bugün ne İstanbul'u, ne Bursa'yı, ne Konya'yı, ne de Sivas'ı tanıyabilirdik.

Bu olumsuz gelişmenin birçok sebebi var: En önemli sebeplerden biri, teknoloji ve beraberinde düşünülmesi gereken sanayileşme hadisesi, bunun bir neticesi olarak şehirlerin düzensiz olarak büyüüp şişmesi ve nüfuslarının artması ise, diğeri de yaşadığımız büyük zihniyet değişikliğidir. Esasen bu iki sebep, başından beri birbirini etkileyerek, daha doğrusu, birbirini yaratarak var olmuştur.

XIX. ve XX. yüzyılların ayırıcı vasfı olan teknolojik ilerleme, başlangıçta hesap edilmeyen, edilse bile mühimsenmeyen

-başta tarihî ve tabîî çevrenin tahribi olmak üzere- bir yığın problemin doğmasına yol açmıştır ki, bugün bu problemleri halletmek için şüphesiz ayrı bir teknolojiye ihtiyaç vardır.

Teknoloji kendi vatanında da büyük bir zihniyet değişikliğine sebep olmuştur; fakat bu değişiklik kendiliğinden (spontane) gerçekleştiği için, Batı dışındaki toplumlarda olduğu kadar büyük tahribata yol açmamıştır. Çünkü bu sahadaki gelişmeler, ilk şok atlatıldıktan sonra alınan tedbirlerle kontrol altında tutulabilmiştir. Halbuki teknolojiyi transfer etmek durumunda olan ülkeler, bünyelerine tamamen yabancı olan bu yeni strüktür'ü çok ağır bir bedel ödeyerek benimsemiş ve bir nevi Truva atını kendi elleriyle sağlam kalelerinin içine aldıklarını çok geç farketmişlerdir.

Ağır bir bedel ödenmiştir; çünkü Batı'nın dayanılmaz maddî kudreti karşısında yok olmamak için alelacele bir şeyler yapmak ihtiyacını hisseden Doğu, teknolojiye ve beraberinde getirdiklerine çok hazırlıksız bir şekilde kapılarını açar. Hiç kimse, bu fabrikayı şehrin göbeğine kurarsak sonunda nelerle karşılaşırız diye düşünmez, böyle bir ihtiyaç hissetmez.

Hedef, her ne pahasına olursa olsun ilerlemedir. "Neye göre, niçin, nereye kadar?" sorularının cevapları ise meçhuldür. Böylece "ilerleme için ilerleme" düsturuna dayanan yeni bir mistik doğar. Teknoloji, muasır medeniyet ve müsbet ilim gibi kavramlar, asıl mahiyetlerinin dışında, âdeta birer mit olarak algılanır ve bu mit'ler etrafında maddî ve manevî baskı müesseseleri oluşturulur.

Ve sonunda fabrika bacaları, ilerlemenin somut örnekleri en yakınımızda bulunsun diye şehirlerimizin ortalarında birer birer yükselmeye başlar. Derken, köylerden şehirlere akan insanlar, büyük şehirlerde gitgide kabaran nüfus, hava kirliliği, mesken ihtiyacı, fazla insan barındırabilmek için yıkılıp yerine beşer onar katlı apartmanlar dikilen tarihî yapılar, yoğunlaşan trafiğe dar gelen eski yollar, sokaklar, yıkım, yıkım... Daha da korkuncu kültürsüzleşme!

Zihniyette Kırılma

Bununla beraber tarihî çevrenin yok olmasını sadece "teknolojinin kendi üstünlüğünü eski değerleri yıkarak gerçekleştirmesi"ne bağlamak yanlışır. Çünkü bizde tarihî çevre tahribatı, teknolojinin üstünlüğünü hissettirmeye başladığı yıllardan çok öncesine dayanır. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, XIX. yüzyılın en büyük zaaflarından biri, mimarisiz bir asır olmasıdır. Gerçi henüz İstanbul'un çok büyük bir kısmı sivil mimarimizin en güzel devirlerinden birini yaşamaktadır, ne var ki dört asır boyunca bünyesinde yabancı bir örnek gibi taşıdığı Beyoğlu, Tanzimat'ın verdiği yeni imkânlarla birdenbire genişlemeye ve bütün şehri istila etmeye başlamıştır. Hattâ Beyoğlu'nun Bursa'ya kadar sarktığı bile açıkça görülmektedir.

Bu, Tanzimat'la birlikte başlayan zihniyet değişmesinin ve kültürde yaşadığımız ikiliğin tabîî bir neticesidir. Yani tarihî devamlılığımız birdenbire garip bir kesintiye uğramıştır. Bursa ve İstanbul gibi şehirler, defalarca yanıp yıkıldıkları halde, buralarda yaşayanlar tarafından aynı heyecan ve ruhla yeniden inşa edildikleri, fakat Tanzimat'tan sonra bir humma gibi başlayan Batılılaşma ihtirasıyla, zamanın ve yangınların yok ettiği mimarının yerinde, çirkin ve üslup fukarası bir mimarının yükselmeye başladığı bir gerçektir. Üstelik zihniyetteki süreksizlik yüzünden vakıf müessesesi de çözülmüş, artık vakfiyelerin lânetlerine, beddualarına kimseler aldırılmaz olmuştur.

Teknolojinin getirdiği problemler ise zihniyetteki bu kesinti, daha doğrusu bu süreksizliğin tuzu biberi olmuş, neticede sırf Haliç'i temizleyebilmek için milyarlar harcama noktasına gelinmiştir. Eğer bu süreksizlik olmasaydı, şüphesiz teknolojinin yarattığı problemler çok daha az zararlı atlatılabilirdi. Nitekim Batı'da teknoloji bu kadar büyük tahribat yapmamıştır. Avrupa'nın önemli tarihî merkezleri, bazı mimarların çılgınca tasarılarına rağmen, bugüne kadar olduğu gibi korunmuş, hattâ İkinci Dünya Savaşı'nda baştan başa yakılıp yıkılan şehirler bile, hiç bir değişiklik yapılmaksızın eskisi gibi inşa edilmişti. Çünkü zihniyette bir süreksizlik problemi yoktu.

Geçmişsiz Gelecek Olmaz

Hiç değilse elde kalanı kurtarmak için çaresizlik içinde bir şeyler yapmaya çalışan bir kaç aydın dışında tarihî devamlılık ve çevre diye bir meselemiz olduğunu hiç kimse farketmedi, 1975'e gelinceye kadar.. Zaten tarihî değerleri savunanlar gericilikle suçlanıyordu. Türk aydınlarının büyük bir kısmı, bu meseleye ancak bir ilericilik ve çağdaşlık meselesi hâline getirildiği zaman sahip çıkmak cesaretini gösterebildiler. Forumlar düzenlediler, sergiler açtılar, filmler yaptılar, özel sayılar yayımladılar. Öteden beri bu meseleler üzerinde kafa yoran 'çağdışı' aydınlar ise şaşırıp kalmışlardı.

Aslında bu traji-komik gelişmeler, henüz kafa bağımsızlığına kavuşmamış olmamızdan ileri gelmektedir. Tanzimat'tan sonra Avrupa'nın eskisi hep bizim yenimiz oldu. Batı medeniyetinin iç dinamiklerini kavrayamadığımız gibi, bu medeniyeti insanlığın varabileceği yegâne zirve zannettik. Kaçınılmaz olan teknolojinin yanısıra, sürekli fikir, ideoloji ve hattâ bunalım ithal ettik. Hep dışarıdan baktığımız için gözlerimiz kamaştı, bizi bekleyen tehlikeleri göremedik. Onun düştüğü çukurlara biz de düştük, takıldığı engellere biz de takıldık.

Batı'nın bugün vardığı noktaya varabilmek için onun yaşadığı macerayı yeni baştan yaşamak ve tecrübelerinden istifade edememek az bulunur bir hamakat örneğidir. Batı herhangi bir yanlışını itiraf etmedikçe, biz bunu ya farketmiyoruz, veya farketsek bile Batılılığımıza hâlel gelir diye sesimiz çıkmıyor. İşin kötüsü, bazan Batılılık adına, Batılının düşmediği yanlışlara bile düştüğümüz oluyor. Eh, olur böyle şeyler diyerek buna da mazeret bulmak mümkün. Fakat mesela tarihî eserleri yıkarak geçmişten kurtulmanın mümkün olduğunu zannetmek saflığına hangi mazereti bulacağız?

Bilindiği gibi, Fransız ihtilâlinin birkaç yıl sonra (1792) geçmişin hâtıralarını canlandıracak her şeyin, bilhassa âbidelerin yıkılmasını öngören kararlar alınarak büyük bir tahribata girişilmiş, âdeta 1789 öncesi Fransız tarihi yok edilmek istenmişti. Ne var ki romantik edebiyatın ve millî şuurun doğ-

masıyla birlikte geçmişe saygı kısa sürede canlanmış, Louis-Philippe tahta geçtikten sonra millî geleneği teşkil eden unsurlar resmen tanınarak bu istikamette geniş bir faaliyete başlanmıştı.

Her konuda Fransa'yı takip eden bizler de Batılılaşmaya karar verdikten sonra, önce tarihimizden kurtulmamız gerektiğini sandık. Halbuki Fransa bunu tecrübe etmiş ve geçmişi yok ederek herhangi bir yere varılamayacağını çabuk anlamıştı. Biz hazır tecrübeden faydalanmak yerine, bu tecrübeyi yeni baştan ve daha uzun bir zaman diliminde yaşadık.

Çünkü benimsemeye çalıştığımız medeniyeti aslında hiç tanımıyor, bu yüzden sorgulayamıyorduk. Geçmiş âdeti üzerimizden hemen atılması gereken lüzumsuz bir yükü. Tevfik Fikret, oğlu Halûk'a "Sen bütün hüviyet ü uzviyyetinle âtîsin" diyordu. Halbuki Tanpınar'ın ifâdesiyle "Mâzîsiz bir hâl tasavvur edilebilir, fakat bir gelecek tasavvuru imkânsızdır."

Netice Olarak

Mimari dışındaki değerlerin şuurlu olarak göz ardı edildiği mimari miras kampanyasının ardındaki zihniyet, kanaatimce, tarihî mirasımızın büyük bir kısmını yok eden zihniyetten son tahlilde pek farklı değildir. Tarihî mirası şehirlerimizin orasında burasında tabîî çevrelerindeki tecrit edilmiş göstermelik tarihî peyzajlar olarak düşünen aydınların tavrı, evinde Şark odası hazırlayan her hangi bir Avrupalının tavrından ve yıllar sonra Safranbolu'yu keşfeden aydınların tuhaf şaşkınlığı, tarih öncesi bir kalıntıyı keşfeden bir arkeoloğun heyecanından ne ölçüde farklıdır? Tahlil edilmeye değer.

Kültürel ve tarihî değerlerimiz bir bütün olarak düşünülmezse, korunan mimarî miras, yaşamayan, içinde yaşayamadığımız bir müze olmaktan öte bir mânâ ifade etmeyecektir.

Şurası bir gerçektir ki, Arkeoloji Müzesi'nin bahçesine "Muradiye'yi ziyaret ediniz" tabelasını diktirmek hâlâ çok zor!

Türk Edebiyatı, 1985

AH SAFRANBOLU VAH SAFRANBOLU

Vadinin tabii eğimlerine birbirini kapatmayacak şekilde,
hepsi tek tek seçilsin, estetik birer obje olarak tek tek algılsın diye
büyük bir zevk ve ustalıklı yerleştirilen evlere bakarken,
"Evet" diyorsunuz, "Bu şehir korunmalı!"

"Mimari Değerler ve Folklor Haftası" münasebetiyle davet edildiğim Safranbolu'da dolu dolu üç gün yaşadım. Geçmişten bugüne bir bütün olarak bozulmadan ulaşan bu güzel şehri korumak için yıllardır çalışıp çabalayan insanların samimiyetini görerek sevindim. Safranbolu'ya bir hafta öncesine kadar gitmemiştim ve itiraf etmeliyim, Safranbolu nostaljisini de -Beyoğlu nostaljisi kadar değilse bile- yapmacıklı buluyor, zaman zaman âh'ın vah'ın karıştığı neşideleri timsahın gözyaşları gibi görüyordum.

İnsan Safranbolu'nun sokaklarında dolaşmaya başlayınca ister istemez katıksız bir koruyucu kesiliyor. Yakın zamanlara kadar içinde yaşadığımız, birdenbire tuhaf bir şekilde yok olan fizikî bir çevreyi karşınızda buluyor, ıhlamur kokan, trafik keşmekeşinin yaşanmadığı taşlı sokaklarda, çarşıda, pazarda gezinirken zaman tüneline girmiş gibi bir duyguya kapılıyorsunuz. Diğer şehirlerde motor gürültülerinin ve atıkların yuttuğu eski sesleri ve kokuları bile duyabiliyorsunuz Safranbolu'da. Ne sesler, ne görüntüler... hiçbir şey yormuyor sizi.

Tabiata âdeta tecavüz eden betonarme yapılara alışmış gözleriniz, ahşap evlerin soylu ve tabiatı tamamlayan, onun tabii

bir uzantısı olarak asla fazlalık hissi vermeyen çizgilerinde dinleniyor. Evlerin coğrafyanın tabii dokusuna uygun olarak dizilişlerindeki estetik, daha doğrusu, plansızlık gibi görünen o inanılmaz şehir planı büyölüyor sizi. Vadinin tabii eğimlerine birbirini kapatmayacak şekilde, hepsi tek tek seçilsin, estetik birer obje olarak tek tek algılsın diye büyük bir zevk ve ustalıkla yerleştirilen evlere bakarken, "Evet" diyorsunuz, "Bu şehir korunmalı! Geleceğin mimarları belki daha insanî şehirler kurabilmek için Safranbolu'yu örnek alırlar!" Tabii yerinde bulabilirlerse!

On beş yıldır Türk aydınının gündeminden düşmeyen Safranbolu'nun henüz "koruma amaçlı planı"nın bile bulunmadığını söylesem, inanır mısınız? Şehrin yerlileri çeşitli sebeplerle o güzelim evleri ya satarak yahut kiraya vererek terketmişler. Yani sakinlerinin ekonomik durumları ise bu evlerin bakımına müsait değil. Bırakın bakımını, kışın ısıtmak bile içlerinde oturanlar için büyük bir külfet. Bu da, Safranbolu'nun ömrünün pek uzun olmadığını gösteriyor. Nitekim bitpazarlarında sık sık Safranbolu evlerinden sökülüp getirilmiş kapılarla, kapı tokmaklarıyla, nakışlı tavanlarla vb. karşılaşmak mümkün. Güveler kemiriyor Safranbolu'yu.

Beyoğlu için ah vah etmek gereksiz. Ama Safranbolu'ya yakışıyor. Ah Safranbolu vah Safranbolu!

Tercüman, 30 Haziran 1990

"ORDA BİR KÖY VAR YAKINDA"

Sokaklara sırrı bir hava veren ve bazan
evlerin çatılarına kadar yükselen taş duvarlar,
daracık sokakları serin birer dehlize çevirir.

Bursa-Ankara karayolunun onuncu kilometresinde sağa sapar da yüksek ağaçların gölgelediği yoldan Uludağ yamaçlarına doğru ilerlerseniz, karşınıza önce bir mezarlık çıkar; sonra kendinizi birden zaman tüneline girmiş gibi hissedersiniz. Geçmiş zamanların birinde donmuş ve hiç değişmeden bugüne ulaşmış bir köy, sizi, inatla ayakta durmaya çalışan, gövdeleri kararmış ve kağşamış evleriyle karşılar.

Rivayet ederler ki, Tokat civarında yaşayan Oğuz boylarından Kızıklar, birgün kalkıp Karakeçili aşiretinin hakim olduğu bölgeye göçer ve yerleşmek için Ertuğrul Gazi'den toprak isterler. Karakeçili'nin ileri gelenlerinden bazıları buna karşı çıkarsa da, Ertuğrul Gazi, gereksiz bir düşmanlığın doğmaması için Kızıklılara Uludağ eteklerinde yer gösterir, hatta dostluğu pekiştirmek için Kızıklı beyinin yedi oğlunu Karakeçili aşiretinin yedi güzel kızıyla evlendirir. Beyin yedi oğlu ayrı ayrı köyler kurarak yerleşirler. Bunlardan Cumalı Bey'in köyü Cumalıkızık, Fethi Bey'in köyü Fethiyekızık, Hamlı Bey'in köyü -bu isimden bozma olarak- Hamamlıkızık, Dal Bey'in köyü Dallıkızık, Bayındır Bey'in köyü ise Bayındırkızık adını alır. Derekızık ve Değirmenlikızık köylerini kuranların adları bilinmiyor.

Efsane doğruysa, Kızılkıların başvurdıkları kişi, şüphesiz, Ertuğrul Gazi değil, Orhan Gazi olmalıdır. Çünkü Ertuğrul Gazi döneminde Bursa civarında henüz hakimiyet tesis edilmiş değildi.

Bu köylerden Derekızık ve Değirmenkızık, 1950'lerden beri sürekli genişleyen Bursa tarafından yutulmuş durumdadır. Diğerlerinden yalnız Cumalıkızık zamana karşı inanılmaz bir direniş göstermiş, kurulduğu günlerdeki dokusu, yerleşim düzeni ve estetiği hemen hiç bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Uzmanlar, Cumalıkızık evlerinin pek çoğunun taşla yapılmış kısımlarının kuruluş devrine kadar uzandığı kanaatini taşıyorlar.

Birkaç bina sayılmazsa, betonun hemen hiç girmediği bu yeşile gömülmüş inanılmaz köy, kamuoyuna önce genç bir mimar tarafından tanıtılmıştır. 1979 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde hazırladığı master tezi dolayısıyla ilgilendiği Cumalıkızık'ın Türk kültürü ve mimarisi açısından önemini farkederek Yüksek Mimar Recai Coşkun, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun da ilgisini bu köy üzerine çekmeyi başarır. Böylece 12730 sayılı kararla, Cumalıkızık'ta her türlü yeni yapılaşma, Yüksek Kurul'un iznine bağlanmış olur. Bununla beraber Cumalıkızık'ın asıl şöhreti 1983 yılında Abdülkerim Ağa Han ve TMMOB Mimarlar Odası tarafından düzenlenen yarışmadan sonra başlamıştır. Bu yarışmada, Türkiye'deki mimarlık öğrencilerinden, çeşitli faktörlerin etkisiyle Cumalıkızık'ta 2007 yılında meydana gelebilecek muhtemel değişmelerin incelenmesi istenmektedir.

Cumalıkızık, Türkiye'nin yaşadığı büyük değişimin, betonlaşmanın dışında kalmış nadir mekânlardan biri. Safranbolu'dan bile daha etkileyici. Başlıbaşına bir dünya. "Atalarımız beş yüz yıl önce hangi mekânlarda, nasıl yaşıyorlardı?" sorusuna verilecek orijinal ve müşahhas bir cevap. Çıkmaz sokaklar, birkaç sokağın kesiştiği noktalarda küçük alanlar; belki de köyün kurulduğu ilk günlerden kalma -ve onarılma şansına erişmiş- bir hamam, bir o kadar eski mescit... Sokaklara sırrı bir hava veren ve bazan evlerin çatılarına kadar yükselen taş duvarlar, daracık sokakları serin birer dehlize çevirir. Yukarıdan

bakıldığında, Cumalıkızık'ta sokak yok gibidir. Sadece kırmızı kiremitli damları görürsünüz. Cumbalar, kafesli pencereleriyle sokaklara taşmıştır. Pencere önlerindeki saksılarda fesleğenler, küpe çiçekleri vb. ve içinde yaşanan her evin mutlaka bir asma-sı vardır.

Evet, Cumalıkızık koruma altına alınmış, yeni yapılaşmalar önlenmiştir önlenmesine... Sonra? Korunması kararlaştırılan her değer gibi kendi haline terkedilen Cumalıkızık, 2007 yılına kadar ayakta kalır mı, kalmaz mı, Allah bilir! Bunun için yolları Bursa'ya düşen okuyucularımın Cumalıkızık'a da uğramalarını tavsiye ederim. N'olur, n'olmaz!

Türkiye, 1993

ALTINCI ŞEHİRLİLER

Çıldırmuş iğde kokusu köşeyi döner dönmez
ve bir küçük ahşap ev kapısı çiftekanatlı
hamûnnem yalnızlığı hababam dokur
bir çift hacıylek bacada takır takır

Gökmedrese'ye doğru giden, daracık, eğri büğrü bir sokaktı ve biz o sokakta iki katlı ahşap bir evde otururduk. Zaten evler hep ahşaptı.

Yıllar sonra yerle bir edilerek geniş bir caddeye dönüştürülen -ne yazık ki şimdi adını hatırlamadığım- bu sokağın hemen başındaki evlerden birinin avlusunda bir iğde ağacı vardı. Mevsimi gelince âdeta saltanatını ilan eden iğdecığının birkaç sokak öteden duyulabilen nefis kokusunu ancak "çıldırılmış" kelimesiyle ifade edebildim. Daha sonra Sivas'ın birçok sokağında oturduk; fakat çocuk ruhumu derinden kavrayan ve ileriki yıllarda benim için Türk sokağının bir simgesi haline gelen iğdeli sokak bir başkaydı. Esasen bütün şehirlerimde olduğu gibi, Sivas'ta da çocukların dünyasını renklendiren ve sokakları özel işaretler gibi birbirinden ayıran ağaçlar vardı; elmalar, erikler, kayısılar, vişneler, bahar gelince tepeden tırnağa çiçek açarak sokakları birer masal şehrine dönüştürürlerdi. Çocukluğunu böyle sokaklarda geçirmiş olanlar çok şanslı insanlardır. Bunu şimdiki çocuklara bilmem nasıl anlatmalı?

Türkiye'de insanlar nice zamandır nerede bir ağaç görseler kesiyor, nerede ahşap bir konak bulsalar yıkıyor ve yeni sokak-

lar, yeni caddeler ve tornadan çıkmış gibi birbirine benzeyen evler yapıyorlar. Bir ağacı devirmek üzere bilenen balta, bir çatıyı indirmek üzere havaya kalkan kazma, benden de büyük acılar vererek büyük parçalar koparıyor sanki. Yoksullaştığımı hissediyorum.

Sonunda benim iğde ağacımı da kestiler ve iğdeli sokağı yerle bir ettiler. Anlamıyorum; bugün gölgesinde dinlendiğimiz ağaç, yarın yerini iri yarı bir apartmana bırakıyorsa, bugün penceremizde ışıldayan gökyüzü, öbür gün beton bir blokun arkasında kalabiliyorsa, bu topraklarda asıl mânâsında nasıl mekân tutabiliriz? Oturduğumuz yerde serseri Yahudi gibi sürekli mekân değiştirmedeyiz. Artık ne biz çevrede bir iz bırakabiliyoruz, ne çevre bizde!

Yaşadığımız mekânları ve kullandığımız eşyayı kolayca gözden çıkarabilmemiz, onlarla yakınlık ve iletişim kuramaya-şımızdan olmalı. Farkında değiliz ama, çok tuhaf bir durumdur bu. Gözümüzü kırpmadan eskiciye verebileceğimiz veya çöpe atabileceğimiz şeylere asıl mânâsında sahip olmamışız demektir. Çocuklarımıza vazgeçemeyecekleri şeyler vermezsek, onlardan birtakım değerleri korumalarını nasıl bekleyebiliriz?

Sivas'a her gidişimde, mutlaka, bir zamanlar o daracık sokağın geçtiği geniş caddeye uğrayarak iğde ağacının bulunduğu yeri kestirmeye ve gözlerimi kapayarak kokusunu duymaya çalışıyorum. Sadece iğdecik ve iğdeli sokak mı? Çocukluğumu ve ilk gençliğimi yaşadığım mekânların hiç biri kalmamış. İçinde bir zamanlar tüylerimiz ürpere ürpere oyunlar oynadığımız ve hayalimizde cinlerle, perilerle süslediğimiz konağın yerinde de yeller esiyor. Yeni sesler eski sesleri çoktan yutmuş. Yeni yollar açılmış ve daha dün faytonların geçtiği taşlı sokakları ilk yağmurda delik deşik olan haysiyetsiz bir asfaltla kaplamışlar.

Caddelerde ve sokaklarda herhangi bir yabancı gibi dolaşıyorum. Yeni hiç birşeyde, şehrin aslî çizgilerini devam ettirme kaygısı yok. Ve bütün aslî çizgiler yok olurken hiç kimseden itiraz sesi yükselmemiş. Çünkü Sivas'ta, Ahmet Turan Alkan gibi hakiki yerliler yok denecek kadar az. Bir şehri ve değerlerini, ancak her köşesinde kendisinden ve çevresinden bir iz bu-

labilenler korurlar. Adam, o sokağın köşesinde kokusuyla özdeşleştiği bir iğde ağacı yoksa yahut birşeyleri korumayı entelektüel bir merak ve kaygı haline getirmemişse, sesini niye çıkarsın ki?

Ahmet Turan Alkan'ın, yani *Altıncı Şehir*'in yazarının bu yazıda ifade etmeye çalıştığı duyguları çok iyi anlayacağından eminim. Nitekim yukarıdaki mısralarla başlayan *Evler ve Devler* adlı şiirim *Dergâh*'ta yayımlandığında asıl karşılığını onda bulmuştu. Çünkü Ahmet'le aynı geçmiş paylaştık, aynı çevrelerde yaşadık, aynı sokakları arşınladık. Eminim, hafızasını zorlarsa benim iğde ağacımı da hatırlayacaktır. Ve aşağı yukarı aynı yıllarda okumak üzere ayrıldık Sivas'tan; sonunda o döndü, ben dönmedim. Ahmet, "bir şehrin yerlisi" olarak kalmayı tercih etmişti. Bunun ne demek olduğunu daha iyi anlamak için *Altıncı Şehir*'deki nefis tahlili okumak gerekir ve benim yıllık ziyaretlerimde olup bittiğini görerek üzüldüğüm tahribatı, o olurken görmüş, "kendisi dahi bile yıkılmıştı."

Ben Sivas'tan ayrıldığımda caddelerde ve sokaklarda henüz faytonlar geziniyordu. Taksi tek tük, özel arabalar ise parmakla gösterilecek kadar azdı. Radyo günleriydi ve televizyon denen âleti hiç görmemiştim. Sinema altın çağını yaşıyor, yazlık ve kışlık sinemalar dolup taşıyordu. Uzak bir geçmişten değil yirmi yıl öncesinden söz ediyorum. Sonra sanki birden sihirli bir el değdi; ne fayton kaldı, ne faytonların tıkr tıkr geçtiği taşlı sokaklar. Bıraktığım Sivas'ı bir daha bulamadım.

Ahmet, Sivas'ı tam o büyük değişme noktasında yakalayarak anlatıyor. Ama o, doğup büyüdüğü ve en gizli köşelerini bile bildiği şehrin yok olduğunu görerek sadece ah vah eden yerlilerden değil, bütün Türkiye'de yaşanan kültürel depremin yarattığı kaosu, Sivas bazında gözleyerek tahlil eden bir ilim ve fikir adamıdır. Üslubu ise değme edebiyatçının erişemeyeceği, Türkçe'nin asıl geçmişinden süzülüp gelen rafine bir üslup. *Altıncı Şehir*, bana kaybettiğim şehri veren kitap, bütün bu hususiyetlerin bir araya geldiği bir yazarın eseri olduğu için çarpıcıdır.

Altıncı Şehir, aslında hepimizindir. Ve hayatının bir döneminde, doğup büyüdüğü şehirden kopmak zorunda kalan herkesin, eminim, bir sokak köşesinde özlediği bir iğde ağacı vardır.

Dergâh, Haziran 1992

EFES NASIL SELÇUK OLDU?

Türkler'in fethettikleri bütün yerlerde olduğu gibi,
Efes'te de yerli halk üzerinde baskı uygulamadıkları,
Selçuklular'dan tevarüs edilen büyük hoşgörüyle,
halkın dilini ve inançlarını korumasına izin verdikleri biliniyor.

Hristiyanlar, Saint Jean Kilisesi'ni Artemis tapınağının karşısına kendi dinlerinin üstünlüğünü isbat etmek için inşa etmişlerdi. Aydınoğlu İsa Bey de ikisinin arasına İslâm'ın en üstün din olduğunu göstermek için bir cami yaptırdı. İsa Bey Camii, Selçuklu mimarisinin bazı özelliklerini taşımakla birlikte, aşırı süslemeden arınmışlığı, mimari formlardaki nisbetlerin uyumu ve tezyinatındaki sadelikle yeni bir yönelişi müjdeliyordu.

Selçuklu mimarisinin özelliklerini taşıyan çok sayıda eserin bulunması dolayısıyla adı 1914'te Selçuk olarak değiştirilen Ayasuluğ (Ayasluğ), antik çağdaki adıyla Efes, 1304 yılında, Menteşe Beyliği'ni kuran Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından fethedilmiş, fakat dört yıl sonra Aydınoğlu Mehmet Bey'in eline geçmiştir. Türkler'in bu tarihten itibaren Altoluoğ'dan bozma alarak Ayasuluğ diye adlandırdıkları Efes, hızla Türkleşip müslümanlaşmıştır. Bununla beraber, Türkler'in fethettikleri bütün yerlerde olduğu gibi, Efes'te de yerli halk üzerinde baskı uygulamadıkları, Selçuklular'dan tevarüs edilen büyük hoşgörüyle, halkın dilini ve inançlarını korumasına izin verdikleri biliniyor. Arşiv belgeleri, Ayasuluğ'da Efes yerlileri-

nin yaşadığı kalabalık mahallelerin bulunduğunu göstermektedir.

Aydinoğlu Mehmet Bey, kurduğu beyliğe merkez olarak Birgi'yi seçmiştir. Fakat daha sonra Ayasuluğ'un özellikle ticaret açısından önemi anlaşılarak beylik merkezi buraya nakledilir. Ayasuluğ kısa sürede denizcilikte ve deniz ticaretinde büyük başarı kazanan Aydınoğulları'nın idaresinde canlı bir ticaret ve kültür merkezi haline gelir. Ancak altın çağını, Âşık Paşa'nın hem bilgin, hem de bilginlerin koruyucusu olarak nitelendirdiği İsa Bey döneminde yaşamıştır. Bu dönemde şehir, camiler, medreseler, hamamlar ve türbelerle bezenir.

1390 yılında Ayasuluğ'u ele geçiren Yıldırım Bayezid, Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa'yla evlendiği için, Aydınoğulları Beyliği bu işgalden fazlaca etkilenmemiştir.

Asıl trajik olaylar, Timur'un Anadolu'yu istilas sırasında yaşanır. Ayasuluğ, 1425 yılında Osmanlılar tarafından tekrar ele geçirilinceye kadar filmlere konu olabilecek heyecanlı siyasî mücadelelere sahne olmuştur.

Bu arada İzmir ve Kuşadası limanları gelişmekte, Ayasuluğ, bir liman şehri olarak önemini gitgide yitirerek ölü bir şehir görüntüsüne bürünmektedir. XV. yüzyıla gelindiğinde, Ayasuluğ, hemen hemen, üç medeniyetin kalıntılarını taşıyan terk edilmiş bir şehir haline gelmiştir. Sadece birtakım garip efesaneler anlatılmakta, nesiller yok oldukça anlatılanlar daha da esrarengiz kılıklara girmektedir. Ayasuluğ, zamanla bu esrarengiz niteliği dolayısıyla Batılı seyyahların ilgisini çekmeye başlar. Seyahatnamelerinde harabelerden uzun uzun bahsederek Ayasuluğ'u bir ilgi odağı haline getiren seyyahlardan bazıları İsa Bey Camii'ni de Saint Jean Kilisesi zannetmişlerdir.

İngiliz mühendis Wood tarafından 1869 yılında Artemis tapınağının bulunmasıyla birlikte bütün Avrupa'nın gözü Ayasuluğ'a çevrilir. XIX. yüzyıl "Yunan Mucizesi" efsanesinin Batılı aydınları çılgına çevirdiği bir yüzyıldır. Bu bakımdan Artemis tapınağının keşfi çok büyük bir hadise olarak takdim edilir. Kazı çalışmalarını 1863'ten 1874'e kadar tam on bir yıl aralıksız

sürdüren Wood, bulduklarını gemilerle sandık sandık ülkesine gönderirken, kazmasını kapan ve padişahın herhangi bir şekilde izin koparan hazine avcıları ve daha çok soyguncuya benzeyen arkeologlar, Ayasuluğ ve çevresini köstebek gibi oymaya başlarlar.

Ayasuluğ'un büyük bir ilgi odağı haline gelmesinin sebeplerinden biri de, Anne Catherine Emmerich adlı stigmatize Alman rahibesinin trans haline geçtiği bir sırada Efes ve Meryem Ana'yla ilgili olarak söyledikleridir. 1818 yılında, Meryem'in Saint Jean ile birlikte Kudüs'ten ayrılarak Efes'e geldiğini görmüş ve güya evinin yerini tarif etmiştir. Rahibenin sözleri anında kaydedilir.

Bu kayıtlara dayanarak Kudüs'te ve Ayasuluğ'da araştırmalar yapan Paris'li rahip Gouyet, araştırmalarından sonuç alamamıştır. Derken, 1891 yılında, İzmir'deki Fransız Hastanesi başhemşiresi Marie de Mandat Grancey'in teşvikiyle Efes'te araştırmalar yapan Henry Jung başkanlığındaki dört kişilik ekip, Meryem Ana evini (!) tesadüfen bulduklarını dünyaya ilan eder. Avrupa'da bir kıyamet daha kopar. Ayasuluğ'a koşan hazine ve eski eser avcılarına şimdi de hacılar katılmıştır. Bu arada kazı faaliyetleri hummalı bir şekilde devam etmekte, Avrupa'nın önemli müzelerine gemilerle eserler akmaktadır. Kazılar, Birinci Dünya Savaşı başlayınca kadar sürer. Savaşın sonunda da bölgeyi işgal eden Yunanlılar büyük bir hırsıyla kazma sallayacaklardır.

Ayasuluğ'un önemi Osmanlı yönetimi tarafından nihayet anlaşılmıştır. Sadece antik Yunan eserlerini değil, çok sayıda Türk eserini de barındırması ve bu eserlerin Selçuklu karakteri taşıması dolayısıyla adının Selçuk olarak değiştirilmesine karar verilir (1914). Kazılar ve tren istasyonu sayesinde yeniden canlanan Ayasuluğ, 1926'da yeni kazılara sahne olur. Çeşitli dönemlere ait kalıntılar ve Meryem Ana evi dolayısıyla her zaman turist akınına uğrayan eski Ayasuluğ, yeni Selçuk, İngiltere kraliçesiyle Papa'yı bile misafir eder. Ama orası artık Selçuk'tur ve hâlâ antik Efes'ten izler taşıyorsa, bunu Selçuklu'nun,

Aydınoğulları'nın ve Osmanlılar'ın engin hoşgörüsüne borçludur.

Tek Parti döneminde Hacı Bayram Meydanı'nı August Meydanı olarak değiştirmeye kalkışan zihniyet, şimdi de Selçuk adından rahatsız. Ama inanıyoruz ki, Selçuk'lular, Selçuklular gibi, eski medeniyetlerin izlerine de saygılı kalacak, fakat Selçuklu olmaktan daima gurur duyacaklardır.

Tercüman 16 Mayıs 1989

Dördüncü Bölüm
GEZİ NOTLARI

ORYANTALİZMİN GÖZBEBEĞİ: MISIR

Bizim uzaktan tanıdığımız -daha doğrusu bize tanıtılan- Mısır, oryantalizmin Mısır'ıdır. Gerçek Mısırlı, oryantalizmin sırtına hazır bir elbise gib: geçirdiği kimliği hiçbir zaman kabullenmemiş. Halkın asıl kimliği İslam.

Mısır'ı Sevmek

Bizi Kahire'ye götürecek olan Mısır Havayolları uçağı, tam dört buçuk saat gecikmeyle kalkabildi. Havaalanına normal vaktinden yaklaşık iki saat önce gelindiği düşünülecek olursa, bu, aşağı yukarı altı saatlik bir bekleyiş demektir. Yay gibi gerilen sinirlerimiz, uçakta biraz gevşediye de, indikten sonra Kahire Havaalanı'ndaki bekleyiş, Mısırlı görevlilerin pek de kibar olmayan davranışları, ikide bir sönen elektrikler, kabilemizde yeneden memnuniyetsizliğe ve homurtulara yol açtı.

Üstüne üstlük, benim ve daha birkaç kişinin pasaportları gelişigüzel ayrılarak ve hiçbir açıklama yapılmaksızın bir yere götürüldü. Yaklaşık kırk beş dakika da bu yüzden bekledik. Görevlilerden birinden güç bela kopardığımız bir açıklamaya göre, endişe edilecek bir şey yokmuş, pasaportlarımız sadece bilgisayar incelemesinden geçirilecekmiş. İyi de, niçin yalnızca birkaç kişinin? Suratlarımızı beğenmemiş olmalılar. Başka açıklaması yok.

Tabii, bizi otellerimize götürecek otobüsleri bekleyişimizi saymıyorum. Havaalanında bir kargaşa, bir kargaşa! Kısacası otellerimize ulaşıp odalarımıza yerleştiğimizde, ayakta duracak halimiz kalmamıştı.

Bütün bu olanlar, aramızda bazılarının Mısır hakkındaki peşin hükümlerini daha ilk günden pekiştirdi. Ama Alev Alatlî ve ben bu ülkeyi sevmek niyetindeydik. Daha doğrusu, benim niyetim öyleydi: Alatlî daha önce geldiği ve dostlar edindiği Mısır'ı zaten seviyordu.

Evet, işte Kahire'deydik. Mısır'ın başşehrinde, yahut "or-yantalizm" in gözbebeğinde. VIII. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi hemen yarın başlayacaktı.

Kafilede çoğunluk Mısır'a ilk defa geliyordu; yüze yakın sanat tarihçisi ve müzeci, kongreye bildirilerini sunacak ve Mısır'daki Türk sanat eserlerini mümkün olduğu ölçüde inceleyip fotoğraf çekeceklerdi. Belki de şuuraltımızda Mısır'ı fethetme arzusu yatıyor. Ne yalan söylemeli, dört yüz yıl önce bu ülkeyi fetheden bir milletin çocukları olarak biraz da tepeden bakıyor, gördüğümüz her şeyi Türkiye'dekilerle karşılaştırarak garip bir üstünlük duygusuna kapılıyoruz. Orta yerde Mısır'ın bizden kaç yıl geride olduğuna dair rakamlar dolaşüyor; yüz yıl diyen var, elli, altmış diyen var. Bu tavrın psikolojik bir izahı mutlaka bulunmalı. Batı'dan geriyiz ama, bizden geri olanlar da var diye düşünmek, epeyce rahatlatıcı birşey. Bir de, Türkiye'de alıştığımız için artık pek farkına varmadığımız çarpıklıklar, burada hemen gözümüze batıyor.

Aslında hiç de yabancı bir ülke değil Mısır; bizim dedelerimizle, onların dedeleri aynı ülkenin çocuklarıydı ve aynı cep-helerde omuz omuza çarpışıyorlardı. Üstelik minarelerinden ezan sesleri yükseliyor. Nasıl yabancı bir ülke olabilir burası? İyi ama, bazı Mısırlı görevlilerin bize soğuk davranmalarının sebebi ne? Herhalde bizim peşin hükümlerimizin benzerleri onlarda da var.

Metro Açılıyor

Benim de aralarında bulunduğum grup Meydan Tahrir'deki Cleopatra Otel'i'ne düşmüştü. Vakit epeyce geç olduğu halde, Tahrir'deki hummalı faaliyet hemen dikkatimizi çekti. Yüzlerce işçi, dozerler, kamyonlar... Bizden önce Kahire'ye gelen Kültür

ve Turizm Bakanlığı yetkilileri, Fransızlar tarafından yapılan metronun iki gün sonra Fransa Başbakanı Jacques Chirac tarafından açılacağını söylediler. Bu faaliyet açılışa hazırlanmış meğerse. Bütün gece makine gürültüsü ve bağrışmalar dinledik. Çalışmalar ertesi gün ve gece de aynı şekilde devam etti.

Meydan Tahrir, kısa sürede saksılarla ve oradan buradan devşirilmiş köksüz ağaçlarla sun'î olarak yeşillendirilmiş, metro Chirac tarafından açıldıktan sonra o büyük faaliyet birden bıçakla kesilircesine durmuştu. Olduğu gibi bırakılan ve şu andaki haliyle gerçekten çok çirkin bir görüntüsü olan Meydan Tahrir, kimbilir ne zaman adam gibi bir meydana benzeyecekti?

Bu yazdıklarımız, okuyucularınızı yanıltmasın: Kahire, Ortadoğu'nun en güzel ve çarpıcı şehirlerinden biri. Doğu'yla Batı'nın garip bir şekilde karıştığı, büyük, karmaşık; uzaktan bakıldığında ışıkları, gökdelenleri, lüks otelleriyle modern ve Batılı bir şehir; içine girip de detaylar gözlerinizde şekillenmeye başladığında bütün bir "şark", daha doğrusu Binbirgece masallarından arta kalmış bir şehir. Görünen tarafıyla batılı, iç hayatıyla Müslüman ve doğulu...

Kalabalık sokak ve caddelerde mini etekli, şortlu turistlerle sıkı sıkı örtünmüş Mısırlı hanımlar ve sarıklı, cübbeli adamlar içiçe.

Evet, detaylar gözünüzde şekillenmeye başladığında hakiki mânâsında bir "şark"la karşılaşıyorsunuz. Zamanlama ve organizasyon fikri yok gibi birşey. Günün belirli saatlerinde, İstanbul'da olduğu gibi korkunç bir trafik kargaşası yaşanıyor. Bir bakıyorsunuz tramvaylar, kamyonlar, at arabaları, eşekler... içiçe. Ve sanki Kahire'de "durak" mefhumu yok; insanlar hareket halindeki otobüslere binip iniyorlar. Kaç defa yüreğim ağzıma geldi.

Sihirli Bir Anahtar: Bahşiş

Normal sür'atle seyreden bir arabanın birden gaza bastığını ve ok gibi diğer arabaların arasından fırlayıp üzerinize doğru

geldiğini görürseniz şaşmamanız gerekir. Trafik polisleri aldırıyorlar bile. Şaşırtıcı bir sükûnet, bir anda şaşırtıcı bir hareketliliğe dönüşebiliyor. Bunun tersi de mümkün. Sık sık problemlerle karşılaşabilirsiniz, ama "bahşiş" her problemi ânında çözüverir. Evet evet, Mısır'da rahat rahat dolaşmak istiyorsanız, kesenin ağzını açık tutacaksınız. Ama asla pazarlıksız alışveriş yapmamalısınız. Taksi şoförü 10 pound mu istedi, siz 2 pound vereceksiniz, mutlaka 3 poundda anlaşırsınız.

Tabii üç poundu da acemiliğinizden vermişsinizdir, en doğru hareket tarzı fiyat sormadan taksiye binmek ve gideceğiniz yere vardıktan sonra bir pound verip yolunuza devam etmektir. Çünkü en uzak mesafe iki poundur. Ne var ki, şoför sizin turist olduğunuzu anlarsa, yarı yolda arabasını kenara çekebilir. O zaman ayıklayın pirincin taşını!

Kahire'de kaldığımız otelin adı Cleopatra, oteldeki barın adı Nefertiti Bar. Şehrin en tanınmış meydanlarından biri Ramses Meydanı. Koca bir Ramses heykelinin yükseldiği bu meydana Ramses Caddesi'nden gidiyorsunuz. Dönüşte bindiğimiz Mısır Hava Yolları uçağının adı da Tutankhamun. Meydan Tahrir'deki ünlü Mısır Müzesi, antik Mısır buluntularıyla dopdolu. Yolunuzu çeviren satıcıların size satmak istedikleri eşyaların başında ise, üzerlerine firavunların hayatlarıyla ilgili uyduk resimler çizilmiş papirüsler geliyor. Ve Nefertiti kabartmalı kolyeler, Nefertiti heykelcikleri...

Bizim uzaktan tanıdığımız -daha doğrusu bize tanıtılan- Mısır, oryantalizmin Mısır'ıdır. Gerçek Mısırlı, oryantalizmin sırtına hazır bir elbise gibi geçirdiği kimliği hiçbir zaman kabullenmemiş. Halkın asıl kimliği İslam. Söz gelişi Gize'ye, ünlü piramitleri ve sfenksi görmeye giderken bindiğimiz takside Kur'an dinliyorsunuz. Ezher Üniversitesi'yle, camileriyle, iç hayatıyla, Kahire, hâlâ İslam'ın en önemli merkezlerinden biri.

Napolyon'un Hedefi

Antik Mısır, piramitler, mumyalar... deyince babaları tutan Batılılar hemen koşuyorlar buraya. Aradıklarını bulabiliyorlar mı, bilmiyorum; ama Gerard de Nerval bulamamış. 1843 yılında Theophile Gauthier'ye yazdığı mektupta, ülkeden ülkeye gezerken kâinatın en güzel ülkelerini kaybettiğini, en çok da Mısır için üzüldüğünü söyleyerek şöyle devam eder: "Keşke o ülkeyi hayallerimden çıkarıp atarak hatıralarımın arasına gömmeseydim."

Çünkü Nerval'in hayalindeki Mısır'la gerçek Mısır çakışmamıştır. Hayallerinde kendilerine göre yeniden biçimlendirdikleri Doğu'yu bulamayan Batılılar, gerçek Doğu hakkında çok zaman aşağılayıcı şeyler yazmışlardır.

Batılılar, Napolyon ve ordusunun Gize piramitlerini gördüğü günden beri (21 Haziran 1789) garip bir Mısır sevdası yaşarlar. 1798 ilkbaharında, Institut de Franc'ın büyük toplantı salonunda *Arabistan Seyahati* adlı iki ciltlik kitabın deri cildine sert bir şekilde vurarak bilimin Mısır'daki görevini açıklayan Napolyon, sefere çıkarken yanına bir düzine oryantalist almıştı. Kalbinde İskender ve Sezar gibi cihangirlerin ihtirası, Mısır'ı Avrupa'nın daha doğrusu Fransa'nın tabii bir uzantısı haline getirmeyi planlıyordu.

Napolyon Bonaparte, Mısır'ı işgal eder etmez, beraberindeki oryantalistlerden hemen işe başlanmalarını istedi. Mısır'la ilgili herşey yazılmalıydı. Bu çalışmalardan, 1803-1828 tarihleri arasında 33 cilt olarak yayımlanan dev bir eser ortaya çıktı: *Description de l'Égypte* (Mısır'ın Tasviri). Bu eserde Mısır, yaşanan gerçeklerle ve değerlerle değil, çok uzak geçmişinde Avrupa'yla olan ilişkileriyle ele alınıyordu. Uzak geçmişte bilgi ve medeniyet kaynağı olan bu ülke, oryantalistlerin gözünde, yaşayan haliyle incelenmeye bile değmezdi; "barbarlığa gömülmüş yaşıyordu".

Böylece oryantalistler, Mısır'ı asıl tarihî çizgisinden koparıyor, dünya tarihi içinde, kendi menfaatlerine uygun bir yere oturtuyorlardı.

Bir Arkeoloji Cenneti

Kısa bir süre sonra da, hiyerogliflerin esrarı, Champollion tarafından, meşhur üç dilli Rosette taşı sayesinde çözüldü. Bugün Rosette (Er-Raşid) şehrindeki Kayıtbay Kalesi'nde teşhir edilen bu kitabe, o güne kadar kapalı bir kutu olan eski Mısır medeniyetinin bütün kapılarını ardına kadar açtı. Bu, aynı zamanda oryantalizmin yeni kollarından birinin, Ejiptoloji'nin de doğuşu anlamına geliyordu*.

O günden sonra Mısır, Batılı arkeologları bir mıknaş gibi kendine çekmeye başladı. Başka bir deyişle, Mısır, bir arkeoloji cenneti ve inanılmaz bir zenginlik kaynağı oldu. Kazmasını kapıya Mısır'a koşuyordu. Muhteşem firavun mezarlarında hayal edilmesi bile güç hazinelerin yattığını çok iyi biliyorlardı.**

Ve taşıyabildikleri kadar taşıdılar. İçine girdiğiniz zaman zenginliği karşısında dilinizin tutulduğu, gözlerinizin kamaştığı Mısır Müzesi'ndeki hazineler, Avrupa müzelerine götürülenlerin suyunun suyudur.

Artık Avrupalılar'ın gözünde Mısır demek, Gize, Luksor, Karnak demektir. Mısır, Müslüman bir ülke değil, Ramses'lerin, Tutankhamun'ların, Nefertiti'lerin ülkesiydi. Böylece Mısır (Egypt) adı etrafında bizi bile uyutan, Batılılar'ın ise rüyalarını süsleyen yepyeni bir romantizm doğdu. Oryantalizm Mısır'da kendisine tabii bir müttefik de bulmuştu: Eski Mısırlılar'ın tohumları olan Kopt(Kıpti)'lar...

* Hiyeroglifleri çözen François Champollion'un doğduğunda göz akları sarıydı. Yalnız Doğululara has bir durumun, soyunda hiç Doğulu bulunmayan bir Orta Avrupalı'da oluşu herkesi şaşırtmıştı. Üstelik teni de kahverengiye yakın bir esmerlik taşıyor, yüzünün bütün çizgileri doğulu çizgilerini andırıyordu. Yirmi yıl sonra herkes ona "Mısırlı" denmeye başladı.

** Mısır'da kazı yapan arkeologlar, binbir güçle ulaştıkları firavun mezarlarında her defasında bir sürprizle karşılaşarlardı: Bu mezarların hepsine soyguncular kendilerinden evvel girmişlerdi. En heyecan verici arkeolojik buluş, Tutankhamun'un mezarının bulunuşuydu. Hırsızlar oraya da girmiş, fakat nedense fazla soymaya imkân bulamamışlardı. Tutankhamun kazısıyla ilgili dikkat çekici bir "Firavun'un Laneti" hikâyesi vardır ki, uzun süre dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. Mezar bulunduktan sonra, bu kazıya katılan yirmiden fazla insan, esrarlı ve tabii olmayan şekillerde öldüler.

Mısır, uzak geçmişiyile Batılılar'ı hâlâ cezbediyor. Bunun için turizm gelirleri, millî gelir içinde önemli bir yüzdeye sahip. İstisnasız, bütün büyük otel zincirleri Kahire'den geçiyor. Sheraton üç tane, Hilton iki tane. Ve bütün oteller her mevsim dolu. Halk turistlerle içiçe yaşamaya ve onları mümkün olduğunca yolmaya alışmış. Ama Mısır, Avrupalı bir turist için ne kadar yolunursa yolunsun sudan ucuz.

"Ağabey Sizi Gözlüyor"

Oryantalizmin Mısır'a uygun gördüğü kimlik, gerçek Mısırlılar tarafından hiç bir zaman benimsenmedi ama, özellikle Abdünnasır'dan sonra, bu kimliğin resmî kabul görmeye başladığı söylenebilir. Daha da ilgi çekicisi, 1952 darbesinden sonra iktidara gelen asker menşeli liderler, Nasır, Sedad ve Hüsnü Mübarek, bazı bakımlardan eski Mısır krallarına benziyorlar. Rejimin adı cumhuriyet ama, siz "yanılmaz bir lider" in her yerde soluğunu hissediyorsunuz. Şimdi her yerde Hüsnü Mübarek'in resmi ve ismi. Orwell'in 1984'ündeki gibi, âdetâ "ağabey sizi gözlüyor."

Bununla beraber, halkın bu gözlerden rahatsız olduğunu zannetmiyoruz. Çünkü hiç birşeyin farkında değil. Günlük geçimini sağlamaya çalışan insanlar, nasıl idare edildiklerini düşünmeye fırsat bulamıyorlar. Nasır'ın uyguladığı sözde sosyalist reformlar sayesinde orta sınıf diye birşey kalmamış. Bir yandan zenginlik ve refah içinde yüzenler, diğer yanda sürünenler... Kahire'de yaklaşık iki buçuk milyon insanın mezarlıklarda yaşadığı söyleniyor.

Ve Rusya'da Stalin adının unutturulması gibi, Mısır'da da Nasır adı silinmiş. Enver Sedad şöyle böyle... Yeni açılan metronun duraklarından birinin adı Enver Sedad, diğerinin adı da Hüsnü Mübarek.

Türk Hâkimiyeti

Kahire'nin en büyük çarşısında, Han Halili'de gezerken Kapalıçarşı'da geziyormuşsunuz gibi bir hisse kapılırsınız. Ger-

çekte bir Osmanlı çarşısıdır Han Halili, hareketli, cıvıl cıvıl bir çarşı. Ne ararsanız bulunur. Hatta sık sık tanıdık bir ses duyar-sınız: "Buyrın efendim!"

Bu, "buyurun efendim" in Arapçası'dır, daha doğrusu Arap-çalaşmış şeklidir. Han Halili'de gezerken, insan kendini gurbet-te hissetmiyor, insanlara ve atmosfere hemen alışıyorsunuz. Tabii burada da alışveriş ederken sıkı bir pazarlıkçı olmak zo-rundasınız. Eğer yanımızda, bir araştırma bursu kazanarak Ka-hire'ye gelen ve sekiz aydır burada bulunduğu için Mısır'ı çok iyi tanıyan arkadaşımız Recep Vidin olmasaydı, herhalde epey-ce yolunurduk. Vidin, güzel belgesel programlarıyla tanıdığımız TRT prodüktörlerinden...

1917'den 1914'e kadar yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Mısır'da Türklüğün silinmez izler bırak-mış olması tabiidir. Osmanlılar'dan önce, Suriye ve Mısır'da Tolunlu ve İhşidî devletlerinin Türkler tarafından kurulduğu, Memlûkler'in de Türkler'den ve Türkleşmiş Çerkezler'den oluş-tuğu düşünülecek olursa, Mısır'da Türk hakimiyetini çok eski-lere götürmek mümkündür.

Yavuz Sultan Selim'in gerek Mercidabık'ta, gerekse Rida-niye'de karşısına çıkan Memlûk ordusunun büyük bir kısmı Türkmenler'den oluşuyordu. Kısa süren Fransız ve İngiliz iş-galleri hariç tutulursa, Mısır, yaklaşık yedi yüz yıl sürekli Türk hâkimiyeti altında yaşadı.

Kahire'de beş kişiyle konuştuysanız, bunlardan biri mutla-ka size ya anne ya da baba tarafından dedesinin Türk olduğunu söylüyor. Ama böyle söyleyen bir Mısırlıyla alışveriş yapıyor-sanız, size diğer turistlerden farklı davranacağını zannetmeyin, pazarlığını sıkı yapın.

Kahire'de gezerken, ister istemez Kavalalı Mehmed Ali Pa-şa'yı, Osmanlı'nın bu zeki ve dikbaşlı valisini düşünüyorsunuz. II. Mahmud devrinde, devleti epeyce uğraştıran bu yaman ada-mın Kahire'de oturduğu müstahkem kale ve kalede zarif bir şe-kilde yükselen camii, içinde garip bir daüssıla duygusu yara-tıyor. Mehmed Ali Camii anlatılanlara göre, Sultanahmet Ca-mii'nin planı esas alınarak yapılmış. Bütün hususiyetleriyle bir Osmanlı camii.

Bilindiği gibi, Mehmed Ali Paşa hanedanı Mısır'da 1952 darbesine kadar hüküm sürmüştür. Hanedanın son temsilcisi Kral Faruk'tu.

Niyetimiz, hiç olmazsa Kahire'deki bütün Türk eserlerini görmektir, fakat mümkün olmadı. Araplar'ın fevkalâde kötü organizasyonları, daha doğrusu organizasyonsuzlukları yüzünden zamanımızın büyük bir kısmı ya otobüs bekleyerek, yahut otobüste bekleyerek geçti.

Şoförler ve rehberlerle anlaşmak imkânsız gibi bir şeydi.

Rosette'de Türk Evleri

Rosette(Er-Raşid)'ye İskenderiye yoluyla gitmek varken, sapa, uzun ve bozuk bir yolun tercih edilmesi başka nasıl izah edilebilir? Üstelik yarı yolda, doğru yolu takip edip etmedikleri hususunda tereddüt geçirmeleri ve uzun uzun tartışmaları sabrımızı taşırdı. Yollarda boşuna harcadığımız zaman yüzünden Rosette ve İskenderiye'de çok az kalabildik. İskenderiye yoluyla gitseydik, iki şehri de rahatça gezip fotoğraf çekmek için bolca zaman bulacaktık.

Rosette, Arapça adıyla Raşid, Yavuz'un Mısır'ı fethinden sonra Türkler'in yerleştiği ilk şehirlerden biri. Nil'in Raşid kolunun batı kıyısına kurulmuş. Osmanlı döneminde deniz ticaretinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiş. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra kısa bir yemek molası verdik ve vakit geçirmeden Rosette sokaklarına daldık. Öylesine bize benziyordu ki bu şehir, kendimizi zaman içinde bir yolculuktaymışız gibi hissettik. Yirmi otuz yıl öncesinin Anadolu şehirlerine benziyor. At arabaları, dükkânlarının önüne oturmuş keyifli keyifli nargile fukurdatan esnaf ve yeni restore edildikleri anlaşılan evler, eski Türk evleri...

Hepsi kârgir ama, daha ilk bakışta bu evlerde bir zamanlar Türkler'in oturduğunu anlıyorsunuz. Sanat tarihçisi arkadaşların hareketlerini gözlüyorum; hepsi heyecanlı, hepsi yangından mal kaçırıncasına şakır şakır fotoğraf çekiyor.

Ve insanlar, Kahire'dekilerin aksine, sıcak mı sıcak; yüzle-

rine baktınız mı hemen dükkânlarına buyur ediyorlar. Türk olduğumuzu da öğrenmişler, gözlerinin içi gülüyor. Evleri gezirken bize rehberlik edenler "Bu evlerde sizin atalarınız oturuyordu" diyorlar.

Sonra esnaf alışveriş ederken sizden fazla para istemiyor. Demek ki turist, Kahire ve İskenderiye'ye nazaran daha az uğruyor buraya.

Rosette'den ayrılırken, başkalarını bilmem ama ben memleketimden ayrılıyormuş gibi garip bir hüznü duyuyorum.

İskenderiye

Şoförlerimiz ve rehberlerimiz o kadar inatçı, lâkayt ve vurdumduymaz ki, hareket ettiklerinde büyük bir zafer kazanmış gibi seviniyoruz. Bir alkıştı kopuyor. Şimdi İskenderiye yolundayız. Vakit epeyce geç. Nihayet güneş batmak üzereyken, Büyük İskender'in kurduğu muhteşem şehre giriyoruz. Sefaletin kol gezdiği semtlerden geçerek 30 kilometrelik sahil yolunda ilerlemeye başlıyoruz. İzmir'i andırıyor, her şeyiyle bir Akdeniz şehri. Uzaktan görünüşü şâhâne. Sahil boyunca büyük oteller sıralanmış. Fakat ilk dikkatimizi çeken, pırıl pırıl, ıslıl ıslıl binaların arasında âdeta bombalanmış, savaştan çıkmış gibi sıvaları dökülmüş, harabeye dönmüş apartmanlar... Bu durumu bazıları Cemal Abdünnasır'ın kira ile ilgili düzenlemelerine bağlıyor.

Mısır'da kiralar uzun bir süreden beri dondurulmuş. Bir eve kiracı olarak giren ömür boyu oturuyor, hatta çocuklarına devrediyor. Ev sahiplerinin kiracılarını çıkarma hakkı yok. Bu yüzden evler ya kiracıların elinde, yahut ev sahipleri kiraya vermedikleri için kendiliğinden harabeye dönüyormuş. Yani Mısır'da kiracı olmak, ev sahibi olmaktan daha akıllıca bir iş.

Mısır'da halk çok fakir olduğu için kiraların dondurulması en uygun tedbir gibi görünüyor. Asgarî ücretin 60 pound olduğunu söylediler. Bu son derece düşük bir ücret. Fakat bir şey daha söylediler ki, çok ilgi çekici: Kahire'nin en lüks, en modern semti olan Heliopolis'te temizlikçiler, günlük 15 pounda nazlanıyorlarmış. Korkunç bir dengesizlik...

İskenderiye'de iki saat kadar kalabildik ve sadece kordon-boyundaki Kral Faruk'un müze haline getirilen yazlık köşküyle İskenderiye Kalesi'ni gezebildik.

Yani, şöyle bir geçtik İskenderiye'den...

Kahire'de gitmek isteyip de gidemediğim semtlerden biri de Hilvan'dı. Mehmet Âkif'in Mısır'da kaldığı yıllarda oturduğu köy, şimdi Kahire'nin banliyölerinden biri. Mısır'da kaldığımız bir hafta süresince, sık sık Âkif'i, buradaki yalnızlığını, vatan hasretini ve ünlü şiirlerini, *Firavunla Yüzyüze* ile *El-Uksur*'da 'yı düşündüm.

Kahire'de ve diğer şehirlerde Osmanlı döneminden kalma Türkler'le Araplaşmış Türkler'in yanı sıra, bir de saltanatın ilgasından sonra yurdu terketmek zorunda kalan ve buraya yerleşen Türkler var. Bunlardan biri de Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ydi. Oğlu İbrahim Sabri'nin Âkif'in *Gölgeler*'ini ve Rıza Tevfik'in Abdülhak Hâmid hakkındaki eserini Arapça'ya tercüme ettiğini biliyordum.

Buşra Hanımefendi

Alev Alatl, beni daha önceki gelişinde tanıştığı Buşra Hanımefendi'ye götürdü. İbrahim Sabri Bey'in kızı, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin torunu, Mısır'da İngiliz dili ve edebiyatı tahsil etmiş, İngiltere'de de doktora yapmış kültürlü bir hanım. Türkiye dışında doğup büyüdüğü halde, evlerinde çocukluğundan beri başka dil konuşulmadığı için Türkçe'yi gayet düzgün konuşuyor. Buralara nasıl geldiklerini soruyorum:

"Saltanat ilga edilince, diyor, büyükbabam, babam, annem, halalarım, hepsi İstanbul'dan çıkıp Yunanistan'a gitmişler. Oradan Romanya'ya, Hicaz'a, Lübnan'a, sonra Kahire'ye gelmişler, 1933 yılında. Babam İbrahim Sabri, burada üniversitede Türkçe ve Türk Edebiyatı okutuyordu."

Buşra Hanımefendi, Yunanistan'da doğduğu için Türkiye'yle ilgili hiç bir hatırası yok. Fakat son yıllarda iki defa İstanbul'a gelmiş. İstanbul'un temizliğini ve güzelliğini unutamadığını söylüyor. Gerçekten de Kahire'de bir müddet gezdikten sonra, İstanbul, insanın gözüne pırıl pırıl görünüyor.

Türkistanlı Bir Türk

Kahire'de tanıştığım Türkler'den biri de Nasrullah el-Tırazî. Fakat o Türkiyeli değil, Türkistanlı. Türkistan'ın istiklâli için ömrü boyunca mücadele etmiş Mübeşşir el-Tırazî, mücadelesinden hiç vazgeçmediği için 1930'da idam cezasına çarptırılınca Afganistan'a hicret etmiş. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkistan'ın istiklâli için Almanlar'dan faydalanmak üzere çeşitli teşebbüslerde bulunmuşsa da, Almanlar'ın yenilgisi, hayallerinin gerçekleşmesine engel olmuş; üstelik Ruslar'ın baskısıyla Afganistan'da hapsedilmiş. Hapisten çıkınca Pakistan'a giden Mübeşşir el-Tırazî'nin iltica talebini Türkiye Büyükelçiliği reddetmiş. Bunun üzerine ailesinden sağ kalanları alarak Mısır'a gitmiş ve orada yerleşmiş.

Mübeşşir el-Tırazî'nin oğlu Nasrullah el-Tırazî, Ayn Şems, Kahire ve Ezher üniversitelerinde ordinaryüs profesör olarak Osmanlı dil ve edebiyatı, Osmanlı belâgatı ve aruz ilmi, Osmanlı arşivi, devlet sistemi, Arap kültürünün Türk kültürü üzerindeki etkileri, Türkçe ve Farsça yazmaları araştırma usulleri konularında dersler veriyor. Kitap olarak yayımladığı önemli araştırmaları da var; bunlardan bazılarını isim olarak zikretmek istiyorum: İki ciltlik *Farsça Yazmalar Kataloğu*, *Minyatürlü Farsça Yazmalar Kataloğu*, altı cilt halinde hazırladığı *Türkçe Yazmalar Kataloğu*, üç ciltlik *Türkçe Basma Eserler Kataloğu* ve zeyli. El-Tırazî, ayrıca Türk tarihi açısından önemli bir kaynak olan Narşahî'nin *Tarih-i Buhârâ*'sını Arapça'ya tercüme etmiş.

Revaku'l-Etrâk

Bu arada, Mısır'daki Türk talebeler meselesi var. Özellikle İmam Hatip Lisesi mezunu gençler, dinî ilimler tahsil etmek üzere çeşitli yollarla Mısır'a gidiyorlar.

Kahire'de görüştüğümüz Türk talebelerden bazıları, Mısır'da yabancılarla ilgilenen "Vâfidîn" adlı bir organizasyon bulunduğunu, bu organizasyonun düzenlediği kamplara katılan gençlerin pek başarılı olmadıklarını; kız, erkek karışık olarak

düzenlenen kamplarda kötü alışkanlıklar edinme ihtimalinin fazla olduğunu söylüyorlar.

Mısır'a çeşitli yollarla gelen Türk talebelerden bir kısmı, "Revaku'l-Etrâk" adı verilen Osmanlılar'dan kalma bir binada kalıyorlar. Yurt olarak kullanılan bu binanın bir katı Türkler'e, diğer katları da Afrika'dan ve diğer ülkelerden gelen talebelere tahsis edilmiş. Birkaç odasında Diyanet Vakfı'nın temin ettiği buzdolapları var. Burada kalan, Hariciye'nin hiç ilgilenmediği, kendi hallerine bırakılmış gençler, kolayca İran veya PKK sempatzanı olabiliyor.

Ezher'de okumak için gelenler genellikle şuurlu tipler. Üçü beşi biraraya gelerek ev tutuyor, vakitlerini çalışarak, dil okullarında Arapça öğrenerek geçiriyorlar. Kahire'ye burslu olarak (ihtisas ve araştırma bursları) gelenler ise kalacak yer konusunda çeşitli problemlerle karşılaşılıyorlar. Kahire Üniversitesi'nde özellikle Türk talebelere güçlük çıkarıldığı söyleniyor.

Bir de Mısır'a kendi imkânlarıyla dil pratiklerini geliştirmek için gelenler var. Bunlar genellikle Medinetü'n-Nasıra denilen yerde yerleşiyorlar. Fakat Türkiye'de fasih Arapça öğrendikleri için epeyce zorlanıyorlar. Mısır'da fasih Arapça konuşulmuyor. "Ammice" adı verilen bozuk halk Arapçası üniversitelerde bile hâkim. Sadece edebiyat ve ilâhiyat fakültelerinde fasih Arapça kullanılıyor. Yine de hocalar sıkışınca "Ammice"ye başvuruyorlarmış.

Eşref Edip, Mehmed Âkîf'e Mısır Darülfünunu'nda ders vermeye başlayınca sormuş:

- Nasıl, Arapça'yı kolaylıkla takrir edebiliyor musunuz?

Âkîf'in cevabı şöyle:

- Derse başladığım zaman talebeye dedim ki, "Siz benim Arapça'ma gülmeyin. Ben sizin Türkçe'nize gülmeyeyim! Geçenelim!"

Mısırlı talebelerin güldüğü Arapça, Kur'an Arapça'sıdır, yani fasih Arapça.

Sonuç

Tutankhamun uçağında İstanbul'a doğru uçarken, arkadaşlarla 12 Ekim'de Mısır'a yapılacak olan referandumun nasıl sonuçlanabileceğini konuşuyorduk. Biz oradayken her taraf "Necam li-Hüsni Mübarek" (Hüsnü Mübarek İçin Evet) afişleriyle donatılmıştı. Arkadaşlardan biri, Mübarek'in Nasır ve Sedat'dan daha insafli olduğunu, evetlerin yüzde 80-85 civarında çıkabileceğini söyledi. Referandum sonuçları şimdiye kadar hiç yüzde 95'in altına düşmemiş. Demek ki Hüsnü Mübarek epeyce demokrat bir adam.

Ve sonuç: Yüzde 97 EVET!

Tercüman, 15-18 Ekim 1987

YUGOSLAVYA'DA TÜRK OLMAK

Çocuğum, bana gel emri var,
Duyuyorum, kapıda bir rüzgâr,
Grebene'den, Koniçe'den
Üsküp yahut Prizren'den
Gelmiş olabilir belki,
Yani Tanrı misafiri...
Bizim gibi rüzgâr da ruhacir,
A be aç kapıyı girmelidir;
Varsın ev soğusun azıcık,
Rüzgâr da bizim gibi bir kul
Isınmalıdır kızancık.

Hüsrev Hatemi

Bizim Rumeli

Hüsrev Hatemi'nin *Rumeli Rüzgârı* adlı şiirinde geçen Grebene, Koniçe, Üsküp, Prizren gibi isimler, buralardan Türkiye'ye yakın zamanlarda göç etmiş olanlarla, Hüsrev Hatemi gibi hususî bir Rumeli nostaljisi geliştiren şairler dışında, hiç kimse için fazla bir anlam taşımıyor.

Halbuki çok değil, yetmiş seksen yıl öncesine kadar, biz Türkler için Bursa, Eskişehir, Konya, Erzurum, Sivas ve diğerleri neyse, Üsküp, Prizren, Priştine, Koniçe, Kalkandelen de o idi. O kadar sıcak, o kadar hâıra yüklü, o kadar bizden...

Evet, onlar da Türklük ve Müslümanlığın inceden inceye şekillendirdiği Osmanlı şehirleriydi, kubbeleri, minareleri, hanları, hamamlarıyla. Çoğunda beş asırdan beri oturuyorduk. Bizim hamurumuzda onların toprağı, o toprakta bizim kanımız, etimiz, kemiğimiz, alın terimiz vardı.

Fethetiğimizde adlarından başka varlıkları olmayan küçük köylerdi hepşi de. Hemen bir cami, bir han, hamam, imaret kondurup sitenin çekirdeğini oluşturur, yurt edindiğimiz için canımız pahasına korur, yerlilerine de bir emanet gibi kol kanat gererdik. Çok zaman toprağa bağlı köleler olarak devralınan

halka insanca yaşama, dillerini, dinlerini, kültürlerini serbestçe koruyup devam ettirme imkânı verilirdi.

Böylece yurt edinilen yeni topraklarda kişiliksiz köylerden kısa zamanda pırıltılı şehirler doğar ve Osmanlı kâinatının birer parçası haline gelirlerdi. Yerliler de bu kâinatın ayrı düşünülemez unsurlarıydı. Zamanla bize benzerlerdi, ama kendileri kalarak. "Osmanlı kültürü"nün asıl üstünlüğü de buradadır. İnsanlık tarihinde, Osmanlı Türkleri'nden daha hoşgörülü, o ölçüde de kendi gücünden emin fatihler görülmemiştir.

Atalarımız, gerçekten kendilerine son derece güvenen, gururlu, kompleksiz insanlardı. Bunun için fethettikleri şehirlerin isimlerini bile değiştirmeye gerek görmediler. Ve bu isimler zamanla Türkleşti.

Dehşet Yılları

Beş yüz sene oturduğumuz topraklarda, değil şehirlerin ve insanların, dağların taşların, çiçeklerin kuşların bile bize benzermemiş olması düşünülemez. Beş yüz sene vatan belleyip her karışını etimiz, kemiğimiz, kanımızla beslediğimiz o topraklardan nasıl o kadar kolayca vazgeçtik, anlamak mümkün değil!

Balkanlar'dan çekilişimizdeki tuhaflığa hiç dikkat edilmemiş olması, üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur. Hem öylesine bir çıkarılma ki... Azgın çetelerin önünden Anadolu'ya doğru aç ve sefil bir biçimde akan yüzbinlerce insanın yaşadığı trajedi, başka bir milletin başına gelseydi şimdiye kadar binlerce romana, filme, tiyatroya, televizyon dizisine konu olurdu.

Yine de yaşanan acıların dehşetini anlatmak mümkün olmazdı!

Mesela Üsküp. Yıldırım Beyazıt tarafından 1392 yılında fethedilmiş, 1914 yılında elimizden çıkmış. Yani, şimdi Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti olan bu güzel şehirde tam 522 yıl oturmuşuz, 522 yıl...

Esasen Balkanlar'ın fethi I. Murat devrinde hemen hemen tamamlanmıştı ve buralar fethedildiğinde öyle güçlü devletler,

mütecanis milletler filân değil, birbirine düşman küçük krallıklar, feodal beylikler vardı.

Geçen yıl Kosova'da, Kosova Meydan Muharebesi'nin 600. yıldönümü dolayısıyla büyük törenler düzenlemişti. Kosova yenilgisi Sırp'lar için büyük önem taşıyordu, çünkü Sırp beyleri ilk defa bu savaş sayesinde birleşmişti. Daha da önemlisi, Sırp'lar, o topraklarda, Türkler gelmeden önce 500 senelik bir tarihe sahip değildi.

Üsküp'te doğan, çocukluğunu, ilk geçliğini bu öz Türk şehrinde geçiren Yahya Kemal, sözünü ettiğim tuhaflığın farkına varan birkaç kişiden biridir. Farkına varmıştır, çünkü o toprakların bir parçasıdır. O toprakla beslenmiş, havasını solumuş, suyunu içmiştir. Soyu sopy o topraklarda yaşamış, o topraklarda ölmüştür. Bunun için *Hâtıralar*'ındaki şu cümlelerde kimselere duyurmadığı bir çılgılık gizlidir:

"Rumeli'ye o zaman ne kadar yerleşmişiz Yarabbi! Ve bu hakikati bugün ne kadar unuttuk! Meselâ Rumeli Türkleri'ni ezelden beri muhacir telâkki etmeye alışmış olan İstanbul ve Anadolu milletdaşlarımız bu itikatlarında ne kadar yanılıyorlar. Ah, bu ne feci delâlettir! Bizim Rumeli'de beşyüz sene yerleşmiş oturmamızı, işlerine elveren İslavlar ve Avrupalılar, kâfi bir oturuş telâkki ettirdiler ve bu telâkkiyi bizim içimize kadar soktular, o kadar ki bu telâkkiyi biz atamıyoruz (...) Hülâsa Sırp'lar, bizden önce bile o kadar sene oturmamışken, yine kendilerine ait saymak mantıklarını herkeşe ve bize teslim ettirdiler. Bu oyun, son elli senenin propaganda denilen kuvvetinin mucizesidir, hiç başka bir şeyin değil!"

"Belgrat Kal'ası Dilber Aman"

Uçakta Belgrad'a doğru yol alırken bunları düşünüyordum. Hemen önümüzdeki koltukta Talat Sait Halman'la sohbet etmiş olan Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'in de aynı şeyleri düşündüğünden emindim.

Struga Şiir Akşamları'na katılmak üzere yola çıkmıştık.

Kültür Bakanlığı bu yıl 29'uncusu yapılan festivale, Türkiye'yi temsil etmek üzere şair olarak Talat Sait Halman'ı, Ebubekir Eroğlu'nu, Ülkü Tamer'i ve beni seçmişti. Bakan Zeybek de

Makedonya Cumhuriyeti Kültür Bakanı Savo Klimovski ile görüşecek, ayrıca Struga Şiir Akşamları'nın açılış törenine ve bu yıl ilk defa düzenlenen Türk Şiiri Gecesi'ne katılacaktı.

Bugüne kadar Struga Şiir Akşamları'na katılan Türk şairlerinden herhalde en şanslıları bizlerdik. Çünkü "protokol"un verdiği sıkıntıdan başka hiçbir sıkıntı çekmeyecektik.

Uçağımız nihayet inişe geçti. Belgrad'ın üstündeydik işte. Güzelim Tuna, yeşilliklerin ortasında kıvrıla kıvrıla akıp gidiyordu. Ve yola çıktığımızdan beri dilimin ucundaki serhat türküsünü, Türk akıncılarının bir zamanlar atlarla geçtikleri, ama bizim gibi böyle binlerce metre yüksekten hiç görmedikleri topraklara selâm niyetine mırıldanmaya başladım:

Beligrat kal'ası dilber aman
Zemun Ovası
Atlısı geçemez dilber aman
Değil ki yayası

Ah o yiğit edâlî serhat türkülerindeki gizli hüznün!
Ne kadar bizden!

Yugoslavya'da Sancılı Dönem

Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Tevfik Ünaydın'ın (yakın ilgisini gördüğümüz Tevfik Bey, edebiyat tarihimizde önemli bir yeri bulunan Ruşen Eşref Ünaydın'ın yeğeni imiş) bize tahsis ettiği minibüsle şehre doğru ilerlerken trafik levhalarında tanıdık isimlerle karşılaşılırdık. Meselâ Zemun, dilime pelesenk olan serhat türküsündeki Zemun olmalı. Ya Rakoviç? Herhalde Türkler'in Rakofça dedikleri... Yahya Kemal'in *Açık Deniz* şiirindeki mısralar hatırlanmaz mı?

Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını
Duydum akıncı cedlerimin ihtirâsını
Her yaz şimâle doğru asırlarca bir koşu
Bağrımda bir akis gibi kalmış uğultulu...

.....

Balkanlar'ın ziraate ve yerleşmeye son derece elverişli, verimli topraklarını, güzel dağlarını, ormanlarını, göllerini, nehirlerini görünce "akıncı cedlerimizin ihtirası"nı ve tabii Balkanlı kavimlerin bu toprakları geri almak için gösterdikleri çabayı anlamamak mümkün değil.

Yugoslavya, Balkanlar'ın sadece bir bölümü. Dinî ve etnik yapısının karmaşıklığı ve konuşulan dillerin çeşitliliği ile Yugoslavya, bir yabancı'nın nazarında modern bir Babil Kulesi'nden başka bir şey değil. Resmî diller Sırpça-Hırvatça, Slovence ve Makedonca. Türkçe ve Arnavutça da yaygın olarak konuşulan diller. 23 milyonluk nüfusun yüzde 41'i Ortodoks, yüzde 32'si Katolik, yüzde 12'si Müslüman. Ülke altı cumhuriyetten meydana geliyor: Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Slovenya. Kosova ve Voyvodina ise Sırbistan'a bağlı iki özerk bölge.

Yönetim biçimi ve devlet başkanlığı sistemi ise daha ilgi çekici. Bugünlerde çok partili sisteme geçişin sancılarını yaşayan ülkede, 1952 yılından beri Yugoslavya Komünistler Birliği adı verilen tek partinin hakimiyeti vardı. 1974'te kabul edilen anayasaya göre, Devlet Başkanlığı görevi, Cumhurbaşkanlığı Kurulu üyelerince, rotasyon usulüne göre, sırasıyla üstleniliyor. Kurul, her federe devletten bir temsilci ile Yugoslavya Komünistler Birliği Merkez Komitesi Başkanı'ndan oluşuyor.

Cumhuriyetlerde de aynı şekilde cumhurbaşkanlığı kurulları var. Sözgelisi Makedonya'da yaşayan Türkler'in önde gelenlerinden şair Fahri Kaya, şu anda Makedonya Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi. Eğer emekliliği gelmemiş olsa, kısa bir süre sonra cumhurbaşkanı olacak. Fahri Kaya, neşeli, esprili, zeki bir insan. Gülerek diyor ki:

"Cumhurbaşkanlığında sıra bir Türk'e veya diğer Müslümanlardan birine gelse, hemen bir kanun değişikliği yapıp önleniyor!"

Tito'nun karizmatik şahsiyetine bağlı olarak ayakta duran sistem, onun ölümünden sonra çatırdamaya başlamış. "Özyönetim" denen ve Yugoslavya'yı diğer komünist ülkelerden ayıran - Türkiye'de de bir zamanlar dünyanın en ideal sistemi imiş

gibi takdim edilen- sistem bugün iflas etmiş durumda. Korkunç enflasyonu durdurmak için dinardan dört sıfır silen iktisatçı başbakan Markoviç, maaşları da dondurmış. Sistemin bir gereği olarak fabrikaların yönetiminde söz sahibi işçiler, istedikleri zaman toplanıp maaşlarına zam yaptıkları için enflasyonu sürekli tırmandırıyorlarmış.

Belgrad'da dolaşıyoruz. Kuyruk yok, karaborsa yok, fakat vitrinler fakir ve pahalı. Dükkânlar kalabalık değil. Yugoslavya'daki fiyatlar hakkında fikir sahibi olabilmek için Türkiye'deki fiyatları aşağı yukarı ikiye katlamak gerekir. Bu bakımdan bavul turizmi çok yaygın. Meselâ Üsküp'ten öğle üzeri yola çıkıyor ve ertesi sabah vardıkları İstanbul'da bavullarını tıkabasa doldurduktan sonra ülkelerine geri dönüyorlar. Üsküp'ten İstanbul'a günde üç otobüs kalkıyor.

Ve Belgrad'da Terazıya Meydanı'nda nutuk atan çiçeği burnunda politikacılar. Enflasyon tamamen durmuş ama; şimdi de siyasî parti enflasyonu Yugoslavya'yı kasıp kavuruyor.

Bütün ülkede büyük bir kaynaşma var. Birçoklarını son derece ürküten bir hareketlilik bu. Slovenya bağımsızlık yolunda. Sırp milliyetçiliği diğer etnik grupları rahatsız ediyor. Kosova'da Arnavutlar'ın çeşitli istekleri var. Son derece huzursuz bir bölge Kosova. Bağımsızlığa, hatta Arnavutluk'a bağlanmaya kadar varabilecek bir sürecin başlangıcında.

Makedonya'ya gelince, ne Yunanlılar, ne de Bulgarlar Makedon diye bir milletin varlığını kabul ediyorlar. Bu yüzden Makedonlar destek arayışı içinde. Yine bu yüzden mesela Türkiye ile iyi ilişkiler tesis edebilmek için Makedonya'daki Türkler'in varlığından faydalanmaya çalışıyorlar. Fakat bu, Türkçe ders kitaplarından Üsküp, Kalkandelen, Manastır gibi Türkçe adların çıkarılıp yerlerine Skopje, Tetovo, Bitola adlarının konulmasını ve Makedonya anayasasından Türkler'in Yugoslavya ve Makedonya cumhuriyetlerinin kurucuları arasında bulunduğunu belirten cümlelerin çıkarılmasını engellememiş.

Evet, başta Türkler olmak üzere Yugoslavya'daki bütün küçük azınlıklar olup bitenleri merak ve endişeyle takip ediyor ve gergin bir bekleyiş içinde geleceğe hazırlanıyorlar.

Belgrad Kalesi

Aynı gün Üsküp'e uçacağız. Vaktimiz az. Bu yüzden Belgrad'ın görülecek yerlerini kısa sürede dolaşmak zorundayız. Tadımlik bir gezi. Hava kapalı ve yağmura teşne.

Belgrad'a gidip de kaleyi ve Kale Meydan'ı görmemek, surlardan nazlı Tuna'yı seyretmemek olmaz. Sava nehri ile birleşen muhteşem Tuna'nın güzelliğine ve göz alabildiğine uzanan ovanın yeşilliğine bakmak büyük zevk.

Sırpçası Beograd olan ve "Beyaz Kale" anlamına gelen Belgrad, M.Ö. 4. yüzyılda Keltler tarafından kurulmuş. Osmanlılar'a gelinceye kadar defalarca el değiştirmiş. İlk defa 1440 yılında kuşattıkları ve 1521'de ele geçirdikleri Belgrad'ı, Avusturya'nın kısa süreli işgalleri dışında 1804'e kadar ellerinde tutan Osmanlılar, 1867 yılında tamamen Sırp'lar'a bırakmışlar.

Şehirde uzun Türk hakimiyetinin izlerini silmek için Sırp'lar'ın özel bir gayret gösterdikleri hemen hissediliyor. Ama 350 yıllık hakimiyetin bütün izlerini silmek öyle kolay değil. En güzel meydanlarından birinin ismi Terazıya. Türkçe kelime ve adlarla her adımda karşılaşmak mümkün. Meselâ gittiğimiz yerlerden biri Sırp'lar'ın Topçider dedikleri Topçu Deresi. Prens Milos Obrenovic'in eşi için yaptırdığı ev Türk tarzında ve "Konak" diye anılıyor. Girer girmez, ağır Slav ruhunu bastıran ince Türk estetiği ile karşılaşıyorsunuz.

Bayraklı Camii ve Harndija Efendi

Belgrad'da bir zamanlar yaklaşık 250 cami varmış. Bunlardan sadece ne zaman yapıldığı bilinmeyen Bayraklı Camii ayakta. Tahminen 200-250 yıllık bir cami. Hüseyin Kethüda adında biri tarafından yaptırılmış.

Kaleden sonra Bayraklı Camii'ni ziyaret ediyoruz. Garip bir şekilde hüzne ve yalnızlığa gömülmüş güzel bir mekân. Avlusunda imam ve birkaç Müslüman. Biraz sonra başlarında tipik takkeleriyle kadınlı erkekli bir Tacik grubu geliyor. Önce Özbek sanıyoruz ama, değil. Bayraklı Camii'ni büyük bir say-

gıyla ziyaret ediyorlar. Tacikistan'da dine, dinî atmosfere susamış oldukları her hallerinden belli.

Kısa bir süre sonra da, camiin avlusundaki evde oturduğunu öğrendiğimiz Belgrad Müftüsü Hamdija Yusufsipajic tarafından davet ediliyoruz. Müttevazı ve geleneklerin korunduğu bir Müslüman evi. Hamdija Efendi, Kahire'de, Ezher Üniversitesi'nde okumuş, bakışlarından çok zeki olduğu anlaşılan bir Boşnak. Bizi dinî kisvesiyle karşılıyor. Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek ile sohbetে başlıyorlar.

Hamdija Efendi, Yugoslavya'da bir zamanlar üç bin kadar cami bulunduğunu, hemen tamamı Osmanlılar'dan kalan bu camilerden çoğunun İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkıldığını anlatıyor. 1959'dan sonra bazı yeni camilerin yapıldığını, fakat sayıları beş milyonu bulan Yugoslavya Müslümanlarının ihtiyacını karşılamadığını belirten Hamdija Efendi, bellibaşlı sıkıntılarını şöyle dile getiriyor:

"Belgrad'da iki yüz elli kadar cami bulunduğu tarihen sabit. Bugün tek camimiz var, gördüğünüz Bayraklı Camii. Bakımsız. Hiç bir yerden yardım göremiyoruz. Ama yardım edilmesini engelleyen de yok. On yıldır yeni bir cami yaptırmak için çabalıyoruz. Fakat değil yaptırmak, arsasını bile henüz temin edemedik. Yugoslavya'da siyasî durum gün geçtikçe ağırlaşıyor. Sırbistan Ortodokslar'a yardım ediyor ve biz Müslümanlar olarak Ortodoks baskısını üzerimizde her gün biraz daha fazla hissediyoruz. Komünist dönemde dinler arasında kurulan denge, gitgide Müslümanlar'ın aleyhine bozuluyor. Televizyonda sadece Ortodoksluk var."

Hamdija Efendi'nin en büyük şikâyeti ise Müslüman mezarlığında yer kalmadığı için ölen Müslümanlar'ı gömecek yer bulamamaları: "Gömülecek yerimiz yok. Ölülerimizi Bosna'ya götürüp gömüyoruz ve bundan çok rahatsızız!"

Hamdija Yusufsipajic, Niş'teki camiin yardıma son derece muhtaç olduğunu belirttikten sonra Namık Kemal Zeybek'ten özellikle Bulgaristan'daki Müslüman Türkleri hiç ihmal etmemelerini rica ediyor.

"Şardağı'ndan Kalkan Kazlar"

Gece Üsküp'e uçuyoruz. Üsküp'ü bir an önce görmek için can atıyorum. Ama bu ancak dönüşte mümkün olacak. Üsküp'te sadece geceleyeceğiz ve sabahleyin erkenden karayoluyla Struga'ya hareket edeceğiz.

Üsküp-Struga arası karayoluyla üç saat kadar. Vardar ovasında yol alıyoruz. Tabii şimdi dilimdeki Belgrad Kalası değil, Vardar Ovası türküsü:

Mayadağ'dan kalkan kazlar
Al topuklu beyaz kızlar
Yarimin yüreği sızlar
Vardar ovası, Vardar cvası
Kazanamadım başlık parası

Daha sonra Üsküp'lü bir dostumuzla bu türkü üzerinde konuştuk; oralarda Mayadağ diye bir dağın bulunmadığını, doğrusunun "Şardağı'ndan kalkan kazlar" olması gerektiğini söyledi.

Struga'ya giden yol, Makedonya. Türkleri'nin kesif olarak yaşadığı Kalkandelen ve Gostivar'dan geçiyor. Bu bölgede köylerin çoğu Müslüman köyü. Minaresiz köy göremiyorsunuz. Âdeta Türkiye'de seyahat ediyormuşsunuz gibi, tanıdık, cana yakın, tabiatın coşup köpürdüğü bir coğrafya.

Ve bir yağmur, bir yağmur... Yüksek bir dağa döne döne tırmanıyor, derken tepelerde bir yerde yoğun bir sisin içine dalıyoruz. Fikret'in dediği gibi "Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyd".

Merhaba Struga.

Struga'da Şiirli Günler

Türkler'in Usturga dedikleri Struga, Ohri gölü kıyısında, yirmi bin nüfuslu şirin bir kasaba. Nüfusunun önemli bir kısmı Müslüman: Türkler ve Arnavutlar. Struga'lı Arnavutlar, evlerinde genellikle Türkçe konuşuyorlarmış. Dostlarımız, çarşıda Türkçe konuşarak rahatça alışveriş edebileceğimizi söylediler. Makedonya'da Türkçe'nin yaygınlığı bir yana, Makodon sözlü-

ğünde halen üç bin civarında Türkçe kelime bulunduğu söyleniyor. Bunlardan beş yüz kadarı günlük konuşmalarda kullanılıyor. Bu, küçümsenemeyecek bir rakamdır. Çarşaf, yastık, yorgan, kapı, saat, sarma, dolma, türlü, tava gibi kelimeler günlük hayatta kullanılanlardan. Sosyologlar, Sırp ve Makedon sözlüklerindeki Türkçe kelimelerin niteliğine bakarak Türklerin'in geldiği asırlarda bu kavimlerin medenî seviyeleri hakkında açık seçik fikir edinebilirler.

Makedonlar, dillerinde Türkçe kelimeler de bulunduğunu pek kabul etmek istemiyorlarmış. Bu konuda bir fıkra anlatılıyor. Bir Makedon'a "Dilinizde Türkçe kelime var mı?" diye sormuşlar, "Yok!" demiş. Tabii "yok"un Türkçe olduğunu bilmeden.

Biz yine şiire dönelim. Tam yirmi dokuz yıldır dünya şairlerini biraraya getirmeyi başaran bu küçük kasaba, Struga Şiir Akşamları'nın 30. yıldönümünü gelecek yıl görkemli törenlerle kutlayacak. Struga'nın içinden geçen Kara Drim nehri üzerindeki iki köprüde yapılan açılış ve kapanış törenleri (pırıl pırıl ışıklandırılmış nehir, festival ateşinin yakılması, havai fişek gösterileri, nehrin iki tarafını dolduran ve yetmiş iki milletin şairlerini dinleyen Strugalılar'ın şiir sevgisi), şiir geceleri, özel programlar, sempozyumlarla, dört gün sadece şiir okunuyor, şiir konuşuluyor. Birbirleriyle tanışan şairler arasında sıcak dostluklar kuruluyor, imzalı kitaplar alınıp veriliyor, eğleniliyor. İtiraf etmeliyim, bu dört gün süresince Körfez krizini bile unuttuk. Arasına aklımız başımıza geliyor, "Yahu n'oldu acaba? Savaş mavaş çıkmasın!" diyorduk ama, bu pek uzun sürmüyor, yeniden havaya giriyorduk.

Daha da önemlisi, yeryüzünde şiir adına neler yapılıyor, onu öğreniyorsunuz. O kadar şairi (o kadar tuhaf adamı da diyebilirdim) biraraya getirmek büyük başarı, birarada görebilmek büyük şans ve bir daha ele zor geçecek bir fırsat. Çok şaşırtıcı ve ilginç şair tipleriyle karşılaşıyorsunuz; ellerinde çingiraklarla şiir-şov yapanlardan şiir-müzik karışımı yeni türler deneyenlere, ulur gibi tuhaf sesler çıkaranlardan, şimdiye kadar şiir adına yazılmış her şeye karşı çıktığı her halinden belli olan

âsî yeniyetmelere, eli kulağa atıp gazel okuyanından (Hintli şair) yaşını başını almış üstadlara kadar her çeşidinden şairi, son gün Sveti Naum'da yapılan piknikte elele tutuşmuş deliler gibi hopyayıp zıplarken görebiliyorsunuz.

Festivalin bu yılki özelliklerinden biri de İsrail ve Arnavutluk'un ilk defa birer şairle temsil edilmesi idi. Özellikle İsrailli şair, festival süresince üzerinden hiç çıkarmadığı mor, bol ve yıkandıktan sonra çekip kısalmış gibi duran bir pantolon ve yine mor çizgili bir tişörtten oluşan tuhaf kıyafetiyle bütün "mütebessim" dikkatleri üzerinde topluyordu. Rehberi, bizim rehberimiz Sena Ârif'in arkadaşıydı. Talat Sait Halman ile Ülkü Tamer, bu İsrailli tuhaf şairin bayan rehberine karşı son derece kaba bir davranışına şahit olmuşlar. Ülkü Tamer, "Ben bu herifi Drim'e atacağım" diye tutturdu.

Bu arada rehberimiz Sena Ârif'ten de kısaca söz etmeliyim. Ohrili, sempatik ve enerjik bir Türk kıızı. Struga'da kaldığımız sürece bizim için koşturup durdu. En büyük yardımı ise, şiirlerimizi bir gecede Makedonca'ya çevirerek bizi büyük bir sıkıntıdan kurtarmış olmasıydı.

Yirmi dokuz yıldır yapılmasına rağmen, Struga Şiir Akşamları'nın organizasyonunda hâlâ büyük aksamalar oluyor. Şiirlerimizi bir ay önceden Struga'ya göndermiştik. Kültür Bakanlığı da aynı şiirleri ayrıca faksla geçmişti. Ne var ki komite yetkilileri şiirleri almadıklarını söylüyorlardı. Oysa, kitaplarımız ulaşmıştı. Şiirlerimiz, Ma' edonca'ya çevirecek olan İlhami Emin'in eline ulaşmadığı için büyük bir sıkıntı doğdu.

İmdatımıza Türkçesi de, Makedonca'sı da mükemmel olan Sena Ârif yetişti. Gece uykusuz kalma pahasına çevirdiği şiirlerimiz, Çağdaş Türk Şiiri gecesinde onun sayesinde Makedonca da okundu. Bu yıl özel olarak düzenlenen "Çağdaş Türk Şiiri" gecesinde, Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek ile Makedonya Yazarlar Birliği Başkanı Todor Çalovski'nin konuşmalarından sonra beş Türk şairi, şiirlerimizi okuduk. Beş şair diyorum, çünkü Struga Şiir Akşamları düzenleme komitesinin dâvetlisi olarak Struga'ya gelen Tahir Kutsi Makal da katılmıştı aramıza.

Yugoslavyalı Türk Dostlar

Bizi dinlemek için kalkıp Prizren'den, Priştine'den, Kalkan-delen'den gelen Türkler, salonu tıkabasa doldurmuşlardı. Zaten Struga'ya ayağımızı bastığımız gün, Makedonyalı Türk şairleri-nin, yazarlarının, radyocu ve televizyoncularının büyük ilgisiyle karşılaştık. Unutulmaz dostluklar edindik. Üsküp ve Prizren radyo ve televizyonları ile *Birlik* ve *Tan* gazeteleri için röpor-tajlar verdik. Struga'nın en mutlu şairleri bizdik kısacası. Drita Karahasan, Nusret Dişo Ülkü, Fahri Ali, Alaaddin Tahir, Sela-hattin Ayvaz, Ethem Baymak, Avni Engüllü, Reşit Hanadan, Hasan Mercan.. dostluklarıyla kuşattılar bizi.

Her festivalin bir de yıldızı var: Altın Çelenk Ödülü'nü ka-zanan şair. Önceki yıllarda birçok ünlü şair kazanmış bu ödülü. Bizden de Fazıl Hüsnü Dağlarca Altın Çelenk'lilerden.

Bu yıl Altın Çelenk, festivalin gediklilerinden İspanyol Justo Jorge Padron'a verildi. Anlattıklarına göre, İspanya'da Karun kadar zengin bir işadaminin oğlumuş ve işi gücü şiir yazmakmış. "Struga'ya gide gele gide gele Altın Çelenk'i kaptı" diyorlar. Son gün, köprüdeki ödül töreninde saygıdeğer babala-rı, Makedonyalı eşleri ve kayınvaldeleri de hazır bulundular. Baba Padron, rivayete göre, İspanya'dan Struga'ya oğlunun ödül almasını görsünler diye kırk kadar misafir getirmiş, bütün masraflarını karşılayarak.

Mugbil Bey'in Anlattıkları

Şiir festivali faslını burada kapatıp Yugoslavya Türkleri'nin meselelerine gelemim. Struga'ya gelen Türklerle gazeteci olarak da mümkün olduğu kadar temaslarda bulundum, görüşmeler yaptım.

Yugoslavya'da yaşanan büyük değişimden söz etmiş, çok partili sisteme geçiş sürecinin yaşandığını ve çok sayıda parti kurulduğunu yazmıştım. Bu geçiş devresinde, bir azınlık olarak Türklerin durumu ne olacaktı? Çok partili sistemde ne gibi rol-ler üstleneceklerdi? Parti kuracaklar mıydı?

Struga'da bu soruların cevabını en yetkili ağızdan alma imkânını buldum; Makedonya Türk Demokratik Birliği Başkanı Mugbil Beyzat'tan...

Mugbil Beyzat, Yugoslavya'da bir Türk'ün yükselebileceği en yüksek makama, bakanlığa kadar yükselmiş değerli bir aydın ve politikacı. 1933 yılında İştip'te doğmuş, liseyi orada bitirmiş. 1959 yılında Üsküp Hukuk Fakültesi'nden başarıyla mezun olmuş. Üsküp mahkemelerinde hâkim yardımcısı ve hâkim olarak görev yapmış. Milletvekili seçilmiş ve 1971 yılında Yugoslavya Adliye Bakanı olmuş. Federal hükûmette beş yıl Adliye Bakanı, iki yıl da Devlet Bakanı olarak bulunan Mugbil Bey, daha sonra dört yıl milletvekili olarak kalmış. 1982 yılında Makedonya Anayasa Mahkemesi üyeliğine getirilmiş. İki ay kadar önce bu görevdeki süresi de dolan Mugbil Bey, şimdi seçimleri bekliyor.

Mugbil Beyzat, Yugoslavya'da bugün siyasî, sosyal ve ekonomik bir bunalım yaşandığını, bu bunalımı sona erdirmeye konusunda farklı görüşler ileri sürülüp tartışıldığını söylüyor. Tartışmanın odak noktası şu: Yugoslavya, federatif bir devlet mi olmalı, konfederatif bir devlet mi?

"Kurtuluştan sonra, 45 yılda kazanılan haklar, özellikle azınlık hakları ne olacak? Bu hakları ve hürriyetleri savunabilecek miyiz? Yeni haklar elde edebilecek miyiz? Yoksa bu hususta geri mi gideceğiz? Bütün bu sorular cevap bekliyor. Yugoslavya'daki son gelişmeler endişelerdiriyor bizi açıkçası. Bildiğiniz gibi, çok partili sisteme geçiliyor bütün cumhuriyetlerde. Slovenya ve Hırvatistan'da bu sistem oturdu sayılır. Diğer cumhuriyetlerde partiler yeni yeni kuruluyor. Kasım ayına kadar bu cumhuriyetlerde de sistemin oturması bekleniyor. Şimdi Makedonya'da birtakım partiler var. Sağ ve sol siyasî programları ve fikirleri olan partiler... Biz, Türk azınlığı olarak bu gelişmeler karşısında nasıl bir tavır almalıydık? Nasıl örgütlenmeliydik?"

Mugbil Bey, Yugoslavya Türkleri'nin daha çok Makedonya Cumhuriyeti ile Kosova özerk bölgesinde yaşadıklarını hatırlatıyor ve "Bu bölgelerde de çeşitli belediyelere dağılmış ola-

rak yaşamaktayız, bu bakımdan biraraya gelip bir güç oluşturmamız çok zordu!" diyor.

Türk Demokratik Birliği

O halde ne yapılmalıydı? Türk azınlığı olarak bir parti kurulsa, başarılı olma ihtimali yoktu. "Bu yüzden" diyor Mugbil Bey "Türkler, kendi siyasî fikirleri doğrultusunda istedikleri partiye girsinler diye düşündük. Bu, bizim kuracağımız derneğe üye olmalarına engel değildi. Evet, Türkler'i bir çatı altında toplayacak siyasî bir dernek kurmayı tercih etmiştik. Kuruluş toplantısını iki ay kadar önce Üsküp'te yaptık ve Türk Demokratik Birliği'ni kurduk. Seçimlere katılmayacağız; fakat derneğimizin bütün faaliyetleri siyasî nitelikte olacak!"

Mugbil Beyzat, temel amaçlarının şimdiye kadar anayasayla teminat altına alınmış ve kazanılmış haklarını savunmak, yeni haklar elde etmek, bu hakları daha iyi şartlarda kullanmak ve millî değerleri korumak şeklinde özetliyor ve şöyle devam ediyor:

"Faaliyetlerimiz, bir siyasî partinin faaliyetlerinden farklı olmayacak. Seçimlere katılmayacağız ama, Makedonya parlamentosuna, ileride de federal hükûmet parlamentosuna Türkler arasından da milletvekili seçilmesi için çalışacağız. Bunun için, bizim haklarımızı ve diğer azınlıkların haklarını savunan siyasî partilerle sıkı işbirliğine gireceğiz ve aramızdan aday göstermelerini sağlayacağız. Belediye çapında, cumhuriyet çapında ve federal çapında adaylar..."

Mugbil Beyzat, Türk azınlığı olarak ne kadar milletvekili çıkarabilecekleri konusunda tereddütlü konuşuyor:

"Bildiğiniz gibi, Türkler en çok Üsküp'te, Gostivar, Kalkandelen, Ohri vb. belediyelerde yaşıyor. Zannederim, kendi mebuslarını çıkaracaklardır. Seçimlerin nasıl yapıldığını biliyorsunuzdur. Daima soru işaretleri vardır. Üstelik şimdi biz yeni bir sisteme geçiyoruz. Neler olacak, bilinmez. Daha önce tek partili sistem vardı. tek hâkim Yugoslavya Komünistler Birliği idi. Partinin azınlıklara karşı politikasının genellikle olumlu ol-

duğunu söyleyebilirim. En canlı örneği benim, federal hükûmette yedi yıl bakanlık yaptım. Demek ki, azınlıklara karşı, yanlışlıklara, noksanlıklara rağmen, iyi bir tutum vardı. Haklarımız, hürriyetlerimiz garanti altına alınmıştı. Güçlüydük de. Fakat Yugoslavya'dan Türkiye'ye Türk göçü bizi güçten çok düşürmüştür. Bu bakımdan, ne kadar kaldıysak, o oranda, siyasî partilerle işbirliğine giderek başarı kazanmaya çalışacağız."

Mugbil Bey, özellikle göç meselesi üzerinde önemle duruyor ve krallık devrinde de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da büyük göçler yaşandığını söylüyor. Fakat asıl büyük göç, 1950'lerde başlamış ve dört beş yıl devam etmiş.

"Çok büyük bir göçtü" diyor Mugbil Bey, "Yugoslav Türk halkını kadro bakımından boşlukta bıraktı. Büyük noksanlık hissettik. Gerçi bir süre sonra durakladı ama, giden gitmişti. Burada böylece küçük bir azınlık durumuna düştük. Bu son yıllarda yine artma eğilimi var göçte."

Mugbil Bey'e göre, son yıllardaki göçlerin sebepleri oldukça karmaşık. Yugoslavya'daki hemen her Türk ailesinin artık Türkiye'de yakınları var. Yani aileler Türkiye'ye çeşitli şekillerde bağlanmış durumda. Aynı ailenin bir kısmı Türkiye'de, bir kısmı Yugoslavya'da yaşamakta. Bu, yavaş da olsa göçün sürekliliğini sağlayan sebeplerin başında geliyor. Bir başka sebep de, Yugoslavya'da son zamanlarda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasî kriz. "İnsanlarımız, hayatlarını en rahat nerede idame ettirebileceklerse, oraya gitmek istiyorlar."

"Hasılı bu göç durumu bizim hiç iyimize gitmedi" diyor Mugbil Bey ve Türkiye ile Yugoslavya arasındaki göç anlaşmalarına şüpheyle bakıyor: "Bu anlaşmalarda bizim hususî şartlarımız acaba ne kadar düşünüldü? Kafamda her zaman soru işaretleri olmuştur!"

Evet, Mugbil Bey'in ata yadigârı topraklarının boşaltılmış olmasından son derece rahatsız olduğu, üzüldüğü her halinden belli.

Kosova'ya Gelince

Göçten Kosova Türk Demokratik Birliği Başkanı Sadık Tanyol da şikâyetçi. Onunla da Struga'da tanıştık, görüştük. Kalkıp Prizren'den gelmişti. Altay Süroy, Reşit Hanadan, Rifat Yeşeren, Prizren'den gelen diğer dostlar...

Sadık Bey, 1953 yılında başlayan büyük göçün 1957'de yaşladığını, 1981'den itibaren yeniden hızlandığını belirterek, "Bizi en fazla göç meselesi yoruyor" diyor. En önemli sebep, işsizlik, Türkler'in iş bulmakta çektikleri büyük sıkıntı. Ana dilde eğitim görememek, ders araç gereçlerinin bulunmaması ve en önemlisi Arnavutlar'ın baskısı. Bütün bunlar, Sadık Tanyol'a göre, aynı zamanda asimilasyonu kolaylaştıran en önemli etkenlerdir.

Arnavutlar, Sırbistan'ın Kosova özerk bölgesinde, anayasayla azınlıklara verilen hakları kullandırmakta epeyce hasis davranıyorlar. Sadık Tanyol, Arnavutlar'ın gülünç bir mantıkla, Balkanlar'da özellikle Kosova'da, Türk bulunmadığını iddia ettiklerini anlatıyor. Güya Türk denen ve Türkçe konuşan halk, aslında Türkleştirilmiş Arnavutlarmış!

Bu tarih tezi, sadece Türkler'i değil, Türkçe'den başka dil bilmeyen Arnavutlar'ı da hedefliyor. Bütün Yugoslavya'da Türk sayısı 120 bin civarında tahmin ediliyor. Ama Türkçe konuşanların sayısı 300 binden aşağı değil. Arnavut olarak tanınp da Türkçe'den başka dil bilmeyenler var. Kısacası, epeyce karışık bir mesele!

Sadık Tanyol, Arnavutlar'ın sözkonusu tarih tezi doğrultusunda yaptıkları propaganda ve baskıların etkili olduğunu ifade ediyor. Bu propaganda özellikle işsiz Türkler'de netice alınmasını sağlıyormuş. Arnavut olduğunu söyleyerek iş bulanlar, ister istemez çocuklarını da Arnavut okullarına göndermek zorunda kalıyorlar. Arnavutlar'ın Kosova'da para ve gücü ellerinde bulundurmaları birçok Türk'ü bir yol ayrımına getirmiş: Ya göç, ya Arnavutluğu kabul etmek! Böylece, 1971'den sonra Türkler'in sayısı hızla azalmaya başlamış.

Sadık Tanyol, yoksul ve işsiz Türkler'den çok, bazı Türk öğretmenlerin ve aydınların kendilerine Arnavut dedirtmelerine

çok üzülüyor: "Aydın kişiler bunu yaparsa, halk haydi haydi yapar!"

"Gücümüzü Bilmeliyiz!"

Prizren'de, Sadık Tanyol başkanlığında kurulan Türk Demokratik Birliği, çiçeği burnunda bir dernek. Bir buçuk ay önce, 19 Temmuz 1990'da kurulmuş. Amacı, sözünü ettiğimiz problemlere çözüm bulmak, Türkler'in eritilmesini önlemek, Türkçe eğitimi ve ders araç gereçlerini sağlamak, Türkler'in daha fazla işe alınmalarının yollarını aramak... "İlk işimiz" diyor Sadık Tanyol, "Derneğe üye kaydının yapılması. 1991'de Yugoslavya'da genel sayım yapılacak. Ama biz daha önce Kosova'da ne kadar olduğumuzu bilmek istiyoruz. Bütün şubelerimiz kendi bölgelerinde sayım yapacak. Böylece seçimlerden önce Kosova'da ne kadar olduğumuzu kesin olarak tesbit edebileceğiz. Sırbistan seçimleri eylül ve ekimde yapılacak. Bunun için gücümüzü bilmek zorundayız. Genel sayımlar gerçeği yansıtmıyor her zaman."

Sadık Tanyol, Kosova'daki Türk nüfusunun Prizren ve Mamuşa'da yoğunlaşmış durumda olduğunu, en az iki milletvekili çıkarmayı ümit ettiklerini sözlerine ekliyor. Bir ümitleri de, Türk Demokratik Birliği'nin kurulmasından cesaret alan bazı Türkler'in kendilerini Arnavut göstermekten vazgeçecekleri... Böylece sayılarının artacağını düşünüyor Sadık Tanyol.

Kosova özerk bölgesinde 12 bin civarında Türk yaşıyor. Tabii bu 1981 sayımlarına göre. Ama yukarıda da ifade ettiğim gibi, Türkçe konuşan halkın sayısı 30 bini buluyor.

Sadık Tanyol'a Üsküp'te ve Prizren'de ayrı ayrı dernekler kurulmuş olmasının bir problem yaratıp yaratmayacağını soruyorum. "Hayır" diyor, "Zaten cumhuriyetlerimiz ayrı. Anayasalar arasında da farklar var. Ayrı derneklerin kurulması zorunlu idi. Fakat bu, işbirliğine gitmemizi, güç birliği yapmamızı engellemez!"

Bu arada, TV-5'in Kosova bölgesinde haftada iki gün seyredildiğini, fakat Arnavutlar'ın bundan son derece rahatsız ol-

dukalarını öğreniyoruz. Arnavutlar'ın Türkçe'yi unutturma programına sekte vuran bir gelişme bu. Sadık Tanyol, "TV-5'in seyretilmesi basında büyük tepki yarattı. Geçen perşembe (16 Ağustos) günü nedense seyredeemedik. Bunda Arnavutlar'ın parmağı var mı, yok mu bilmiyoruz!" diye konuşuyor.

Sadık Bey, Türkiye'den manevî destek ve ders araç gereçleri, Türkçe ders kitapları beklediklerini söylüyor. Kültür Bakanını Namık Kemal Zeybek'in sıcak yaklaşımından son derece memnundur.

Daha sonra Üsküp'te bu meseleleri Makedonya Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi Fahri Kaya ile konuştuk. O da, Mugbil ve Sadık Bey'ler gibi, göç meselesi üzerinde önemle duruyor. "Kosova'da 1971 yılında 60-70 bin civarında Türk vardı, şimdi 10-15 bin kadar" diyor. Gelecekte pek endişeli değil Fahri Kaya. Sırplar'ın ve Makedonlar'ın Türkleri tuttuklarını ve güçlenmesini istediklerini, daha doğrusu bunu istemek zorunda olduklarını söylüyor. Aynı soruyu ona da soruyorum: "Ne kadar milletvekili çıkarabilirsiniz?"

"Aslında" diyor "On milletvekili çıkarabilecek potansiyelimiz var. Fakat çok dağınık olduğumuz için dört veya beş milletvekilini ancak bulacağız!"

Ve ilâve ediyor:

"Yugoslavya Türkler'i hiçbir zaman bugün olduğu kadar milliyetçi olmamışlardı!"

Üsküp'te

Nihayet Üsküp'teyiz.

Çocukluğumdan beri Yahya Kemal'le haşır neşir olduğum için onun doğduğu şehri çok merak ediyorum. Adım adım gezmek istiyorum ama, ne mümkün!

Struga'dan ancak 10.00 sularında hareket edebildik. Yolda hiç gereksiz bir saatlik mola. Üç saatlik yol böylece dört saate çıktı. Otele inmek, yerleşmek.. Bir saat de o sürüyor. Ve önce *Birlik* gazetesini ziyaret etmek gerek. Eh, vakit kalırsa bir saat

kadar da dolaşıveririz Üsküp'te. Nasıl olsa, ertesi gün iki üç saatlık vaktimiz var.

Struga'da şenlik boyunca yakın ilgisini gördüğümüz Drita Karahasan, Makedonya'nın tek Türkçe gazetesinin sorumlu başyazarı. Başyazarlık bizdeki genel yayın müdürlüğüne teka-bül ediyor.

Birlik, *Nova Makedoniya* gazetesi bünyesinde, Türkçe ve Latin harfleriyle haftada üç gün çıkan, ortalama üç bin tirajlı bir gazete. Haftalık olarak başladığı yayınına 23 Aralık 1944'ten beri aralıksız devam ediyor. *Birlik* bünyesinde *Sesler* adlı bir edebiyat dergisiyle *Sevinç* ve *Tomurcuk* adlarını taşıyan iki çocuk dergisi de hazırlanıyor.

Üsküp'te bütün basın kuruluşları "Basın Sarayı" adı verilen modern ve çok büyük bir binada toplanmış. *Birlik* de bu binanın üst katlarından birinde, dört beş odayı işgal ediyor. Drita Karahasan'ı buradaki odasında ziyaret ettik. Büyük ve zevkle döşenmiş bir oda.

Birlik gazetesinin problemlerine geçmeden önce, söz Yugoslavya'da Türk basınından açılmışken, Priştine'de çıkarılan gazete ve dergilerden de kısaca söz etmeliyim. Kosova Türkleri'nin, *Tan* adlı haftalık bir gazeteleri bulunuyor. *Tan* bünyesinde *Çevren* adlı bir bilim-kültür dergisi, *Çığ* adlı bir edebiyat sanat dergisi, ayrıca *Kuş* adlı bir çocuk dergisi hazırlanıyor. Prizren'de ise Doğru Yol Kültür ve Güzel Sanatlar Derneği tarafından aylık olarak yayınlanan *Esin* adlı kültür-sanat dergisi var. Yugoslavyalı Türk şair ve yazarlarının kitapları da *Birlik* ve *Tan* gazetelerinin editörlüğünde yayımlanıyor.

Radyo ve televizyonlardaki Türkçe yayın faaliyetleri de gözönüne alınırsa, küçük bir azınlık olmasına rağmen, Yugoslavya'daki soydaşlarımızın zengin bir kültür hayatı yaşadıkları söylenebilir.

Özelleştirme

Yugoslavya'da yaşayan herkes gibi, *Birlik* gazetesinin başyazarı Drita Karahan da gergin bir bekleyiş içinde. Yaşanan büyük değişim, ister istemez özelleştirme meselesini de gündeme

getirmiş. Devletin hantal mekanizması içinde gitgide verimsizleşen kurumların, özelleştirme halinde sapır sapır dökülecekleri muhakkak.

Drita Karahasan ve arkadaşları önemli bir karar safhasında bulunuyorlar. Özelleştirme halinde 3 bin tirajla ayakta kalmaları - desteklenmedikleri takdirde- imkânsız denecek kadar zor. Tirajı nasıl yükseltecekleri konusunda tecrübeleri olmadığı gibi, herhangi bir fikirleri de yok. Esasen, Makedonya'da dağınık olarak yaşayan 80 bin kişilik Türk azınlığına hitap eden bir gazetenin tiraj alması da öyle kolay değil. Yani devletin maaşlarını -az veya çok- tıklar tıklar ödediği Birlik gazetesi çalışanları, özelleştirme durumunda ortada kalıverme tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyorlar.

Yugoslavya'da varolma mücadelesi veren Türkler'in gazetelerden, dergilerden ve kitaplardan mahrum kalması onlar için büyük yıkım olacaktır. Bu bakımdan Türkiye'nin -Avrupa ile aramızda her zaman bir köprü vazifesi görebilecek- Yugoslavya Türkleri'nin meselelerine ayrı bir hassasiyetle eğilmesinde faydalar vardır.

Yugoslavya'lı Türk Aydınları

Üsküp'te ve Priştine'de yayınlanan Türkçe gazete ve dergilerin en önemli özelliği, Türk aydınlarını bünyelerinde toplamaları, onları yazmaya, eser vermeye teşvik etmeleri, Türk varlığının ve kültürünün korunması için itici bir güç olmalarıdır. Hemen bütün Yugoslavyalı Türk yazarları çok yönlü insanlar. Her işe koşmak, birbirinden farklı konularda görevler üstlenmek zorunda hissediyorlar kendilerini. Ben yazı dizimin bu son bölümünde, bu yazarlardan birini biraz daha yakından tanıtmak istiyorum. Ethem Baymak'ı...

"Türkiye dışında Türk olmak çok zor!" diyor Ethem Baymak ve şöyle devam ediyor:

"Türk dilini, folklorunu, yüzyıllara uzanan mimarisini korumak için çok çaba harcamak gerekiyor. Çok uluslu Yugoslavya'da küçük bir azınlığız, fakat burada yaşayın ulusların

hepsinden çok daha zengin bir kültüre sahibiz. Beş yüz yıl öncesine kadar uzanan bir kültür. Bu kültürü korumak gerek. Yani tarihimiz bize büyük sorumluluklar yüklüyor. Ve biz bu sorumluluğun altında ezilmemek için her türlü işe koşuyoruz. Batan bir gemiyi kurtarmak için savaşıyoruz!"

Bu nasıl oluyor? Ethem Baymak, Priştine radyosunda sorumlu prodüktör, Türkçe programlar hazırlıyor. Aynı zamanda yazar... Deneme, eleştiri ve inceleme türlerinde kitapları var ve resim yapıyor, kitap kapağı çiziyor. Yine kendisinden dinleyelim:

"Yugoslavya'da bugüne kadar yirmi sergi açtım. Bir sergim de iki yıl önce Eskişehir'de oldu. Benim için bir Türk olarak Türkiye'de sergi açmak çok önemli. Yağlıboyalarımın bir özelliği var: Genellikle Yugoslavya'daki Osmanlı mimarisini çalışıyorum. Bugün tablolarımdaki eserlerden çoğu yok, yıktılar. Acımasızca yıktılar. Osmanlı mimarisi olduğu için özellikle yıktılar. Ben, bunları yarıncı kuşaklara belge olarak bırakmak istiyorum. Benim yaşadığım kentte, Prizren'de yüzlerce Osmanlı eseri var. Hepsini tek tek tablolarıma aktardım. Şimdi diyorum, soyut resme yönelebilir, kendime has bazı şeyler yapabilirdim. Yapamıyorum. Çünkü Yugoslavya'lı Türk ressamı olarak sorumluluklarım var."

Ethem Baymak'ın çalışmaları bu kadar da değil. Prizren'deki müzik derneğinde ud çalıyor, türküler derliyor.

Yugoslavya'daki bütün Türk aydınları, Ethem Baymak gibi, her işe koşmak, çok yönlü olmak zorundalar. Bu bakımdan desteklenmek, yardım görmek istiyor, Türkiye'den çok şey bekliyorlar. Yeterli ilgi görmedikleri için de yakınıyorlar.

Yeri gelmişken söylemek istiyorum: Yugoslavya'nın dışı kapalı olduğu dönemlerde Türkiye'den daha çok solcu yazar ve şairler gidip geliyor, Struga Şiir Akşamları'na da hep onlar dâvet ediliyorlardı. Hiç biri Türkiye'de Yugoslavya Türkleri'nin meselelerini anlatmadılar. Hatta şairle:inden, yazarlarından bile söz etmediler. Ayrıca Yugoslavya'da kendilerinden başka kimseyi tanıtmadılar. Garip değil mi, Üsküp'te yaşayan Türk aydınlarından çoğu, hemşehrileri Yahya Kemal'in adını bile yeni yeni duyuyorlar. Acı, ama gerçek...

Yugoslavyalı Türkler'in meselelerinden geniş çaplı olarak ilk bahseden ve izlenimlerini *Üsküp'ten Kosova'ya* adıyla kitaplaştıran Yavuz Bülent Bâkiler'dir.

Yaşlı Makedon Kadın

Evet, Yahya Kemal'in şehri Üsküp'te, Osmanlı Türklüğü'nün havasını hâlâ hissediyorsunuz. Fatih'in yaptırdığı söylenen Taşköprü'den geçip Eski Çarşı'ya girmek, Davut Paşa Hamamı'nı, İsa Bey Camii'ni, Mustafa Paşa Camii'ni, İshak Bey, II. Murat, Yahya Paşa camilerini gezmek...

Üsküp'ü anlatabilmek için zaman ve zemin lâzım. Daha da önemlisi, geniş zamanda tada tada gezmek lâzım.

Onun için, bu yazı dizisine, üsküp'te yaşadığım, Mugbil Beyzat, Ebubekir Eroğlu ve Talat Sait Halman'ın şahit olduğu bir olayı anlatarak son vermek istiyorum:

Üsküp'te de, St. Climent Katedrali'nin önünde bir şiir gecesi düzenlenmişti. Bu gecede, Türkiye'den Ebubekir Eroğlu ve ben şiirlerimizi okuduk. Program sona erdikten sonra, sarışın bir kadının bana "Turkish poet, Turkish poet" diye seslenerek el salladığını gördüm. Yanında 80-85 yaşlarında, fakat epeyce dinç görünen bir kadın vardı. Yaşlı kadın Türkçe konuşmaya başladı. Aksayan bir Türkçe olmakla beraber rahat anlaşılıyordu. "Evladım" dedi, "Ben Makedon'um. Yıllarca önce Türklerle beraber oturuyorduk. Çok memnunduk, hiçbir anlaşmazlığımız yoktu. Gayet iyi geçiniyorduk. Sonra Atatürk ile Venizelos anlaştılar. Müslümanlar bizim köyümüzden çıkarıldı. Yerine Yunanlılar geldi. Bize çok kötülük ettiler. Siz Türkleşmişsiniz dediler. Evladım, bunu ülkenizde anlatın. Biz Müslümanlarla çok iyi geçiniyorduk..."

Ne söyleyebilirdim? Yaşlı kadın, bir nefeste o kadar çok şey anlatmıştı ki, sadece dinledim ve anladığımı ifade etmek için yanaklarından öptüm, o kadar.

Osmanlı hâlâ yaşıyordu.

SAVAŞAN BOSNA'DA SEKİZ GÜN

Mimar Hayrettin'in dört yüz yıl önce Neretva'nın
boynuna bir gerdanlık gibi geçirdiği o hayret-efzâ
köprünün yerindeki kahredici boşluk,
şimdi sanki bir canavar ağzına dönüşmüş,
iyilik, güzellik, doğruluk, kısaca insanlık adına ne varsa,
hepsini yutmaya hazır bekliyor

Geceleyin Mostar

Bir gezginin "taş kesilmiş hilâl" diye tarif ettiği Mostar köprüsünü tahrip edilmeden önce görmeyi ve en yüksek noktadan Neretva'nın coşkun sularında Mostar'ın "geçmiş gecelelerinden biri"ni seyretmeyi ne kadar isterdim!

Yazık ki, kısmetimde onu ilk defa 18 Ağustos 1995 gecesi yıkılmış haliyle ve göz yaşlarının ardından görmek varmış; minaresi bir havan topu mermisiyle uçurulmuş Koski Mehmed Paşa Camii'nin avlusundan...

Hepimiz gergin ve yorgunduk. Split Havaalanı'nda saatler süren bekleyiş, beraberimizde getirdiğimiz ilaçların ve gıda maddelerinin yarısına Hırvatlar tarafından el konulması, Metkoviç Sınır Kapısı'nda, kalan ilaçları geçirmemize izin vermek istemeyen Hırvat polisi. Yine saatlar süren bekleyiş, yol boyunca bombalanmış binalar, hiç güven telkin etmeyen Birleşmiş Milletler (UN) araçları, birbirine cep gibi girmiş Hırvat ve Boşnak bölgeleri, kontroller, kontroller, kontroller...

Nihayet Mostar! Hırvat bölgesini aşır da Boşnakların kontrolündeki eski Mostar'a girince birden rahatladık. Bir virtüözün benzerini bir daha çalamadığı bir irticali andıran o nefis şehrin nasıl bir felâket yaşadığını henüz idrak edebilmiş değiliz. Çün-

kü gecenin munis perdesi herşeyi örtmüş. Sokağa çıkma yasağı saat 21.00'de başladığı için ortalıkta in cin top oynuyor. Sadece kafilemizin uğultusu dolduruyor şehri. Pencerelerde ve balkonlarda bize el sallayan Boşnaklar... Ve karşılayıcılarımız tarafından küçük bir ikram için Koski Mehmet Paşa Camii ve Medresesi'nin avlusuna davet ediliyoruz. Sonra yola devam edeceğiz, çünkü kafilemizi misafir edecek büyüklükte bir mekânları yok, hepsi yerle bir edilmiş.

Ne kontroller, ne UN araçları, ne yol boyunca çürük dişleri andıran, seçilerek bombalanmış evler! Savaşın dehşetini gecenin ilerlemiş bir saatinde âdeta şok etkisi uyandıran o görüntüyle, zihnimizden bir daha silinmeyecek o görüntüyle idrak ettik dersem, inanın!

Bosna İçin İnsanlık Girişimi adıyla bir araya gelen ve belki de tek müşterekleri Bosna olan 74 "aydın" (ne demekse?), karanlıkta tepeden tırnağa göz kesilmiş, gövdesi bir nicedir soğuk sularla dinlenen Mostar köprüsünden arta kalanı seyrediyoruz. Mimar Hayrettin'in dört yüz yıl önce Neretva'nın boynuna bir gerdanlık gibi geçirdiği o hayret-efzâ köprüünün yerindeki kahredici boşluk, şimdi sanki bir canavar ağzına dönüşmüş, iyilik, güzellik, doğruluk, kısaca insanlık adına ne varsa, hepsini yutmaya hazır bekliyor. Dilimin ucunda Âkif'in bir mısraı:

Dili yok kalbimin ondan ne kadar bîzârım!

Bakıyorum bir köşede Gülşen Ataseven, o melek, yüzlü doktor hanım sessiz sessiz ağlıyor. Herkes ağlamaklı ve sessiz!

Zenitsa'da Bir Gün

Mostar'dan geceyarısı ayrıldık ve Konjiç'e doğru yola çıktık. Hava yağışlı. Ağır silahlar taşıyan İngiliz Acil Müdahale Birliği konvoyunun peşine takılmış, ağır ağır ilerliyoruz. İki saat süren sıkıntılı bir gece yolculuğundan sonra Konjiç'in hemen girişindeki aynı adlı motelin önünde durduk. Neretva'nın kollarından birinin hemen kıyısına kurulmuş güzel bir motel. Ama savaşta ciddi bir saldırıya uğradığı için camı çerçevesi yok.

Dört bir yanı BM tarafından plastik örtülerle kapatılmış. Alelacele yediğimiz yemekten sonra -kurtlar gibi acıkmışız- kendimizi üçer dörder kişilik odalara atıyor ve sabah erkenden kalkıp kahvaltudan sonra yola koyuluyoruz, Zenitsa'ya doğru. Konjiç, adını Osmanlı döneminde bu bölgeye yerleştirilen Konyalılardan alan ve hâlâ zaman zaman uzak tepeleri tutmuş Çetniklerin ateşine maruz kalan güzel bir Boşnak şehri. Uludağ'ı hatırlatan harikulâde bir tabiat.

Zenitsa ise Bosna'nın en sâkin şehri. Albay Ahmet Berberoğlu komutasında çakı gibi subayların, astsubayların ve metçiklerin görev yaptığı Türk Birliği, Zenitsa'da şimdi devâsâ bir demir yığını gibi görünen metalürji tesisinin kışlasında konuşlanmış. Yetkililer, Zenitsa'nın küçük bir Bosna olduğunu söylüyorlar. Bir kilometre kare içinde cami ve havra ile Katolik ve Ortodoks kiliselerine rastlamak mümkün; Osmanlı mirasının en anlamlılarından biri. Ama bu benzersiz hoşgörü, Ortodoks Sırp'ların ve Katolik Hırvatlar'ın içlerinde 500 yıldır besleyip büyüttükleri nefreti söndürmeye yetmemiş. Bu yüzden binlerce cami yerle bir edildi, bu yüzden ikiyüz elli binin üstünde günahsız insan katledildi. Bu yüzden elli binin üzerinde kadın ve kızın ırzına geçildi.

Ver Elini Tuzla

Zenitsa'da fazla kalmayacak, yetkililerle görüşmeleri dönüştürecek yapacaktık. Türk Birliği'ni ziyaret ettikten sonra Belediyede yapılan toplantıya katıldık. Və ardından, Tuzla'ya doğru yola çıktık. Yağış devam ediyordu. Önümüzde yedi sekiz saat sürecek zorlu bir gece yolculuğu vardı. Büyük ölçüde tahrip edilen ana yollar Sırp tehdidi altında olduğu için keçi yolunu andıran daracık bir dağ yolundan gitmek zorundaydık. Tuzla'nın tek ikmâl yolu, insanın tüylerini diken diken eden uçurumlar. Döne döne tırmanıyor, istihkâm köprülerinden geçiyor, keskin virajlar alıyorduk. Yağmur dinmek bilmiyordu. Bu yağmurlar olmasa, bu cennet böylesine köpürmez, bu cennet olmasa bu yağmurlar yağmazdı herhalde. Siplit'ten itibaren sekiz

gün boyunca benzersiz bir güzelliğin ortasında seyahat ettiğimizi söylersem, abartmış olmam. Göller, coşkun akan nehirler... Her an harika bir tabiat sürpriziyle karşılaşarak hayret çığlıkları atıyorsunuz. Biteviyeliği ve monotonluğu tanımayan bir coğrafya. Ve bu cennet ortasında mazlum, barışçı, güzel insanlara sırf Müslüman oldukları için yaşatılan cehennem hayatı! Ne korkunç tezat!

Tuzla'ya da gece yarısı vardık; otelimiz hazırды. Aslında kaldığımız oteller ve yediğimiz yemekler bizim için sürpriz oldu. Çünkü hepimiz gerektiğinde açıkta gecelemeği ve aç kalmayı göze alarak yola çıkmış, çantalarımızı bizi bir süre idare edecek dayanıklı yiyeceklerle şişirmiştik. O gece ölümler gibi uyuduk.

20 Ağustos 1995 sabahı, Tuzla'da küçük bir meydanda, mütevazı bir âbidenin başındayız. 25 Mayıs 1995 günü, yani 3 ay kadar önce bu meydana düşen bir havan mermisi kızlı erkekli tam 71 genç insanın canını almış. Katolik, Müslüman, çocuk, genç, evli, nişanlı... Bu gençlerden 60'ı şimdi bir parkta yatıyor; aileleri hayataki beraberliklerinin öldükten sonra bozulmasını istememiş. Her gün çiçeklerle bezenen mezarlarının toprakları hâlâ taptaze. Başlarında gözyaşı döken anneler, babalar, eşler, nişanlılar, sevgililer... Bir duygu sağanağı! Ağlayanlar, ağlamamak için dudaklarını ısırıyorlar... Arif Aslan'ın okuduğu Kur'an-ı Kerim ve Müslüman olmayanları da ayırmadığı güzel duası, kabileye bu ziyaretin en anlamlı dakikalarını yaşattı. Sonra ikiye ayrıldık; bir grup Çeriç kasabasındaki cepheyi, bir grup da Tuzla Havaalanı'nda, Srebrenista'dan gelen Boşnakların barındırıldığı mülteci kampını ziyaret edecekti. Ben mülteci kampını tercih ettim. Yağmur yeniden başlamıştı.

Mülteci Kampı

Ve mülteci kampı. Bir gün önce yağan yağmurun çamur deryasına çevirdiği bir alanda kurulmuş, yaklaşık sekiz bin yaşlının, sakatın, kadınların ve çocukların derme çatma çadırlarda barındığı bir kamp. Birleşmiş Milletler'in bir gün idare et-

sin diye kişi başına verdiği, son kullanma tarihi 1969 olan, bir kişiyi değil üç öğün, bir öğün bile doyurmayacak yiyecek paketleri. Yalınayak dolaşan çocuklar, inleyen hastalar, isyan duygularıyla feryat eden kadınlar ve çekim yapan televizyon ekiplerini çevrelerinden uzaklaştırmaya çalışan aç ve çıplak, fakat mağrur insanlar.

O kadar farklı duyguları aynı anda bir arada yaşıyorum ki, anlatılamaz. Hüzün, suçluluk duygusu, merhamet, öfke, isyan, yılgınlık, ümitsizlik... Acaba diye düşünüyorum, böyle bir kampı ziyaret etmek mi daha doğru, etmemek mi? Hangi duyguyu yaşarsanız yaşayın sonuçta bir olayı seyrediyor, ister istemez sizin dışınızda yaşanan bir trajediyi seyirlik bir olay haline getiriyorsunuz. İçinizden aç, çıplak, çocuklara sarılmak, onlarla birlikte ağlamak geliyor. Fakat aynı anda bunun bir gösteri olarak algılanabileceğini düşünerek irkiliyor, kendinizi geri çekiyorsunuz. Bu sefer de kayıtsız kalmış olma endişesi yüreğinizi burkmaya başlıyor. Üzerinizde ne varsa, hepsini çıkarıp vermek istiyorsunuz. Ancak sizin bu içten gelen jestinizin birkaç kişiyi belki birkaç saat oyalayacağını, fakat mahrum kalan çoğunluğun öfkesini çekeceğini düşünerek vazgeçiyorsunuz.

Kamptan üstümüz başımız çamura batmış ve ruhen altüst olmuş bir halde dönüyoruz. Yağmurlu bir günde ziyaret ettiğimiz için bu insanların barınacak yer temin edilemediği takdirde, kışın nasıl bir felâket yaşayacaklarına dair çok açık bir fikir edinmiş olduk. Çaresizlik ne kötü!

İlk Workshop'umuzu da Tuzla'da yaptık. Kültür, bilim, iş dünyası ve politika komisyonları halinde gruplaşarak Tuzlalı Boşnak aydınlarıyla görüş alış verişinde bulunduk. Bu ilk toplantıda, asıl mesleği tıp profesörlüğü olmakla beraber, önemli bir kültür adamı sayılan Hüseyin Suşiç, "Sizinle tanışmak, tarihle tanışmak gibi bir şey!" dedi ve bir arkadaşımızın Boşnaklar'ın manevî ve kültürel kaynaklarına yabancılaştıkları yolundaki imasını tatlı sert bir ifadeyle cevaplandırdı: "Bizi terkedip gittiniz!"

Boşnaklar'ın manevî ve kültürel köklerinden koptuklarını düşünmek çok yanlıştır. İslâm kültürü Bosna'da bütün canlılığı ile yaşıyor. 1878 Berlin Kongresi'yle Osmanlı'dan koparılan

Boşnaklar, ağır baskılara, asimilasyon gayretlerine ve soykırımlara rağmen bugün dimdik ayakta. Bizim onlara öğretebileceğimiz pek bir şey yok. Osmanlı dönemini araştıran çok değerli bilim adamları, önemli düşünürleri ve İslâm alimlerine sahip bir ülke. Başlarındaki Bilge Kral'ın, yani Ali İzzetbegoviç'in dünya çapında bir düşünür olduğunu hatırlatmaya gerek var mı? Bizde, bırakın *Doğu ve Batı Arasında İslâm* seviyesinde bir eser yazmayı, okuyup anlayabilecek kaç lider vardır?

“Ressamlar Şehri” olarak tanınan Tuzla’da, Belediye Başkanının verdiği yemekte karşılaştığımız Nesim Tahiroviç’le ressam Erol Akyavaş ve Mehmet Güleriyüz arasındaki tartışma da ilgi çekiciydi. Bazı Boşnaklar’da kendilerini Avrupalı kabul ederek Türkiye’yi hafifseme eğilimi var. Ancak Tahiroviç, Akyavaş’ın eserlerinin 1960’lardan beri New York Modern Sanatlar Müzesi’nde, Güleriyüz’ün eserlerinin de Paris Biblioteque Nationale’de yer aldığını öğrenince yelkenleri suya indirdi. Aslında gerek Akyavaş, gerekse Güleriyüz, Nesim Tahiroviç’in hiç de yabana atılamayacak önemli bir ressam olduğunu, kataloglarını görür görmez anlamışlardı. Çok geçmeden dost oldular ve Tahiroviç, sokağa çıkma yasağına rağmen bizi geceyarısı evine götürmeye kalkıştı.

Tuzla’da tanıştığımız ve yakın ilgisini gördüğümüz aydınlardan biri de bir şair: Cemal Poljakoviç. İmzalayıp armağan ettiği *Let Iznad Vatre* adlı şiir kitabını Nesim Tahiroviç’in resimleriyle süslemiş. Tabii Boşnakça bilmediğimiz için, birinci hamur kâğıda çok güzel basılmış bu güzel şiir kitabını okuma imkânından mahrumuz. Bunun için vakit geçirilmeden karşılıklı olarak sıkı bir tercüme faaliyetine girişilmesi gerekiyor. Kültürel bağları güçlendirmenin başka yolu yok.

Tuzla’da ve Müslümanlar’ın kontrolündeki diğer bütün Boşnak şehirlerinde, savaş şartlarına rağmen kültürel hayat canlılığını koruyor. Tuzla’da savaş süresince on iki temsil verilmiş. Sahnelenen eserlerden biri de Direktör Âli Bey’in Moliere’nin *Les Fourberies de Scapin* (Skapin’in Dolapları) adlı eserinden adapte ettiği *Ayyar Hamza*.

Tuzla Belediyesi Genel Sekreteri Jasmin İmamoviç, benim

gibi, konuyla ilgilenen birkaç arkadaşla, Muhammed Hevâî Üsküfî ve eseri hakkında Dr. Muhammed Hukoviç, Dr. Ahmet Kusumoviç ve Dr. İsmet Smailoviç tarafından hazırlanan kitabı armağan etti. Ciltli, şömizli, çok güzel basılmış bir monografi. Hevâî, Alhamiado edebiyatının büyük isimlerinden biri. Arap alfabesiyle yazılmış Boşnak edebiyatına Alhamiado edebiyatı adı veriliyor. Türkçe-Boşnakça manzum bir lügat yazan Hevâî hakkındaki kitabın birinci bölümünde Bosna-Hersek'in İslâmlaşması, ikinci bölümünde Alhamiado edebiyatının meseleleri, üçüncü bölümde ise şairin lügat çalışmaları geniş bir biçimde ele alınmış. Hevâî'nin manzum lügatinden kısa bir bölüm sunuyorum:

Adamın tımağına dendi nokat
 Ve müsekkek olan altına dukat
 Bakıra mjed ve kurşuna olovo
 Tuc ruy, dahi dvost ruko iki kat.
 Bukara meşrebe, tekne korito
 Köpeğin içmesine dendi lokot.
 Dahi metla ve süpürke, lopata
 Kürek adi, süpür sen ti pometil!
 Kokosi hem derler tavuğa
 Tavuk eşmesine dendi cep'rkat

.....

Bir, iki, üç jendo, 'dva, hem t'ri.
 Dahi dörde dediler bil çetiri.
 Pet beş tir, šest altı, hem yedi
 bil sedam dır, sekize osam dedi.
 De devet dahi deset on ile dokuz
 D'vadeset hem t'rideset yirmi, otuz

.....

Preporod

Tuzla'dan döndükten sonra, Zenitsa'da, Preporod Cemiye-ti'nce organize edilen bir konsere katıldık. Asker kıyafetli gençlerin icra ettikleri zikir, başörtülü, melek yüzlü Boşnak kızlarının okudukları Türkçe ilahiler ve değerli sanatçılar tara-

findan söylenen duygulu Boşnak şarkıları bizim için büyük bir sürprizdi. Preporod, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kurulmuş bir kültür cemiyeti. Boşnaklar'ın millî ve İslâmî uyanışı hedef alan bu cemiyetin bütün şehirlerde şubeleri var. Gerek krallık döneminde, gerekse İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde faaliyetleri yasaklanan Preporod, 1990'da yeniden faaliyete geçmiş. Kelime olarak, diriliş, yeniden doğuş anlamına geliyor.

Bosna-Hersek Meşihat idaresince yıllardır yayımlanan derginin adı da *Preporod*.

Vezirler Şehri'nde

Tuzla'dan tekrar Zenitsa'ya, oradan da aşağı yukarı iki saatlik mesafedeki Travnik'e geçtik. Yol boyunca bombalanmış köyler... Özellikle Ahmiç köyünde yaşananlar yürekler acısı. Burada tam 101 Müslüman katledilmiş. Rehberimizin anlattığına göre Hırvatlar beşiğinde uyuduğu için farkedemedikleri bir bebeği de, ağlama sesini duyunca dönüp kafasına bir kurşun sıkarak öldürmüşler. Dehşet, dehşet! Bir insan nasıl bir bebeğin kafasına kurşun sıkabilir? Nasıl dağlarda sipere yatıp uzun menzilli silahlarla, hiç tanımadığı, belki de çok yakından tanıdığı ve üç yıl öncesine kadar komşuluk ve arkadaşlık ettiği insanlara kadın, çocuk, yaşlı, genç demeden ateş edebilir? Bu nasıl bir alçaklıktır? Bu nasıl bir kin ve nefrettir? İnsan idrakinin kavrayamayacağı, havsalanın alamayacağı bir çılgınlık bu.

Tipik bir Osmanlı şehri olduğu söylenen Travnik'e bu duygularla girdik. Osmanlı vezirleri tarafından bir çeşit sayfiye yeri olarak kullanıldığı için "Vezirler Şehri" olarak tanınıyor. Buz gibi suların gürül gürül aktığı sevimli bir şehir. Osmanlı'nın derin izlerini hemen görüyorsunuz. Daha girişte kalesi, vezir sarayları ve minareleriyle sizi sımsıcak kuşatıyor. Ancak şehrin içlerine dalınca Osmanlı'dan çok bir Orta Avrupa şehriyle karşılaşılıyorsunuz. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu döneminden kalma yapılar, şehrin mimari dokusuna hâkim görünüyor. Ve eski dönemde müze haline getirilmiş bir caminin avlusunda

ilk şehitler... Aralarında gencecik bir de Türk var: Selami, Bosna'da şehid olan ilk Türk... Şehitlerin hepsi genç. Ve şehadet tarihleri 1993.

Travnik'te, yirmi kişi Saraybosna'ya geçmek üzere kafilden ayrıldı. Aslında, herkes, Saraybosna'ya da girmek amacıyla yola çıkmıştı. Ancak yönetim, bütün girişimlere rağmen kalabalık bir kafilenin sürekli Sırp ateşine maruz kalan İğman dağından geçişinin büyük bir tehlike yaratacağı ve Saraybosna'ya tek geçiş yolu olan tüneldeki trafiği aksatacağı gerekçesiyle yirmi kişiden fazlasına izin vermedi.

Saraybosna'ya girecek yirmi kişinin seçimi büyük bir problem olmuştu. Seyahat boyunca tek kavga da bu yüzden çıktı. Ama ciddi bir kavga, çünkü yumruklaşmaya ramak kaldı. Yirmi kişi, kimsenin görüşü alınmadan, gerçekten demokratik olmayan bir usulle tesbit edilmişti. Ama zor bir işti, kafile başkanı Ertuğrul Günay'ın bu yüzden çok sıkıntılı ve gergin anlar yaşadığını biliyorum.

Ve duygulu bir veda töreni. Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, çevşenini boynuna astığı tanıtma kartına iliştiirmişti. Saraybosna'ya giden minibüslerinin arkasından bir bardak su dökmeyi ihmal etmeyen arkadaşlarımız bile vardı.

Travnik'te Bir Aydın

Travnik'te de son derece ilgi çekici bir kültür adamıyla tanıştık: Şehrin tek oteli bütün kafileyi alamadığı için açıkta kalanlar olmuştu; Travnikli bazı aileler bizi memnuniyetle misafir ettiler. Fotoğraf sanatçısı Kâzım Zaim'le beni kabul eden misafirperver Travnikli'nin adı Adil Lozo'ydu ve evinde tam bir Müslüman hayatı yaşanıyordu. Asıl mesleği avukatlık olan Adil Bey, Tito döneminde baskıya maruz kaldığı için yıllarca Avusturya'da sürgün hayatı yaşayan değerli bir aydın. Uzunca bir süredir eski vakıflarla ilgileniyor. Travnik'te, komünist dönemde gaspedilmiş bütün vakıf mallarını arşiv kayıtlarına dayanarak tek tek tesbit etmiş ve dâvâlar açmış. Hatta bu dâvâ-

lardan bir kısmını kazanmış da. Bu konuda hazırladığı kitabın müsveddelerini büyük bir heyecanla tek tek gösterdi.

Bosna'da Adil Lozo gibi çok sayıda şuurulu aydının bulunduğu ve bunların preporod (yeniden doğuş) için bütün güçleriyle çalıştıkları bir gerçek.

Drina Köprüsü'nün yazarı İvo Andriç'in doğduğu ev de "Vezirler Şehri" olarak tanınan Travnik'te. Şimdi belediye tarafından kafe ve restoran olarak işletilen bu evde o gün akşam köfte-ekmek yedik ve böğürtlen şurubu içtik. Evin bahçesine, İvo'nun Osmanlı tarihiyle ilişkisini temsil etmek üzere kavuklu bir mezar taşı koymuşlar. Karanlıkta kitabesini okuyamadım, ertesi gün de uğrama fırsatım olmadı. Koca kavuğa bakılırsa, önemli birinin, belki de bir vezirin mezartaşydı.

Bu mezartaşı, bence İvo'nun Osmanlı tarihiyle ilişkisini değil, Bosna-Hersek'te Osmanlı kültür ve medeniyetinin yeniden doğuşunu temsil ediyor. Preporod, Avrupa'nın ortasında, Osmanlı'nın yeniden doğuşu...

Novi Travnik'te savaşın ilk safhasında şiddetli bir biçimde bombalanan Kombinat Bratstvo'yu da ziyaret ettik. Silahtan otomobil yedek parçalarına kadar ağırlığı 3 ile 300 kilogram arasında değişen 300 farklı parçanın üretildiği fabrika savaşın önce, Yugoslavya ekonomisine büyük katkı sağlayan dev büyüklükte bir kompleksmiş. Şimdi ise Bosna ordusunun ihtiyaçlarını kısmen karşılıyor.

Artık dönüş yolundaydık. Fabrika ziyaretinden sonra konaklayacağımız Konjic'e doğru yola koyulduk. Ve ilk gece kaldığımız motele indik.

Saraybosna kafilesi de bize geceyarısı eksiksiz olarak bu motelde yetişti. Ne yazık ki bir kısmı yer bulamamış ve lobideki koltuklar üzerinde sabahlamak zorunda kalmışlardı.

Gündüz Gözüyle Mostar

Şimdi sıra Mostar'daydı. Seyahatin ilk gününde, geceyarısı bir saat kadar kalabildiğimiz Mostar'ı gündüz gözüyle görecektik. Gördük ve dehşete düştük. Hırvatlar ve Sırp'lar tarafından

öylesine bombalanmış ki, tasvirine kelimeler kifâyet etmez. Tahrip edilmemiş tek bir kamu binası isabet almamış tek bir cami yok. Doğrudan doğruya Mostar'ın kültürel kimliği hedef alınmış. Sadece bir millete değil, bir tarihe savaş açmış bir barbar güruhu var. Bütün evlerin çehreleri delik deşik. Savaşın zehirli soluğu, şehrin Müslüman bölgelerini kasıp kavurmuş.

Kafileden koparak ressam Erol Akyavaş'la birlikte gezip fotoğraf çektiğimiz bu kavruk şehirde son uğradığımız yer Turkish House'dı. Restore edilerek müze haline getirilmiş tipik bir Türk evi. Çatısı tam selamlık dairesine isabet eden yerden bir havan mermisiyle delinmiş ve darbenin şiddetinden neredeyse evin bütün sıvaları dökülmüş. Görevli Boşnak kadını şehre kalabalık bir Türk kafilesinin geldiğini öğrenmiş olmalı. Bizi büyük bir sevgiyle karşıladı. Ve eşyaların gelişigüzel toparlanıp üstüste yığıldığı odaları gezdirdikten sonra, *Mostar* adlı çok güzel basılmış bir kitaba birlikte bakmak için ısrar etmeye başladı. Ama nasıl bir ısrar! Vaktimiz çok azdı. Fakat dayanamadık. Özellikle Mostar köprüsünün fotoğraflarını bebek sever gibi öyle bir okşayışı vardı ki, gözlerindeki acı parıltılar hâlâ gözlerimin önünde!

Bu arada, seyahat boyunca gözyaşlarını hiç tutamayan Erol ağabeyin kafasında yeni bir sergi projesi şekilleniyordu. Adını bulmuştu bile:

"Utaniyorum, o halde varım!"

Peki Sonuç?

Herşeye rağmen Boşnaklar yılmış değil. Dimdik ayakta duran ve savaş ortasında asıl kimliğini keşfederek kendisini yeneden inşa eden bir milleti yakından tanıdık. Vakur, mağrur, sonuna kadar direnmeye kararlı benzersiz bir yaşama azmine sahip bir millet. Ve hiç yoktan hatırı sayılır bir ordu. Büyük bir tarih, güçlü bir iman. Evet, Bosna büyük acılar yaşıyor, ama üç sene öncesine göre çok farklı bir yerde. Saraybosna dışında çok büyük bir yiyecek sıkıntısı yok. Belli belirsiz bir ekonomik canlanmadan bile söz edilebilir. Topraklar ekilip biçiliyor. Bal-

konlar sebze bahçesine dönüştürölmüş. Ama dengeler çok hassas! Ve şu anda birlikte hareket ettikleri Hırvatlar aslında Sırp-
lardan hiç farklı değil!

Bosna'ya samimiyetle el uzatabilecek tek ölke Türkiye. Ve
Bosna yardım bekliyor! Mostar Müftüsünün dediği gibi

"Ya hemen şimdi ya hiçbir zaman!"

Aksiyon, Eylül 1995

BENİM ORTA ASYA'M

İşte sonunda Orta Asya'da,
hem de Çin sınırına çok yakın bir şehirde,
uzak atalarımın at koşturduğu topraklardaydım.

Üç Orta Asya

İlk ve ortaokul tarih kitaplarındaki göç yolları haritasını hatırlıyorum: Orta Asya'da kuruyan iç deniz, kuraklaşan iklim, verimsizleşen topraklar ve dünyanın dört bir yanına dağılarak büyük medeniyetler kuran atalarımız... Göç yollarını gösteren oklar hâlâ gözlerimin önünde. Ön Asya'ya gelen atalarımız da Sümer ve Hitit medeniyetlerini kurmuşlar. Dolayısıyla biz Anadolu'ya ilk defa XI. yüzyılda değil, binlerce yıl önce ayak basmışız.

O zamanlar anlamadan ezberlediğimiz bu bilgiler, tuhaf imajlara dönüşerek bir daha silinmemek üzere zihnime yerleşmiştir. Orta Asya hakkında yıllar sonra edindiğim bilgilerle bu imajlar nedense birbirleriyle hiç bir zaman örtüşmedi. Ders kitaplarının Orta Asya'sı, göçlerden sonra âdeta boşalmış, cinlerin cirit attığı bir coğrafya idi. Sonra birden Hun'lar, Gök-türk'ler, Uygur'lar... Peki Orta Asya'nın bizim Anadolu'ya gelişimizden sonraki tarihi ve bugünkü durumu?

Tek parti döneminden kalma resmî tarih tezinin bütün ağırlığıyla hakim olduğu ders kitapları işte bu noktada susardı. Yal-

nız Ankara Savaşı bahsinde büyük bir düşman olarak Timur'dan ve kurduğu devletten söz edilirdi; ancak Timur İmparatorluğu'nun bir Orta Asya Türk devleti olduğunu kafamızdaki imaja uymadığı için bir türlü idrak edemezdik. Hasılı, kopup geldiğimiz coğrafyanın bizden sonraki tarihi, özellikle bugünü tamamiyle meçhulümüzdü. Orta Asya'nın bugünüyle ilgilenmenin "Turancılık" adı verilen ağır bir suç olduğunu soruları öğrenecektim.

Belki ortaokul sonlarından itibaren zihnimde ders kitaplarındakinden farklı bir Orta Asya şekillenmeye başladı. Sanırım Abdulah Ziya Kozanoğlu'nun *Kızıl Tuğ*'unu bizim nesilden okumayan ve Otsukarcı adını hatırlamayan çok azdır. Sonra Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* adlı romanları, Kürşad, Işpara Han, Yamtar... Aynı yıllarda, Suat Yalaz'ın *Karaoğlan*'ı da kafamızda Orta Asya'yı yeniden şekilendiren kahramanlardan biriydi. Börkleri, rüzgârda dalgalanan uzun saçları, dudaklarının kenarından aşağı sarkan bıyıkları ve keskin kılıçlarıyla her biri bir ideal kahraman olan bu göçebe yiğitleri, ucsuz bucaksız bozkırlarda gösterişli atlarını koşturup düzenbaz Çinlilere kan kustururlardı. O yıllarda bir zaman tüneli keşfedebilseydim, herhalde hiç tereddüt etmeden öte tarafa geçer ve Kürşad'ın kırk birinci yiğidi ben olurum.

Orta Asya'da hâlâ aynı kökten geldiğimiz ve aynı dili konuştuğumuz büyük toplulukların yaşadığını ne zaman öğrendiğimi hatırlamıyorum. Hafızamda Otsukarcı'lardan, Işpara Alp'lardan, Kürşad'lardan, ellerinde ve ayaklarındaki esaret zincirlerini koparmış yiğitlerin tasvir edildiği "Esir Milletler Haftası" afişlerine ve yüreklerimizi tir tir titreten marşlara âni bir geçiş var. Fakat henüz okuduğum bazı kitapların zihnime yerleştirdiği, adlarını her duyuşumda derin bir daüssıla duygusuyla sarsıldığım Semerkant, Buhârâ ve Taşkent şehirlerinin ruhanî çehreleriyle "esir Türk illeri" zihnimde biraraya gelemiyordu. Bu şehirler, benim için, evden aldığım biraz masala, daha çok dinî-tasavvufî menâkıba bürünmüş yarı mistik bir tarih duygusuyla birlikte vardı. Kısacası, okul kitaplarında anayurdumuz olarak öğretilen Orta Asya başka, menkıbelerin Türkistan'ı, Ho-

rasan'ı başka, esir Türklerin yaşadığı iller başkaydı. Her biri dünyama başka bir çehreyle girdi.

Alatav'dan Bakarken

Orta Asya'nın bendeki bu üç farklı çehresi, Mehmet Turgut Bey'in *Taşkent'e Doğru* adlı seyahat notlarını okurken birleşip tek çehre haline gelmeye başlamıştır. Daha sonra bu konuda yığınla kitap okudum ve Orta Asya ilgilendiğim başlıca meselelerden biri oldu. Sonra glasnost, perestroika derken, Kafkasya ve Orta Asya bütün Türkiye'nin ilgi odağı haline geldi. Yüzlerce insan gitti geldi, fakat ben bir türlü imkân bulamadım. Halbuki Semerkant'ı, Buhârâ'yı, Taşkent'i, Yesi'yi görmeli, yazmalıydım.

Bunları, Kazakistan'ın başkenti Almatı'da, 840 basamaklı merdivenle tırmanılan Alatav (Aladağ)'dan Orta Asya ufuklarına bakarken düşündüm. İşte sonunda Orta Asya'da, hem de Çin sınırına çok yakın bir şehirde, uzak atalarımın at koşturduğu topraklardaydım.

Komünizmin hâlâ bütün hantallığı ile hissedildiği Almatı Havaalanı'nda saatler süren, işkenceden beter bekleyişlerden sonra, geceyarısı gümrükten geçip de otobüslerle şehre doğru yola koyulunca, dikkatimi ilk çeken ağaç bolluğu oldu. Bir şehrin caddelerinde değil de, büyük bir ormanın içinde ilerliyoruz gibi bir duyguya kapıldığımı söyleyebilirim. Hafifçe kar yağmıştı ve dışarıda, Orta Anadolu'dan çok iyi tanıdığım, insanı zangır zangır titreten, fakat içine işlemeyen kuru bir ayaz vardı.

Geçen asrın ortalarında Ruslar tarafından kurulan ve Rusça adı Verni olan şehrin yerinde, XIII. yüzyılda Moğollar'ın yakıp yıktığı Almatı yerleşim birimi bulunuyormuş. Almatı, Türkçe bir kelime, "elmalı, elmalık" anlamına geliyor. Hâlâ elma bahçeleriyle meşhur bir şehir. Nüfusu 1930'lara kadar yirmi-otuz bini geçmezken, 1929'da Kazakistan'ın başkenti Kızıl Orda'dan buraya nakledilince birden büyümüş, gelişmiş. Özellikle Türkistan- Sibiryâ demiryolunun tamamlanması ve İkinci Dünya

Savaşı sırasında ağır sanayi tesislerin iç kesimlere nakledilmesi dolayısıyla büyük önem kazanan Almatı, geniş caddeleri ve meydanları, heykellerle süslenmiş parkları, bahçeleri -ve arka planda başı karlı dağlarıyla- şehircilik açısından kusursuz bir dokuya sahip. Gerçi bizim gidişimiz kış başlarına rastladığı için şehre hakim olan renk yeşil değildi, fakat binlerce ağaçtan dökülmiş yaprak yığınları her tarafı altın rengine boyamıştı.

"Siz, dediler, Almatı'ya asıl baharda gelmeliydiniz. O zaman evleri yeşilden göremezdiniz!"

Yeşil Almatı

Ağaçlar soyununca, geniş caddeleri ve meydanları kuşatan devâsâ yapıların meydan okuyuculuğu daha da belirginleşmiş. Bütün Sovyetler Birliği şehirlerinde, tiyatro, opera, üniversite, akademi, müze, kütüphane vb. binalarıyla devlet hizmetlerinin yürütüldüğü binalar son derece gösterişli. Her biri devletin gücünü, altdilmezliğini ve herşeye hakim olduğunu insanlara sürekli hissettirmek ve şehre gelen yabancıları derinden etkilemek için özellikle inşa edilmiş gibi. Gerçekten ilk anda etkileniyor ve eziliyorsunuz. Ne var ki dışarıdan o kadar mütehakkim görünen yapıların içine girdiğinizde karşılaştığınız çürümüşlük, bu ilk duyguyu hayrete dönüştürüyor. Binalar da üç beş yıl önceki SSCB gibi dışarıdan ürkütücü, içeriden kof.

Kalacağımız Kazakistan Oteli'nin önünde otobüsten inip de başımı yukarıya kaldığımda dev görünüşüyle beni âdeta ezen bina, yirmi birinci kattaki odama girince birden küçüldü. İçeride, havasız kaldığı ve yeterince temizlik yapılmamış olduğu için ağır bir koku vardı. Boş bir buzdolabı, düğmelerinin arasına kağıt sıkıştırılmış, doğru- dürüst çalışmayan siyah-beyaz bir televizyon, yayları iyiden iyiye gevşemiş somyanın üzerinde, uzandığınız zaman sizi dal harfine çeviren üç parçalı -sözümöna- yatak... Banyodaki sabunun -uçakta da aynı sabun vardı- kokusunu elinizden çıkarmak içinse ayrı bir sabun gerek. Evler de aynı; dışarıdan eli yüzü düzgün görünen apartmanların girişleri, merdivenleri, asansörleri bir felaket. Hemen hepsinde, ka-

pıdan girer girmez ağır bir kokunun insanı karşıladığını söylediler.

Bunları asla küçümsediğim için yazmıyorum; aksine Almatı'dan son derece etkilendim. Yakın zamanlara kadar bizden sadece "ilerici" geçinenlerin gidip gelebildikleri -ve kendilerine belki sadece mütehakkim çehreleri gösterildiği yahut gerçeği gördükleri halde söylemek işlerine gelmediği için gizledikleri - Sovyetler Birliği'nin iki farklı çehresi bulunduğunu ifade etmek istiyorum.

Yirmi milyonluk Kazakistan'ın bir buçuk milyonluk başkenti, İstanbul'un insanı dehşete düşüren kalabalığından, çılgın trafiğinden, üzerinize üzerinize gelen sıkışık ve düzensiz binalarından sonra, cadde ve sokaklarının tenhaliği, trafiğinin rahatlığı ile, çok daha insanî bir şehir intibai bırakıyor. Kendinizi bir başkentte gibi hissetmiyorsunuz. Ve başkalarını bilmem ama ben, Almatı'da gezerken, sık sık uykudan uyanırmış gibi, Orta Asya'da bulunduğumu hatırlayarak hem ürperdim, hem de tuhaf bir sevinç duygusuyla sarsıldım. Bu benim için her zaman ele geçmez bir mutluluktu.

Orta Asya, köklerimin hâlâ filiz verdiği coğrafya!

Türkiye, 16, 23 Kasım 1992

TÜRKLÜĞÜN KALBİNE SEYAHAT

O toprakları birgün ben de görebilecek miydim?
Bu, soğuk savaş döneminde hayal edilmesi bile imkânsız bir şeydi.
Uzak yıldızların uzayın derinliklerindeki zayıf ışıkları gibi,
tarihin derinliklerinden gelen parıltılarla
yetinmek zorundaydık. Ve sonunda..

Âh, Türkistan

Taşkent, Semerkand, Buhârâ, Merv, Hive, Herat, Belh..

Dinî/tasavvufî literatüre ve klasik edebî metinlere azçok âşina olanlar için bu güzel şehir adlarının özel anlamları vardır. İslam'ın *Kur'an-ı Kerim*'den sonra en önemli kaynaklarından birini, *el-Camiu's-Sahih*'i vücuda getiren Buhârî'yi, felsefe tarihinin "muallim-i sâni"si Farâbî'yi, dinî, sosyal ve kültürel hayatımızı bugün de derinden etkileyen Nakşibendiyye'nin kurucusu Bahâeddin Nakşibendî'yi, Mevlânâ'yı, Emir Sultan'ı, Uluğ Bey'i, Ali Şir Nevâî'yi.. hasılı binlerce sufîyi, âlimi, şairi, filozofu yetiştiren mübarek coğrafyanın derin şehirleri... Bin yıl önce kopup geldiğimiz, hâtıraları ma'şeri şuurumuzda hâlâ yaşayan ata yurdumuz Türkistan...

Ne zaman Semerkand dense, ne zaman Buhârâ adı geçse, ne zaman Merv'den söz edilse kalbimi bir daüssıla melâli sarar ve "O toprakları birgün ben de görebilecek miyim?" diye iç geçirirdim. Bu, soğuk savaş döneminde hayal edilmesi bile imkânsız bir şeydi. Uzak yıldızların uzayın derinliklerindeki zayıf ışıkları gibi, tarihin derinliklerinden gelen parıltılarla yetinmek zorundaydık. Ve soğuk savaş bitti; binlerce insan gidip

geldi, fakat ben Kazakistan'ın başkenti Almatı dışında, Türkistan'ın hiç bir şehrine gidemedim. Halbuki gitmeli, görmeli, yazmalıydım... Ama nasıl?

Feza Gazetecilik Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Aslan'ın bir gazeteci grubu için Özbekistan ve Türkmenistan'a bir tanıtım gezisi düzenlediklerini ve Genel Müdür Hüseyin Gülerce Bey'in bu geziye benim de katılmamı istediğini bildiren telefonunu aldığımda ne kadar sevindiğimi artık siz tahmin edin.

Sekiz gün sürecek gezide Taşkent, Semerkand, Buhârâ, Aşkabad, Bayramali ve Merv şehirleri ziyaret edilecekti. Böyle cazip bir daveti kim kabul etmez? Hele ben...

20 Ekim Pazar akşamı havalanında buluştuk; 20.30'da Türk Hava Yolları'nın bir airbus'ıyla Taşkent'e uçacaktık. *Milliyet*'ten Şahin Alpay, *Yeni Yüzyıl*'dan Ali Bayramoğlu, *Yeni Şafak*'tan Ali Bulaç ve Mustafa Özel, *Türkiye*'den Rahim Er, *Hürriyet*'ten Atılgan Bayar, *Aksiyon*'dan Mustafa Sungur, Cihan Haber Ajansı'ndan Cebrail Çilesiz ve *Zaman*'dan ben. Ali Bayramoğlu dışında hepsi de öteden beri tanıdığım ve sevdiğim insanlar. Demek ki bu çok zevkli bir yolculuk olacaktı.

Seyahat sırasında tanışıp dostluğundan büyük zevk aldığım Ali Bayramoğlu kafiyele çok sigara içen iki kişiden biriydi. Diğeri de Ali Bulaç... İki Ali'ler sigara düşmanlarının çoğunlukta olduğu kafiyele doğrusu bir hayli sıkıntı çektiler. İlk defa havalanında karşılaştığım kafiye başkanımız Mehmet Aslan'a gelince.. Daha önce Arnavutluk ve Özbekistan'da ikişer yıl genel müdür olarak görev yapmış genç bir ilahiyatçı ve ne kadar becerikli olduğunu Özbekistan'da farkettiğimiz nâzik, gülyüzlü, samimi bir insan.

Üç yüz küsur kişilik dev airbus tamamen doluydu; 21 Ekim'de Taşkent'te gerçekleştirilecek Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'ne ve Timur'un 660. doğum yılı şenliklerine katılmak üzere Özbekistan'a giden birçok bilim adamı, politikacı, bürokrat, televizyoncu vb. vardı.

Bir gün önce uçan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Taşkent'teydi.

Merhaba Taşkent, Merhaba Orta Asya

Taşkent'e aşağı yukarı dört buçuk saatte vardık; havaalanına indiğimizde, Özbekistan'la Türkiye arasında iki saat fark olduğu için gece 03.30'du. Sovyetler Birliği döneminden kalma havaalanında üç yıl kadar önce Almatı havaalanında da şahit olduğum eski kötü alışkanlıkların henüz sona ermediği anlaşılıyordu. Gümrükten geçiş ilesi iki saat kadar sürdü. Sıramızın gelmesini beklerken, VIP'ten geçmesi gereken zevatın da gelip kuyruğa girdiklerini gördük. zbek görevliler, isimlerin kendilerine bildirilmediği gerekçesiyle hepsini geri çevirmişler. İnceden inceye kontrol edilip gümrükten geçişimiz, oradan otele intikalimiz iki buçuk saat kadar sürdü.

Taşkent'in merkezinde devâsâ bir otel olan arsu'nun bütün ışıkları sndrlmş kasvetli lobisinde eski sistemin çürümüşlüğü daha kapıdan girer girmez hissediliyordu. Tuhaf bir koku, oraya buraya serilmiş uyuyan lâkayd görevliler, geniş lobinin ortasında kaybolan -gündüz aydınlığında kirden simsiyah kesildiğini farkettiğimiz- bir oturma grubu. Bana verilen oda âdeta bir buz damıydı, üstelik ampulleri geçmişti ve tuvaletinin rezervuarı çalışmıyordu. Ne sabun, ne havlu, ne tuvalet kağıdı.. Sıcak su vardı, ancak hemen hiç temizlenmediği anlaşılan banyoya girmek için kalenderliğin de ötesinde bir umursamazlık gerekirdi. ( gece kalmak zorunda kaldığımız bu otelde ikinci gece odamı değiştirttim; fakat onda da banyonun ampulleri yanmıyordu. Traş olurken odadaki aynayla lavabodaki ayna arasında mekik dokumak zorunda kaldım).

Yattım, ama uyuyamadım, çünkü bir türlü ısınamıyordum. Sanki odaya birileri dört bir taraftan soğuk hava basıyordu. Sonunda eşofmanın üzerine bir kazak giyerek bzldm; birkaç saat uyumuşum; gözlerimi açtığımda hayretler içinde kaldım; oda gün ışığında bütün sefaletiyle belirmişti. Alelacele giyinip lobiye indim.

"Yahşı dem aldınız mı?" (İyi dinlendiniz mi?) diye soran zbek dostlarımıza "Beli, yahşı dem aldık" diye cevap verdik-se de, nezakettendi.

Çarsu Otelî'nin ayrıntılı bir biçimde tasvir etmemin sebebi, eski sistemin çürümüşlüğünü vurgulamak. Nitekim devletin bir zamanlar Taşkent'in belki de en lüks oteli sayılan Çarsu Otelî'ni özelleştirmek istediği söylendi; doğrusu bizden bir işletmecinin elinde Çarsu Otelî, Orta Asya'nın en göz kamaştırıcı otellerinden biri haline gelebilir. Diğer şehirlerde kaldığımız otellerin hiç biri böyle değildi; özellikle hazırlanmışa benzeyen bu tezat sayesinde değişimi çok net bir biçimde hissettiğimizi söyleyebilirim.

Kısacası, bizi eski sistem karşıladı, yenisi ağırladı.

Çarşı Pazar

Saat 11.00 sularında toparlandık; Mustafa Özel'in kardeşi Mehmet Özel'in işlettiği fırın ve Cihan Lokantası, kaldığımız otele çok yakındı, yürüyerek gittik ve nefis bir kahvaltıdan sonra Taşkent'in ünlü Çarsu Pazarı'nı gezdik. Fakir ama cıvıl cıvıl bir pazar. Dikkati çeken ilk şey meyve bolluğu. Kavun, karpuz, elma, armut, nar, üzüm.. Âdetâ bir meyve cennetine düşmüş gibiydik. Bizim kavunlara göre daha sert olan Özbek kavunlarının tadına doyum olmuyor. Hele narlar.. Narı yemesini sevmem, ama *Ağlayan Nar ile Gülen Ayva* masalını okuduktan sonra hayal dünyamda özel bir yer kazanan bu şarkkârî masal meyvası bana her zaman harikulâde bir estetik obje olarak görünmüştür. Özbek sofralarında -hiç kalkmayan sofralar- daima dört dilime bölünüp çiçek gibi açılmış olarak tadılmayı bekleyen nar, bana bu sefer ağlayan değil, hep gülen meyveler olarak gözüktü.

Taşkent'te Çarsu Pazarı'ndan sonra ziyaret ettiğimiz ilk mekân, otelin hemen yanındaki Kukeltaş Medresesi oldu (Bir Kukeltaş Medresesi de Buhârâ'da var). Bugün de cami ve medrese olarak faaliyet gösteren ve adamakıllı bir restorasyondan geçtiği anlaşılan Kukeltaş'ta ciddi bir dinî eğitim programı uygulanıyor. Esasen bütün Özbekistan'da dinî eğitim medreselere bırakılmış. Devlete bağlı okullarda din dersi bile yok. Bu politika aynen Özbek-Türk Liseleri'nde de geçerli. Bazıları bel-

ki çok şaşıracak; Türkiye'de zannedilenin aksine hemen bütün Türk cumhuriyetlerinde faaliyet gösteren ve büyük başarılarla imza atan liselerde din dersi yoktur.

Muazzam Bir Proje

Öğleden sonra makamında ziyaret ettiğimiz Özbek-Türk Liseleri Genel Müdürü Mahmut Bal, bütün sorularımızı büyük bir açık yüreklilikle cevaplandırdı. Bal'ın verdiği bilgilere göre, Özbekistan'da, halen merkezi Bursa'da bulunan Silm A.Ş'ye bağlı olarak on sekiz okul faaliyet gösteriyor. Bu okullardan Taşkent Kız Lisesi de dahil olmak üzere, on üçü Anadolu Lisesi statüsünde. Ayrıca iki Ekonomi Lisesi, bir Bilgisayar Lisesi, bir Dil ve Bilgisayar Merkezi ve bir International School... Hepsi de fizik, kimya, biyoloji ve dil laboratuvarlarının yanı sıra bilgisayarla donatılmış son derece modern okullar. Tamamı yatılı. Her yıl test sınavıyla kabul edilen öğrenciler, ilk iki yıl Türkçe ve İngilizce hazırlık okuyorlar. Ara sınıflarda Fizik, Kimya, Biyoloji ve Matematik dersleri İngilizce, Özbek Dili ve Edebiyatı, Âdabnâme, Beden Eğitimi, Özbekistan Tarihi ve Coğrafyası, Müzik ve Resim dersleri Özbekçe, bilgisayar ve meslek dersleri ise Türkçe okutuluyor. Yani Özbek-Türk Liseleri'nin öğrencileri, Rusça'yı da sayarsanız, dört dili ve bilgisayar mükemmel bir biçimde öğrenmiş olarak mezun oluyorlar.

Bu liselere her geçen gün ilgi artıyor; çünkü başarıları artık kanıtlanmış durumda. Gerek şehir ve ülke çapında yapılan biyoloji ve matematik olimpiyatlarında, gerekse milletlerarası yarışmalarda ilk dereceleri her zaman bu okulların öğrencileri kazandıkları gibi, üniversiteye girişte de yüzde yüze yakın bir oranda başarılı oluyorlar. Bu yıl Taşkent, Semerkand ve Fergana Özbek-Türk Liseleri'nden mezun olanların yüzde yüzü üniversiteye girmeyi başarmış. En düşük oran yüzde 75'le Namangan Lisesi'nde..

Öğretmenlere gelince, hepsi yeni mezun olmuş gençler. Kimi Boğaziçili, kimi ODTÜ'lü, kimi Marmara Üniversitesi'nden.. Diğer üniversitelerden mezun olmuş öğretmenler de

var, fakat ağırlık bu üç üniversitede. Hepsi idealist, hepsi inanmış. Başka hiç bir ülke, başka hiç bir grup, bu kadar iyi yetişmiş, bu kadar idealist ve fedakâr eğitim ordusunu bir araya getiremez. İsterse bütün imkânlarını seferber etsin. Özellikle eğitim sahasında Orta Asya'da Türkiye ile rekabet edebilecek hiç bir ülke yok. Alperen ruhuyla bu mübarek coğrafyaya koşan genç ve dinamik insanların yaptığı iş, bir çeşit restorasyon. Ortaasya'nın insan malzemesine yönelik bir restorasyon. Yetmiş yıllık kapalı bir rejimin hem bizden, hem de kendi tarihinden ve kültüründen kopardığı Türk dünyası, sadece büyük şehirlere değil, adını bile duymadığımız ilçelere kadar uzanarak faaliyet gösteren bu okullar sayesinde hem kamlığını yeniden kazanacak, hem de eski kötü alışkanlıklardan kurtularak çağın dinamizmini yakalayacak gibi görünüyor.

Taşkent'te üç liseyi gezdik; Taşkent Erkek Lisesi, Taşkent Kız Lisesi ve Ekonomi Lisesi. Öğrencilerin bizim için hazırlayıp Türkçe, Özbekçe ve İngilizce sundukları ilginç programları seyrettik, sınıflara girip derslerini dinledik. Öğretmenlerle, öğrencilerle sohbet ettik. Ve inanınız, hepsinin gözlerinde Türk dünyasının parlayan geleceğini gördük, sevindik, gururlandık. Devlet tarafından verilen ve ilgili şirketin (Silm A.Ş., Başkent A.Ş. vb) imkânlarıyla restore edilerek pırıl pırıl okullar haline getirilen köhne binaların teslim alındıklarında ne halde olduklarını, birkaç gün sonra Carcov'da lisenin yeni taşındığı binayı görünce anlayacak ve şaşkınlıktan küçük dillerimizi yutayazacaktık.

Bütün Ortaasya'yı ve Balkanlar'ı içinden kavramış, Batı'da Amerika'ya, doğuda Japonya'ya, kuzeyde Rusya'ya, güneyde Afrika'nın içlerine uzanan okullar dizisinin ardında,engin bir iman, inanılmaz bir hayalgücü, üstün bir beyin, şaşılası bir sabır ve tevazu yatıyor. Kısa vadede hiç bir getirisi olmayan muazzam bir yatırım; Anadolu'nun zengin gönüllü insanların inanma gücüne ve bu inancın tabii sonucu olan benzersiz hayır duygusuna ve cömertliğe dayanan akıllalmaz bir proje.

Çok değil, beş on yıl sonra, hem Türkçe'yi, hem İngilizce'yi şakır şakır konuşabilen, yetmiş yılın bütün kötü alışkan-

lıklarından arınmış, çalışkan ve öncelikle kendi ülkelerini sevmeyi öğrenmiş, tarihiyle, kültürüyle ve birbiriyle barışık seçkinlerin bütün Türk cumhuriyetlerinde önemli mevkilere geldiklerini düşünübiliyor musunuz?

Düşünebiliyor musunuz? Bu muazzam projenin temel hedefi sadece barış, kardeşlik ve yardımlaşmadır. Kısacası "ebedî dostluk". Hiç bir politik hedefi yok; birliği sadece gönüllerde sağlamaya yönelik benzersiz bir hümanizma projesi..

Kaynağını müşterek tarihten alan bir hümanizma.

Çorba, Şeşlik ve Pelav

O gün akşam Ekonomi Lisesi'nde Özbek-Türk Liseleri öğrencileri tarafından kafilemiz için hazırlanan gösteriyi izledikten sonra aynı lisenin yemekhanesinde geleneksel bir Özbek sofrasına oturduk. Etli, soğanlı, patatesli çorba -ki Özbekler kahvaltıda da büyük bir iştahla bu çorbadan içiyorlar- şeşlik ve pelavdan oluşan klasik Özbek sofrası. Şeşlik dedikleri bizim şiş kebab, fakat yarı yarıya yağ. Ayrıca bizdeki gibi terbiye edilmediği için olmalı, çok sert, sakız gibi, çiğne çiğne bitmiyor. Doğrusunu söylemeleyim, Özbekistan'da, İstanbul'da yediğim Özbek pilavlarının lezzetini bulamadım; damak zevkimin farklılığından mı, kullanılan yağdan mı, nedir, çok ağır geldi. Özbekistan büyük bir medeniyete beşiklik etmiş önemli bir ülke; bu bakımdan çok zengin bir mutfak kültürüne sahip olması gerekir diye düşünüyorsunuz, ama bakıyorsunuz her yemekte aynı üçlü: Çorba, şeşlik, pelav. Ve porselen piyâlelerle şekersiz içilen yeşil çay. Tabii kavunsuz ve narsız sofra düşünmek mümkün değil. Yeşil çaya ve kavuna bayıldığımı söylememe gerek var mı?

Yemekten sonra Taşkent'teki genç ve başarılı işadamlarından Fuat Em'in evinde çaya davetliydik. Bu daveti sevdik: Çünkü havuzlu, kerevetli, çiçeklerle ve meyve ağaçlarıyla bezeli bir avludan geçilen tek katlı, bütün tavanları ve duvarları kalemişleriyle süslenmiş ve kalabalık aileye göre şekillenmiş hârika bir Özbek evi. Doğrusu Özbekistan'a kadar gidip de

böyle bir ev görmeden dönseydim üzülecektim. Özbekler yüksek apartmanlarda yaşamaktan hiç hazzetmiyor, çok uzun bir yerleşiklik tarihine sahip olmakla beraber, açık ufuklara düşkün göçebe atalarından kalma bir hassasiyetle, tek katlı, insanın tabiatla irtibatını koparmayan ve ayaklarını yerden kesmeyen evlerde yaşamak istiyorlar. Taşkent değilse de, Semerkand ve Buhârâ, belki de dünyanın en yaygın ve yatay şehirleri. Ne kadar insanî.

Sarpa Saran İşler

Ertesi akşam da bizi çiğ köfte yemeye davet eden Fuat Em'den kısaca söz etmeleyim; Cizak (Jissax)'daki liseyi tek başına finanse eden bu Diyarbakırlı genç ve sempatik iş adamı, son günlerde, Özbekistan'daki bütün Türk işadamları gibi zor- da. Çünkü Özbek devleti, kısa bir süre önce, yabancı şirketlerin ithalatçı firma gibi çalışmalarından ve ülke dövizini getirdiği mal bedeli olarak sürekli transfer etmelerinden rahatsızlık duymuş ve bisküvi, çikolata, ciklet gibi gıda maddelerine ödenen dövizin israf olduğu belirtilerek bankalarda bekleyen paraların konverte edilmeyeceği, kalanın da yüzde otuz zayıyla konverte edileceği bildirilmiş. Daha da önemlisi, Özbekistan genelinde faaliyet gösteren firmaların yüzde 75'inin konvertasyon hakkı önceden duyuru yapılmaksızın iptal edilmiş.

Ekim başında uygulamaya konulan bu beklenmedik karar Türk işadamları arasında büyük bir paniğe yol açmış bulunuyor. Öz sermayeleri güçlü olmayan firmalar ise şu anda iflasın eşiğinde. Bizim Taşkent'e indiğimiz gün, Özbek-Türk İşadamları Derneği (UTİD), Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi için gelen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bu önemli meseleyi İslam Kerimov'a aktarması ricasında bulunmuşlar. Çünkü "Kerimov cenapları"nın kararın asıl mahiyetinden haberi olmadığına inanıyorlar.

Bu mesele, grubumuza 22 Ekim'de ziyaret ettiğimiz UTİD Genel Merkezi'nde Genel Müdür Cemal Hamarattürk'le (Cemal Bey, Taşkent'ta kaldığımız sürece arabasıyla bizi taşıyıp

duran değerli bir dost) daha sonra Taşkent'teki güçlü Türk işadamlarından biri olan ve kısa bir süre önce bir süpermarket açan Ahmet Demir tarafından da enine boyuna anlatıldı. Ahmet Bey'e göre, bu emrivakiye razı olunduğu takdirde, hem Özbekistan'da, hem de Türkiye'de ihracat ve üretimle uğraşan pek çok işadamı ve sanayici işlerini kaybedecekler.

Cumhurbaşkanı Demirel, Türk işadamlarının bu büyük problemini İslam Kerimov'a aktardı mı, aktardıysa nasıl bir cevap aldı, henüz bilmiyoruz.

Fuat Em de bankadaki paraları konverte edilmediği takdirde büyük zarara uğrayacak işadamlarından biri. Yine de neşesini hiç kaybetmemiş, sürekli gülüyor. Fakat Türkiye'den gelen misafirlerinin gözlerinden yaş getirmeye kararlı olmalı ki, pişirdiği çorbayı ve yoğurduğu çiğ köfteyi bibere boğmuş. "Yandım Allah!" diye diye yedik.

Hele o güzelim çorbanın acısı! Ahçımızın soluğunu bile kesmişti!

Emir Timur ve Nevâî

Taşkent'teki ilk günümüz, aynı zamanda Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin ve Timur'un doğumunun 660. yıldönümü dolayısıyla düzenlenen şenliklerinin başladığı gündü. Her yerde ve her vesile ile tebci edilen bu büyük cihangir, bizim tarihimizde tatsız hatıralar bırakmışsa da, Özbek halkının kimlik arayışında çok önemli bir figür. Doğum yıldönümü münasebetiyle yapılan büyük heykeli Semerkand'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından açıldı. Sovyetler Birliği döneminde de Özbek tarihinin önemli figürleri sürekli gündemde tutuluyordu; ancak bağımsızlık kazanıldıktan sonra millî kahramanları ve millî kimliğin inşasında önemli rol oynayan büyük şairlerin yeniden keşfi yolunda hummalı bir faaliyet başladı. Hemen her şehirde bir Nevâî heykeliyle karşılaşmak mümkün. Taşkent'te Ali Şir Nevâî Operası, Müzesi, Caddesi, Parkı ve devâsâ bir heykeli var. Semerkand'da da büyük şairi yakın dostu Molla Câmi ile birlikte gösteren bir heykele rastladım.

Büyük bir devlet adamı, musikişinas, hattat, gramerçi ve devrinin en ünlü sanat koruyucusu (nâsen) olan Ali Şîr Nevâî (ö.1501), tesiri bütün Türk dünyasından yüzyıllarca derinden hissedilen çok güçlü bir şairdi. *Latîfî Tezkiresi*'nde onun şiirlerinin ilk defa Basîrî adlı bir şair tarafından Osmanlı ülkesine getirildiğinden söz edilir. Esasen, lehçeleri ne kadar farklı olursa olsun, bütün Türk şairleri, şiir dünyalarını müsterek bir kültür ve inanç zemini üzerine kurdukları, aynı efsaneleri, aynı "legende"ları ve aynı sembolleri kullandıkları için birbirlerini anlamakta hiç güçlük çekmiyorlardı. Nitekim Nevâî'nin şiirleri Anadolu'da çok büyük bir ilgi ve hayranlıkla karşılanmış, Nâdim ve Şeyh Galib gibi divan şairleri, onun şiirlerini anlayabilmek için Doğu Türkçesi öğrenmiş, hatta gazellerine nazireler yazmışlardı. Nevâî dili için hususi lügatler bile yapılmıştı.

Nevâî'nin önemli bir özelliği daha vardı: Devrinde bir çeşit millî uyanışı temsil etmesi. Firdevsî'nin *Şehnâme*'yle Farsça'yı diriltmesi gibi Türkçe'yi diriltmiş, bu iki dili karşılaştırdığı *Muhakemetü'l-Lügateyn* adlı eserinde Türkçe'nin üstünlüğünü savunmuştu. Büyük şair, gençliğinde geleneğe uyararak Farsça şiir söylediğini, ancak daha sonra güzelliğini ve inceliklerini farkettiği Türkçe'ye döndüğünü ifade ettikten sonra şöyle diyor:

"O zaman, gözlerimin önünde on sekiz bin âlemden daha geniş bir âlem belirdi. O âlemin süslerle dolu göğü bana dokuz felekten daha yüksek göründü. İncileri yıldız cevherlerinden daha parlak olan erdem hazinesi bana açıldı. Orada gülleri gökteki yıldızlardan daha parlak, içine yabancı ayağı girmemiş, yabancı eli değmemiş bir gül bahçesine rastladım".

Bu gül bahçesinden bir daha çıkmayan Nevâî, divanı, hamsesi ve diğer eserleriyle bütün Türk ve Türkmen ülkelerinde dil ve kültür birliğini büyük ölçüde sağlamıştı.

Türk dünyasında hâlâ aynı rolü belli ölçüde oynamaya devam eden Nevâî'yi ben nasılsa on beş yaşında bir lise öğrencisiyken keşfetmiş ve *Muhteşem Bir Devirde Büyük Bir Şair: Ali Şîr Nevâî* başlıklı incelememi Sivas'ta, haftalık *Hizmet* gazetesinde yayımlamıştım. Hatırladığım kadarıyla edebiyat ders kitaplarında Nevâî yoktu, 1960'ların Sivas'ında onunla ilgilene-

cek, dolayısıyla beni araştırmaya sevkedecek kimseyi de hatırlamıyorum. Çünkü o yıllarda bilgiden çok hamâset hakimdi. Peki ben nasıl ulaşmıştım Nevâî'ye? Hâlâ bir anlam veremiyorum. Bugüne kadar saklamayı başardığım bu yazılara dönüşte baktım, ilki 21 Ekim 1968 tarihini taşıyordu. İlgi çekici bir tesadüf, Özbekistan'a ayak bastığımız tarih de 21 Ekim. Tam yirmi sekiz yıl sonra...

Yeri gelmişken, Özbek yazarların tarihî şahsiyetlerin hayatlarını romanlaştırmayı çok sevdiklerini, mesela Ali Şir Nevâî'nin hayatını M. T. Aybek'in *Nevâî* adlı romanında anlatıldığını hatırlatmak isterim. Pirim Kadir *Yıldızlı Geceler*'de Babür'ü, yaşayan en büyük Özbek romancılarından Adil Yakupoglu ise *Uluğ Bey'in Hazinesi*'nde Timur'un torunu, büyük astronomi bilgini ve büyük hükümdar Uluğ Bey'i anlatır. Aynı yazar, *Köhne Dünya*'da da Bîrûnî'yî ele almıştır. Bu romanların, konu alınan şahısların tarihî gerçeklere sadık kalınarak anlatıldığı, roman sanatı açısından da belli bir seviyenin çok üstüne çıkmış eserler olduğunu özellikle belirtmeliyim.*

Özbekistan'da Nevâî adlı bir de şehir var. Ama aslında bütün Özbekistan bir bakıma Nevâî demektir.

Yollar Cetvelle Çizilmiş Gibi

Taşkent'i yeterince tanıyabildik mi? O kadar kısa sürede bu mümkün değildi. 1966 depreminde haritadan âdeta silindiği için yeni baştan inşa edilen Taşkent, geniş caddeleri, heykellerle süslenmiş parkları, bahçeleri, görkemli kamu binalarıyla hemen etkiliyor insanı Orta Asya'da metroya sahip tek şehir. Eski Taşkent tek tük kalmış abidelerde nefes alıp veriyor.

Programa göre, şehirler arasında hep uçakla seyahat edecektik; fakat karayolunu tercih ettik, çünkü bu çok daha öğretici olacaktı. 23 Ekim sabahı erkenden kalkan, sigara tiryakilerini bir otomobile koyup küçük bir konvoy halinde Semerkand'a doğru yola koyulduk. Bizim arabamız bir minibüstü. Meyve

* Aybek'in *Nevâî*'si ile Pirim Kadir'in *Yıldızlı Geceler*'i Ötüken Neşriyat tarafından yayımlandı.

bahçeleri ve pamuk tarlaları arasında, uçsuz bucaksız ova boyunca cetvelle çizilmiş gibi uzayıp giden yollar, tahminimizin de üstünde iyiydi. Bir süre sonra dikkatimi çekti; hiç trafik işareti görmemiştik. Yolları bilmeyen birinin eski Sovyet cumhuriyetlerinde istediği yere gitmesi imkânsız gibi bir şey. Esasen eski dönemde buna pek ihtiyaç hissedilmiyordu; çünkü seyahat hürriyeti yoktu, üstelik şehirden şehire geçmek için vize gerekiyordu. Mehmet Aslan vize uygulamasının yabancılar için hâlâ devam ettiğini; ancak iki ülke arasında yapılan bir anlaşmayla Türk vatandaşları için bu zorunluluğun kaldırıldığını söyledi.

Yol boyunca dikkatimizi çeken bir başka şey de, otomobillerin vb. polisler tarafından sık sık durdurulmasıydı. Biz de defalarca durdurulduk, ancak rahberimiz Âlim inip polislerle konuşuyor ve biz beklemeden yolumuza devam ediyorduk. Daha sonra açıkladılar; meğerse yolda yakalayabildikleri herkesi pamuk toplamaya sevk ediyorlarmış. Aslında pamuk toplama mevsimi bitmiş, fakat bazı şehir hakimleri kendilerine verilen kotayı dolduramadıkları için pamuk namına ne kaldıysa toplamak zorundaymışlar. Türkçe'yi çok iyi konuşan Özbek rehberimiz Âlim'in polise gösterdiği kimlik kartının gücü sayesinde bizler her seferinde paçayı kurtarıyormuşuz.

Özbekistan'ın en büyük zenginliğinin pamuk ve altın olduğunu bilmeyen yok. Pamuk toplama mevsimi gelince, zengin fakir, işçi memur denilmeden bütün halk seferber ediliyor, hatta okullar kapatılarak bütün öğrenciler pamuk tarlalarına sevk ediliyor.

Özbek-Türk okullarının öğrencileri hariç...

Saat 10.00'a doğru Cizak'a vardık ve hiç oyalanmadan liseye gittik. Kahvaltıdan sonra yolumuza devam edecektik. Bütün giderlerini -yukarıda da ifade ettiğim gibi- Taşkenti'teki Türk işadamlarından Fuat Em'in karşıladığı bu lisede de, diğerlerinde olduğu gibi, üniversiteden yeni mezun olmuş gencecik öğretmenler, akıllalmaz bir fedakârlıkla ve tahmin edilemeyecek mahrumiyetlerle boğuşarak görev yapıyorlar. Bunu belirterek takdir hislerimizi ifade ettiğimiz zarnan büyük bir alçakgönüllülükle, severek görev yaptıklarını, ve görev yerlerini Türki-

ye'den hiç farklı görmediklerini, aynı aşkla, heyecanla hizmet verdiklerini söylediler.

Semerkind'da Bir Masal Mimarisi

Cizak Özbek-Türk Lisesi öğretmenlerinin hazırladığı nefis kahvaltıdan sonra tekrar yola koyulduk, saat 14.00 sularında Semerkind'a vardık ve hiç vakit kaybetmeden Semerkind Özbek-Türk Anadolu Erkek Lisesi'ne gittik. 12 öğretmenin görev yaptığı, halen 203 öğrencisi bulunan bu lise de, Taşkent'te ziyaret ettiğimiz liseler gibi, her türlü teknik imkânla donatılmış. Bütün liselerin müdürleri gibi, Semerkind Lisesi'nin Türk müdürü Mehmet Gırcıoğlu da öğrencilerinin bilim olimpiyatlarında kazandıkları büyük başarıları gurur duyarak anlatıyor.

Semerkind, ah Semerkind! Ne yazık ki, çocukluğumdan beri hayalimde yaşattığım bu güzel şehirden yarın sabah erkenden ayrılmak zorundaydık, yani çok az zamanımız vardı. Daha önce hazırlanan ve epeyce aksayan programa göre, Yabancı Diller Enstitüsü'nün rektörü Prof. Dr. Yusuf Abdullah'ı ziyaret edecektik. Genç ve heyecanlı bir rektör olan Yusuf Abdullah, bütün önemli dillerin öğretildiği enstitüyü ve Timur şenlikleri münasebetiyle açılan resim sergisini gezdirirken bir de müjde verdi: Yakında Türkiye Türkçesi ve Türk kültürünün öğretileceği bir bölüm açılacaktı. Silm A.Ş.'nin finanse edeceği bu bölüm için tahsis edilen mekânın restorasyonuna halen büyük bir hızla devam ediliyor.

Niyetimiz enstitüden ayrıldıktan hemen sonra Rigistan Meydanı'na gitmekti. Uluğ Bey, Tille Kârî ve Şir Dar medreselerinin kuşattığı bu muhteşem meydanın Timur şenlikleri dolayısıyla 25 Ekim'e kadar kadar kapalı olduğunu öğrenmek, kafi-lemizde derin bir hayal kırıklığına sebep olduysa da, imdadımıza Prof. Dr. Yusuf Abdullah yetişti, bize refakat ederek görevlilerle görüştü ve o muhteşem güzelliği kısa bir süre tatmamızı sağladı.

Bu bir masal mimarisiydi; büyük bir titizlikle restore edildiği için geçmişteki ihtişamına âdeta yeniden doğan Rigistan'da

sessizlik sağlanabilse, Uluğ Bey'in ayak seslerini ve kaftanının hışırtısını duyabilirdiniz. O gece verilecek konser için meydana kurulan sahne, oturma yerleri ve aydınlatma sisteminin kabloları, spotları vb. o mekâna ne kadar yabancı duruyordu.

Özbekistan'da dikkatimizi ilk bakışta çeken hummalı bir restorasyon faaliyeti var. Bütün tarihî yapılar, asıllarına uygun olarak bir bir elden geçiriliyor. Bu, aynı zamanda Özbekistan'da bağımsızlığın hemen ardından başlayan büyük kimlik arayışının tabii sonuçlarından biri.

İslam medeniyetinin Mâverâünnehir'deki muhteşem tezahürleri kabilemizdeki herkesi hayranlıktan hayranlığa sürüklüyor. Mustafa Özel ve Ali Bulaç, bu coğrafyaya daha önce yeterince eğilmedikleri için hayıflanıyorlar. Özel "*Burası İslam medeniyetinin kara deliği*" derken, Bulaç "*Bu tarih bunları bir daha bırakmaz!*" diye söyleniyor. Şahin Alpay'ın dili hayretten ve hayranlıktan tutulmuş gibi. Ali Bayramoğlu bilgi edinme telaşında. Ve aslında hepimiz, mensup olduğumuz tarih ve medeniyet hakkında ne kadar bilgisiz olduğumuzu -açıkça itiraf edemesek de- derinden hissediyoruz.

Allahım, Semerkand'ta görülecek ne kadar çok yer var ve bizim zamanımız ne kadar az! Hemen arabalara doluşup Gûr-ı Emir'e, yeni Emir Timur'un türbesine geçiyoruz. Muhteşem cihangirin muhteşem türbesine. Firuze çinilerle kaplanmış, alt kısmı şişkin bir soğana benzeyen dilimli bir kubbe. Timur, ayrıca bir iç kubbesi bulunan türbede, hocasının ayakucunda yatıyor. Sandukası siyah yeşim taşından. Ailesinden önemli şahsiyetlerin, mesela Uluğ Bey'in de yattığı bu türbe, Semerkand'taki diğer eserler gibi büyük bir titizlikle restore edilip ziyarete açılmış.

Ölümsüz Şah'ın Huzurunda

Âdeta zamanla yarışıyoruz, vakit ikindiye çoktan geçmişti ve biz bu gidişle güzelim Semerkand ın çok az bir kısmını görebilecektik. Gûr-ı Emir'den sonra vakit kaybetmeden Şah Zinde'ye gittik.

Şah Zinde Camii ve türbeleri, Semerkand'da, bir tepenin yamacında inşa edilmiş, gittikçe yükselen âbidevî bir bütün teşkil etmektedir. Girişinde restorasyon faaliyetlerinin devam ettiği komplekse belli bir noktaya kadar merdivenlerle çıkılıyor ve iki tarafında Timur'un ailesinden kişilere ve kumandanlarına ait türbelerin yer aldığı dar bir koridordan Şah Zinde türbesine ulaşıyor.

Halkın Şah Zinde (Diri, ölümsüz şah) dediği peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ın oğlu Kusem'dir. Sevgili peygamberimizin "Ailemden bana en çok benzeyen" dediği Kusem, bir rivayete göre, Semerkand'a Said b. Osman'la birlikte 676 yılında gelmiş. Şehit edildiğine veya eceliyle vefat ettiğine dair birbirini tutmayan rivayetler var. Halk ise onun ölmediğine, kendisini öldürmek isteyen "küffâr"ın elinden kurtulup mucizevî bir biçimde önünde açılan bir kayaya girdiğine inanır. Kusem'i içine aldıktan sonra kapanan kayanın bulunduğu yere daha sonra bir türbe yapılmış. On ikinci asırdan beri önemli kişilerin, peygamberimizin yeğenine duydukları saygının bir nişanesi olarak onun yanına gömülmek istediklerini biliyoruz. Türbenin İbn Battuta tarafından yapılan ayrıntılı tasvirine bakılırsa, bugünkü türbe daha sonra inşa edilmiş olmalı.

Şah Zinde türbelerinin arasında, bir çeşit zaman tüneline andıran serin ve sessiz koridorda yürürken, İstanbul'da Eyüp Sultan'da ve Bursa'da Muradiye'de yaşadığınız duyguların aynısını yaşıyorsunuz. Üstelik karşınıza bir de hemşehriniz çıkıyor: Kadızâde-i Rûmî. Asıl adı Musa Paşa olan bu büyük astronomi bilgini tahsilini Bursa'da tamamlamış ve daha sonra gittiği Türkistan'da Uluğ Bey tarafından Semerkand Rasathanesi'nin başına getirilmişti. Onun talebelerinden Ali Kuşçi de İstanbul'a gelerek Fatih'in hizmetine girdi.

1449 yılında ölen Kadızâde-i Rûmî'nin türbesi, Şah Zinde'deki türbelerin en güzellerinden biri.

İmam Buhârî'yi Ziyaret

Ne yazık ki, Uluğ Bey'in ve Kadızâde-i Rûmî'nin birlikte çalıştıkları rasathaneyi göremedik. Aslında Semerkand'ta daha görmemiz gereken çok sayıda tarihî yapı olduğunu biliyorduk; fakat bu kadarla yetinmek zorundaydık. Ertesi sabah yine çok erkenden Buhârâ'ya doğru yola çıkmamız gerekiyordu. Önce Semerkand'a yaklaşık otuz kilometre mesafedeki Çerek tümenine uğrayıp Hoca İsmail Buhârî'nin türbesini ziyaret edecektik. Yollarda herhangi bir işaret olmadığı için Çerek'e giden yolu farkına varmadan epeyce geçmişiz; mecburen yaşlı bir Özbek'in tarifine göre başka bir yoldan girdik ve geniş bir kavis çizerek sonunda büyük muhaddisin türbesine ulaştık. Tam bir buçuk saat kaybetmiştik.

810'da Buhârâ'da doğan Buhârî, bilgisinden istifade etmek isteyen herkesi kabul eder, fakat saraylara gitmeyi ilmi küçük düşüren bir davranış olarak gördüğü için devlet adamlarından mümkün olduğu kadar uzak durmuş. Nitekim bir keresinde *el-Câmiu's-Sahih*'ini ve diğer eserlerini kendisinden dinlemek isteyen Horasan Valisi Halid b. Ahmed ez-Zührlî'nin davetini reddeder ve eğer gerçekten istiyorsa hadis okuttuğu mescide gelmesi gerektiğini bildirir. Buhârâ valisinin sadece kendi çocuklarına ders vermesi yolundaki isteğini de ilmin belli insanlara tahsis edilemeyeceğini söyleyerek reddetmiştir. Bunun üzerine vali, bazı adamları vasıtasıyla Buhârî'nin ehlisünnetle bağdaşmayan fikirlere sahip olduğu söylentisini yayar, sonra bu iddiaya dayanarak onu Buhârâ'dan sürer. Semerkand'a gitmek üzere yola çıkan Buhârî, bu şehre üç mil mesafede bulunan Hartenk kasabasındaki akrabalarını ziyaret eder, fakat orada hastalanarak 256 yılının Ramazan bayramı gecesi vefat eder (870).

Buhârî'nin yeni adı Cerek olan Hartenk'te yattığı türbenin etrafında zamanla bir külliye oluşmuş. Türbe, kare planlı, dört tarafı açık, üzeri firuze çinilerle kaplı küçük bir kubbeye örtülmüş zarif bir yapı. Titiz bir biçimde restore edilmiş. Biz gittiğimizde çevre düzenleme çalışmaları henüz devam ediyordu.

Gucdivan'dan Buhârâ'ya

Buhârâ şehir hakimiyle saat 11.00'de randevumuz vardı, fakat yetişmemiz imkansızdı. Çünkü Cerek'ten saat 09.00 sularında ayrılabilmiştik, yani daha üç beş saatlik yolumuz vardı. Kahvaltı da etmemiştik, niyetimiz yolda, bir samsahanede mola vermektir. Samsa, Özbeklerin sofralarından eksik etmedikleri, içi baharat, soğan ve kuşbaşı etle doldurulmuş bir çeşit börek. Okullardan birinde balkabağıyla doldurulmuş bir türünü de yedik.

Yol boyunca börek yiyebileceğimiz bir samsahane bulmak mümkün olmadı. Hemen hepsinde balık vardı; Özbekler kahvaltı da sadece etli çorba içmiyor, büyük bir iştahla pamukyağında kızartılmış balık da yiyorlar. Tabii, sabah sabah hiç birimizin midesi balığı kaldıracak gibi değildi. Sonunda "Börekler on beş dakikada hazır!" diyen yaşlı bir Özbekin samsahanesinde bir saatten fazla zaman kaybettik.

Madem Buhârâ şehir hakimiyle görüşme şansını kaybetmiştik; o halde Gudivan'a uğrayabilirdik, böylece zaman kazanmış olacaktık. Gudivan (Gıduvan), Nakşibendiyye silsilesinden önemli bir yeri bulunan Abdülhâlik-ı Gudivânî'nin türbesinin bulunduğu tümen. Rivayete göre, Bahâeddin Nakşibend, birgün Buhârâ'da mezarları dolaşırken kendisinden bir asır önce yaşayan Gudivânî'yi ve ona kadar ulaşan sufileri mânâ âleminde müşahade ve Gudivânî'ye intisap ederek Üveysî lakabını alır. Nakşibendiyye geleneğine göre, bu olay Bahâeddin'in ruhî hayatını derinden etkileyerek cehrî zikirden hafî zikre geçmesine yol açmıştır.

1960'ların Anadolu kasabalarını hatırlatan Gudivan'da Abdülhâlik-ı Gudivânî'nin türbesinin de bulunduğu külliyezi ziyaret ettikten sonra yola koyulduk. Buhârâ'ya vardığımızda saat aşağı yukarı 15.00 olmuştu. Hiç vakit geçirmeden şehrin en merkezi yerinde faaliyet gösteren Özbek-Türk Buhârâ Erkek Lisesi'ne gittik. 1992-1993 öğretim yılında açılan lisede halen 225 öğrenci eğitim görüyor. Okulun Türk müdürü Fatih Rüştü Zor, verdiği birifingde, daha önce ziyaret ettiğimiz müdürler gi-

bi, öğrencilerinin bilim olimpiyatlarında kazandıkları büyük başarılarından -haklı olarak- gururla söz etti. Buhârâ Lisesi de Taşkent ve Semerkand'ta ziyaret ettiğimiz liseler gibi her türlü imkâna sahip; matematik, fizik, kimya, biyoloji, bilgisayar, İngilizce ve Türkçe dersleri Türkiye'den giden genç ve idealist öğretmenler tarafından veriliyor.

Buhârâ, her köşesinden tarihin ve ruhaniyetin fışkırdığı mübarek bir belde. İslam medeniyetinin adı hemen her zaman Semerkand'la birlikte anılan en önemli merkezlerinden biri. Bu şehri tam kavrayabilmek ve tadına varabilmek için hiç değilse bir haftanızı ayırmalısınız. Bizim gibi birkaç saat kalacaksanız, ancak bellibaşlı mekânları görebilirsiniz. Nitekim biz de Buhârâ emirlerinin ikamet ettikleri Ark Kalesi'ni, onun hemen karşısında nefis ahşap sütunlarıyla tanınan Bala Havuz Camii'ni, Mir Arap Medresesi'ni ve Kalan Camii'ni aliecele ziyaret ettikten sonra kalan vaktimizi Şah-ı Nakşibend külliyesine ayırdık.

Şah-ı Nakşibend'e geçmeden önce, Buhârâ şehrine adanmış kılıklı hakim olan 47 metre yüksekliğindeki muhteşem Kalan minaresinden kısaca söz etmeliyim. Karahanlı devri hatıralarından biri olan minare, kitabesine göre, Aslan Han tarafından 1127 yılında yaptırılmış. Malzemesi tuğla. Aşağıdan yukarıya doğru incelen kalın bir silindir ve bu silindirin sekiz kuşak halinde geometrik rölyeflerle bir dantelâ gibi işlendiğini düşünün. Zarif bir köşkü andıran şerefesinin altında iki renkli mozaik çinilerden palmetler dikkatinizi hemen çekiyor. Kitabe ise kare çini levhalar halinde kabartma kufi ile yazılmış. Hasılı bakmaya doyamadığınız yekpare bir güzellik.

Ve Şah-ı Nakşibend

Kasrîârifan'a vardığımızda güneşin batmasına çok az zaman kalmıştı. Bahaeddin Nakşibend'in vasiyetine uyarak önce annesinin mütevacı kabrini ziyaret ettik, sonra kendisinin.

Bahaeddin Nakşibend, 1318 yılında şimdiki adı Kasrîârifan olan Kasrîhinduvan köyünde doğmuş ve daha üç günlük bir be-

bekken dedesinin mürşidi Baba Muhammed Semmâsî tarafından manevi evlat kabul edilerek tasavvufî terbiyesi için Emir Külâl'e emanet edilmiş.

Uzun yıllar Emir Külâl'in yanında kalan Bahâeddin, Abdülhâlik-ı Gucdivânî'den söz ederken kısaca özetlediğimiz ruhî hadiseleri yaşar. Uzun süren bir müritlik döneminden sonra doğduğu köye dönerek irşad faaliyetlerine başlar ve 1389 yılında vefat eder. Daha sonra Bahâeddin (Baveddin) adıyla anılmaya başlanan Kasrıârifan'daki türbe, Nakşibendiyye yayıldıkça önem kazanır ve ünlü bir ziyaret yeri haline gelerek etrafında geniş bir külliye oluşur.

Türkiye'den çeşitli kurumların da yardımıyla restore edilen Şâh-ı Nakşibend külliyesi, bütün Orta Asya müslümanlarının sürekli ziyaret ettikleri, ruhaniyetiyle ziyaretçilerini derinden etkileyen ve Buhârâ ile özdeşleşen bir mekândır.

Şâh-ı Nakşibend'in mürşidlerinden Emir Külâl'in türbesinin de üç kilometre mesafedeki bir köyde olduğunu öğrenmiştik. Rahim Er, Ali Bayramoğlu ve ben, kafileden koparak bu "çömlekçi" şeyhi de ziyaret ettik. Doğrusu ben Emir Külâl'i Emir Sultan'ın babası sanıyordum; bu bilgimin yanlış olduğunu dönüşte bu yazıyı yazmak için literatürü gözden geçirirken anladım. Emir Sultan'ın babasının adı da Emir Külâl, o da Buharalı. Fakat ikisi aynı şahıs değil. Güneş batarken ziyaret ettiğimiz Emir Külâl türbesi yeni bir bina. Kare planlı, etrafı revaklı bir bölmeyle çevrilmiş ve üzeri Hint kubbelerine benzeyen küçük bir kubbeyle örtülmüş pırıl pırıl bir türbe. Mezartaşında "*Hâce-i hâcegân hazret-i Şemseddin Emir Külâl kuddise sırrahu*" yazılı. Yaşlı ve sevimli Özbek türbedar bizi büyük bir muhabbetle karşıladı. Emir Külâl ve ve müridi Şâh-ı Nakşibend hakkında konuştuk ve ne kadar rahat anlaştık.

Türkmenistan Yolunda

Randevumuza zamanında gelemediğimiz için görüşme imkânı bulamadığımız Buhârâ şehir hakiminin bizi ağırladığı ihtişamlı Devlet Konukevi'nde deliksiz bir uyku çektikten sonra

25 Ekim sabahı erkenden yola koyulduk. İstikamet Türkmenistan. Önce Carcov şehrine uğrayacağız ve buradaki liseyi ziyaret ettikten sonra uçakla Aşkabad'a geçeceğiz. Türkmenistan'da daha itibarlıyız, çünkü Türkmenbaşı'nın mihmanları olarak gidiyoruz, 27 Ekim pazar günü Garaşsızlık Bayramı törenlerine katılacağız.

Gümrükten biraz bekletilmekle beraber problemsiz geçtik. Amuderya üzerinde sal benzeri yüzer bloklardan oluşan uzun köprü doğrusu son derece ilgi çekiciydi. Dev TIR'ların bile geçebildiği bu köprü sel zamanlarında kıyıya çekilebiliyormuş. Üzerine ağırlık binen blok suya battığı için diğer bloklar yukarıda kalıyor. Bunun için görevliler trafiği büyük bir maharetle idare ederek ağırlıkları eşitliyor ve küçük araçlara yol veriyorlar. Daha önce geçtiğimiz Sirderya ve Amuderya doğrusu muhteşem nehirler. Boşuna "derya" denilirmemiş.

Ve gümrükte kuyruğa girmiş TIR'lar. Çoğu Türk TIR'ı; şoförlerden kimi başını direksiyona dayamış uyuyor, kimi kayıtsız gözlerle etrafı seyrediyor, kimi de derin nefesler çekiyor sigarasından. El sallayıp selam veriyoruz, Türk olduğumuzu anlayınca sevinçli yüz ifadeleriyle selamımızı alıyorlar. Sonra TIR'lardan birinin arkasında yazılı lafa gülüyoruz: *"Her geçen günlerimi boşuna harcamışım arkadaş!"*

Türkiye'den binlerce kilometre uzakta karşımıza çıkan bu TIR'lar aslında ülkemizin dinamizmini ve kabuğunu kırma çabasını çok iyi anlatıyor.

Özbekistan'dan Türkmenistan'a geçer geçmez yolların kalitesindeki düşüş, iki ülke arasındaki ekonomik seviye farkını ve SSCB döneminde eşit önemde kabul edilmediklerini gösteriyor. Carcov şehri de, Taşkent, Semarkand ve Buhârâ'dan sonra doğrusu gözümüze bir kasaba gibi göründü. Ve Carcov Lisesi'ni görünce ilk anda büyük hayal kırıklığına uğradık. Dıştan bakılınca döküldüğü izlenimini veren okula meğerse yeni taşınmış. Eğer Özbek-Türk okullarına verilen bütün binalar restorasyondan önce böyleyse, gerçekten büyük iş başarılmış diye düşünmeden edemedik. Hem Garaşsızlık Bayramı dolayısıyla okulların tatil olması, hem de devam eden onarım çalışmaları

dolayısıyla Carcov Lisesi'ni gezemedik. Irmak Magazini'ni (magazin, mağaza demek) işleten Türk işadaminin Türkmen ortağı tarafından verilen yemeğe katıldıktan (bu yemekte arkadaşlarım bol pamuk yağında kızartılmış etler ve balıklarla boğuşurken nutuk atma görevi bana düşmüştü) sonra biraz dinlendik ve havalanına gittik.

18.30'da kalkan yirmi dört kişilik uçağımız -bu kadar küçük bir uçağa birçoğumuz ilk defa biniyorduk- Aşkabad'a indiği zaman, Türkmenistan hakkındaki ilk intibamız birden silindi. Alarko tarafından yapılan havaalanı, Taşkent Havaalanı'yla mukayese edilemeyecek kadar güzel ve modern idi. Karşılandık ve Aşkabad'ın merkezindeki Türkmenistan Otel'i'ne götürüldük. Restorasyon ve tefrişatı henüz tamamlanmadığı halde Garaşsızlık Bayramı münasebetiyle geçici olarak açılmış olan otelin ilk misafirleri bizlerdik.

Gece girdiğimiz Aşkabad'ın güzelliği ve modernliği doğrusu hepimizi şaşırttı. Nerede olduğumuzu bilmesek, kendimizi modern bir Avrupa şehrinde zannedebilirdik. Bayram dolayısıyla ıslıl ıslıl aydınlatılmış geniş yollar, pırıl pırıl binalar, parklar... Üç dört yıl öncesinin Aşkabad'ını bilenler, aradaki farkın inanılmaz olduğunu söylüyorlardı. Hızlı bir ekonomik gelişme ve buna bağlı hummalı bir imar faaliyeti. İmza: Türk işadamları.

Türkmenistan'da pazarın aşağı yukarı yüzde seksenine Türk işadamları hakim. Tekstil ve inşaat sektörlerinde çok ciddi yatırımlar yapılmış. Son birkaç yılda yirmi kadar tekstil fabrikası kurulmuş. Bu bakımdan Türk işadamlarının itibarı son derece yüksek. Tekstil alanında büyük yatırımlar yapan Çalık Grubu'nun başkanı Ahmet Çalık, aynı zamanda Tekstil Bakan Yardımcısı. Sadece Çalık mı? Türkmenistan'da üç bakanlıkta Türkler bakan yardımcısı olarak görev yapıyorlar. Türkmen-Türk okullarına bakan Muammer Türkyılmaz da Milli Eğitim Bakan Yardımcısı.

Biz gitmeden birkaç gün önce, Türkmenistan'a hizmet eden bazı işadamlarına, eğitimcilere ve Zaman gazetesinin temsilcisi Varol Bektaş'a, bizzat Türkmenbaşı tarafından vatanseverlik

madalyası ve Türkmenistan pasaportu verilmiş. Hepsinin bayram süresince yakalarında gururla taşıdıkları madalyalar, aynı zamanda Türkiye'nin Türkmenistan'daki yüksek itibarını gösteriyor

Unutmadan söylemeliyim; Zaman gazetesi Türkmenistan'da haftalık olarak ve dört sayfa halinde yayımlanıyor. Tirajı yirmi bin, ama elli bine kadar yükselme potansiyeline sahip. Aşkabad'da kaldığımız sürece çok yakın ilgisini gördüğümüz Varol Bektaş, en büyük sıkıntılarının kağıt olduğunu, bu sıkıntıyı aştıkları takdirde sekiz sayfaya çıkacaklarını söyledi.

O gece, bizi havaalanında karşılayarak arabasıyla otelimize götüren, üstelik cep telefonundan evlerimizi aramamızı sağlayan değerli işadamlarımızdan Ali Birsan Bey'in davetlisi olarak otelimize iki yüz metre mesafedeki Florida Restaurant'da zevkli bir akşam yemeği yedik. Amerikalı değil, Tayfun Tatlıdil adında genç bir Türk işadamı tarafından işletilen Florida Restaurant, Aşkabad'da üst tabakaya ve yabancılara hitap eden son derece lüks bir lokanta. Unutmadan söylemeliyim; Florida Restaurant'da, fırsatta istifade, bol bol su içtik. Yolculuk boyunca yaşadığımız en büyük sıkıntılardan biri içme suyu bulamamaktı. Özbekler de, Türkmenler de sadece gazlı su içiyorlar.

Türkmen-Türk Mektepleri

Ertesi gün (26 Ekim) ziyaret ettiğimiz ilk yer Turgut Özal Türkmen-Türk Lisesi oldu. Eşine Türkiye'de bile az rastlanır modernlikte bir lise. 1992-1993 eğitim yılında açılan ve büyük başarılarla imza atan bu güzel okulu bir baştan bir başa hayranlık içinde gezdik.

Okullardan sorumlu genel müdür Seyit Embel'in verdiği bilgiye göre Aşkabad'da Turgut Özal Lisesi'nden başka bir Ekonomi Lisesi, bir Teknik Lise ve bir de Kurs Merkezi faaliyet gösteriyor. Başkent A.Ş.'nin lise açtığı diğer Türkmenistan şehirleri de şunlar: Merv, Bayramali, Carcov, Daşhovuz, Nebitdağı, Türkmenbaş, Köhne Ürgenç, Tecen, Büzmeyn. 197 öğretmen ve 138 belletmenin görev yaptığı bu liselerde, İngiliz,

Türk ve Türkmen dillerinde Anadolu Liseleri programı uygulanıyor. Hepsinde yabancı dil, fen, sosyal, kimya, biyoloji ve bilgisayar laboratuvarları var. Şu anda bütün okullarda toplam 2813 öğrenci eğitim görüyor. Bu öğretim yılında Türkmenistan'da yapılan bilim olimpiyatlarına gelince: 10 birincilik, 6 ikincilik, 7 üçüncülük, 4 dördüncülük... Yani Özbek-Türk Liselerinde olduğu gibi, büyük bir başarı. Bu başarı sebebiyle Türkmen-Türk Liselerine halkın rağbeti her geçen gün artıyor.

Kısacası, Türkmenbaşı'nın da tam desteğini alan Türkmen-Türk mektepleri, Türkmenistan'ın gelecekteki seçkinlerini yetiştiren gözde okullar olarak Türkiye'nin bu kardeş ülkedeki imajını kökünden ve müsbet yönde değiştirmiştir.

Aşkaad'da son olarak Uluslararası Türkmenbaşı Türkmen-Türk Üniversitesi'ni ziyaret ettik ve aynı günün akşamı, Rektör Prof. Dr. İbrahim Hasgür'ün üniversite yemekhanesinde verdiği akşam yemeğine katıldık. 1994 yılında açılan ve birinci yıl ücretsiz eğitim veren üniversite, bu eğitim yılından itibaren paralı sisteme geçmiş. Yıllık ücret üç bin dolar. Bir yıllık hazırlık eğitiminde İngilizce ve Türkçe öğretiliyor. Uluslararası İlişkiler, İletişim, İşletme, Bilgisayar Mühendisliği, Tekstil Mühendisliği, Matematik, Türk-Türkmen Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı gibi bölümleri bulunan üniversitede 28'i Türk, 7'si Türkmen ve 3'ü İngiliz olmak üzere kırk civarında öğretim üyesi ve görevlisi var. Bu yıl başvuran 1800 öğrenciden ancak 150'si alınabilmiş. Öğrencilerin yüzde 80'i yurttan kalıyor. Kız öğrenci oranı yüzde 18 civarında.

Kısacası, Başkent A.Ş., Türkmenistan'da üniversite eğitimi de eksiklerini büyük bir hızla tamamlayarak iddialı bir pozisyon kazanmaya çalışıyor.

"Halk, Vatan, Türkmenbaşı"

Türkmenbaşı, yani Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov her şeye hakim. Ülkesini İsviçre gibi, bağlantısız bir ülke haline getirmeye çalışıyor. Temel ilkesi "Garaşsız, bitarap Türkmenistan". Garaşsızlık, bağımsızlık anlamına geli-

yor. Türkçe'deki "karışanı görüşeni olmamak" deyimini hatırlanırsa, bu kelimeyi sözlüğe bakmadan anlamak mümkün. Bitarap ise "bîtaraf, tarafsız" demek. Türkmençe'de nedense f sesi p'ye dönüşmüş. Saparmurat, Sefer Murat'ın Türkmençesi.

Aşkabad'da, adım başında bir Türkmenbaşı'nın heykeli, büstü yahut dev boyutta bir resmiyle karşılaşıyorsunuz. Belki de bayram münasebetiyle her taraf "Halk, vatan, Türkmenbaşı" sloganının yazılı olduğu bez afişlerle donatılmıştı. "Ülke bir gümüş yüzükse, Türkmenbaşı onun kaşığıdır" gibi ilgi çekici sloganlara da sık sık rastladık.

Hoş olan, bütün bu sloganların Latin harfleriyle yazılmış olması. Bazı farklı harfler var, fakat rahatlıkla okuyup anlıyoruz. Özbekistan'da Latin harflerine geçiş süreci başlatılmış olmakla beraber bütün ülkeye henüz Kiril alfabesi hakimdi. Türkmenistan'da ise insan zaman zaman Türkiye'de gezdiği duygusuna kapılıyor. Zaten bu gidişle -Kiril alfabesi de bütünüyle terkedildikten sonra- Türkmenistan, Orta Asya'nın göbeğinde küçük bir Türkiye haline gelecek. Zaten bizim insan kaynağımız Türkmenistan. Azeriler, Türkmenler ve biz, Oğuz boyuna mensubuz. Bu bakımdan Türkmençe, telaffuz farklılıklarına alışıp Türkiye Türkçesi'nde bulunmayan az sayıdaki kelimeyi öğrendikten sonra, Özbek Türkçesi'ne nazaran daha kolay anlaşılmaktadır. Türkmenlerin 17. yüzyılda yaşamış millî şairi Mahtumkulu'nu okuyunuz, zaman zaman Yunus'u, zaman zaman da Karacaoğlan'ı okuduğunuz duygusuna kapılacaksınız.

Mahtumkulu dedim de.. Azerbaycan'da Fuzûlî, Özbekistan'da Nevâî neyse, Türkmenistan'da da Mahtumkulu odur. Türkmenler bu büyük şairin kendileri için ne ifade ettiğini şöyle açıklıyorlar: "Mahtumkulu devletin bağımsızlığını ruh ve mânâ açısından esaslandırmış, Saparmurat Türkmenbaşı ise hayata geçirmiştir".

"Garaşsızlık Bayramınız Kutlu Bolsun!"

Sekiz günlük seyahatimizi, 27 Ekim günü Garaşsızlık Bayramı törenlerini seyrederek ve tanıdığımız Türkmenleri "Garaşsızlık bayramınız kutlu bolsun!" diye tebrik ederek noktaladık. Bağımsızlıklarının beşinci yıldönümünü gerçekten büyük bir coşkunlukla kutlayan Türkmenler, neleri var, neleri yoksa, tören alanında önümüzden geçirdiler dersem, mübalaga etmiş olmam. Hatta bütün Aşkabad halkı... Ne içten, ne güzel bir kutlamaydı o.

Programda olduğu halde, ne yazık ki Merv ve Bayramali'ye gidemedik, vakit kalmadı. Hive ve Köhne Ürgenç de görülecek yerlermiş. Demek ki, yeni bir Türkmenistan seyahati için geçerli ve güzel sebeplerimiz var.

Allahısmarladık Özbekistan, hoşcakal Türkmenistan...

Yakında yine görüşürüz inşaallah!

MİLANO-ROMA

Bizde aydınlar Avrupa şehirlerini görüp hayranlık saralarına tutularak kendi tarihî çevrelerine ikrahla bakarken, İtalya'da, tarihi aslında çok eskilere götürülebilecek korunacılık ve restorasyon sağlam ölçülere ve ilmi esaslara bağlanıyordu.

Milano'da Kısa Bir Gezinti

Görmeyi çok istediğim dünya şehirleri arasında Roma başta gelirdi. Sonunda bir fırsat çıktı ve bir grup gazeteciyle birlikte bir haftalığına İtalya'ya uçtuk.

Program gereğince ilk durağımız Milano idi. Pastel renklerin hakim olduğu, her köşesinden tarihîlik akan bir şehir. Rönesans, Barok ve Rokoko dönemlerine ait, büyük bir titizlikle korundukları anlaşılan sayısız yapı. Modern yapılar da genellikle tarihî çevrenin estetiğini bozmayacak şekilde inşa edildiği için, Milano ilk bakışta tek yeni binanın bile bulunmadığı bir şehir izlenimi uyandırıyor.

Kısacası, Milano'nun geçmiş yüzyılları, yani üstüste zamanlar, modern zamanların içinde, hiç de muvazaa hissi vermeden mükemmel bir terkip halinde bütün canlılığıyla yaşıyor. Şehir, kişiliğiyle sizi sarıp kuşatan, herşeyi kendine benzetmeye, yutmaya, bünyesine maletmeye hazır canlı bir organizma gibi. Hemen hayranlık saralarına tutulmamak için şöyle bir derlenip toparlanıyorsunuz.

Geniş caddelerin büyük bir kısmı hâlâ parke taş döşeli. Vıvır vızır tramvaylar işliyor. Üstelik ciğerlerinize çektiğiniz ha-

vada kömür kokusu yok. İnsanlar bütün Akdenizliler gibi sıcakkanlı, konuşkan ve genellikle bakımlı. Fakat ilk izlenimlere aldanmamak gerekir. En işlek caddelerde, bizde olduğu gibi, hiç sakınmadan yere tüküren yahut köşebaşında ansızın karşınıza çıkıp sizden iki yüz elli lîre -daha aşağısı olmaz- dilenen insanlarla da karşılaşabilirsiniz. Üstelik anlatılanlara bakılırsa, kaşla göz arasında cüzdanınızı yahut çantanızı kaptırmanız işten bile değil. Nitekim kalabalık bir mağazada fotoğraf makinesi ve teybimi koyduğum küçük çantama dalan eli hissetmeseydim, herhalde yenilerini almak zorunda kalacaktım.

Hatırlayan Şehir: Roma

Yükü program yüzünden Milano'yu ancak yüzeyden tanıyabildik. Zaten benim asıl görmek istediğim şehir Roma'ydı ve işte bütün yolların kendisine çıktığı Roma... Milano'nun tam aksine, İstanbul'unkine benzeyen bir trafik kargaşası...

Antik Roma'nın bu muhteşem merkezinde, kısa bir süre için bile olsa, yaşamak heyecan verici. Milano'ya göre, Roma'da zaman katmanları daha fazla. Her adımda bir bir karşınıza antik Roma'dan kalma ya bir Panteon kalıntısı, ya bir heykel, ya bir sütun çıkıyor.

Aynı sıklıkla Katolisizm'in ağır ruhanîyetini derinden hissettiren bazilikalar, kiliseler, Ortaçağ, Rönesans, Barok, Rokoko... Antik Roma'nın dünyevîliği ile Hristiyan Roma'nın mübalağalı ruhanîyeti ve zamanla âdeta katı bir maddeye dönüşen uhrevîliğinin doğurduğu kontrast, insanda tarif edilmesi güç duygular uyandırıyor.

İşte ünlü Collosseum. Eski fotoğraflarda yarısı yıkılmış görünen bu "korkunç" arena yakınlarda restore edilerek tamamlanmış. Bir zaman dehlizine girmiş gibi bir duyguya kapılarak ürperiyorsunuz. Yıkılan zemin olduğu gibi bırakılmış. Zeminin altında aslanların ve esirlerin barındırıldığı ahırlar görülüyor. Ve burada bir zamanlar aslanlara parçalatılan ilk Hristiyanların canhıraş feryatlarını duyar gibi oluyorsunuz.

Hristiyanlığın ana yapısı olarak kabul edilen ve kilise mi-

marisinin ilk örneği olan St. Peter Kilisesi'ne girince kapıldığınız duygu ise, bu dinin, putperest Roma'dan intikam almak ve etkisini yok etmek için sanki bütün gücünü bu yapıya harcadığıdır.

Kalın sütunlarla çevrili geniş avluyu arşınlayıp Narteks'ten geçtikten sonra kilisenin içine girince, Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki büyük sadeliğin aksine, kelimenin tam mânâsıyla ürkütücü bir ihtişam, kuşandığı ruhanîlik ve uhrevîlik silahlarıyla sizi durdurup hayretler içinde temâşâyâ icbar ediyor.

Aslında Roma'nın iki ayrı devrini temsil eden, birbirinden çok farklı bu iki yapı, yani Collosseum ve St. Peter Kilisesi, ilk anda bir kontrast teşkil ediyor gibi görünse de, dikkatle bakıldığında, zaman içinde bir akordun, bir uyumun doğduğu gözden kaçmaz.

Kayzer Konstantin tarafından IV. yüzyılın ortalarında Hazreti İsa'nın havarilerinden St. Petrus adına inşa ettirilen asıl St. Peter Kilisesi'nin yalnızca duvarlar ve gerekli yapı elemanlarından ibaret olduğu biliniyor. Bu sade ve süssüz kilise Rönesans dönemlerinde yıkılmış ve yerine 1450-1485 yılları arasında bugünkü kilise yapılmış.

Evet, bugünkü bina Antik Roma ile Hıristiyan Roma'nın bir sentezi. Zaten Rönesans antikiteye dönüşü ifade ediyordu.

Propüllerden girince gördüğünüz avluyu çevreleyen sütunların üzeri, aslında giyinik Romalılardan başka birşey olmayan aziz heykelleriyle dolu. Kilisenin içinde ise bir Petrus heykeli. Ayaklarından biri öpüle öpüle aşınıp parmaksız kalmış.

Roma'da İstanbul'u Düşünmek

Yer yer, iri İngiliz atlarına binmiş polislerin mağrur bir edayla gezindikleri parke taş döşeli Roma caddelerinde gezinirken İstanbul'un neler kaybettiğini düşünmeden edemiyorsunuz. Bu, şüphesiz Ziya Paşa'nın meşhur "*Diyar-ı küfrü gezdim bel-deler kâşâneler gördüm*" mısraındaki safdilce romantizme ve ümitsizliğe düşmekten çok daha farklı bir duygu. Aksine, kendi

tarihî çevremizi yitirmemizin sebeplerinden birinin bu romantizm olduğu söylenebilir.

Avrupa'yı yakından tanıyan ilk Türk aydınları, gelişmişliğin dinamiklerini değil, sonuçlarını gördüler ve sadece sonuçları ithal etmek istediler. Bu, hadiseleri bir gelişme, bir "süreç" olarak kavramamaktan ileri geliyordu.

Roma bugün herşeyiyle tipik bir İtalyan şehriyse, hemen hiç bir şey uzviyetine yabancı durmuyorsa, en önemli sebebi tarihî süreklilik ve bu sürekliliği sağlayan tarih şuurudur. Bu bakımdan, Roma, bugün geçmişiyile ilgili herşeyi hatırlayan şanslı bir şehir. İstanbul ise, ötesinde berisinde kalmış tarih adacılarıyla, hafızası dumura uğramış, geçmişinden kopuk kopuk bazı şeyler hatırlayan mefluç bir insana benziyor. Bir kişilik, bir uzviyet, bir tamlık değil. Diğer İslâm ülkelerindeki şehirler de aynı hastalığa yakalanmıştır. Meselâ Kahire, bir yanda modern binaları, gökdelenleri, bir yanda yine modern yapılarla delik deşik edilmiş klasik mekânlarıyla, trajik bir parçalanmışlığı yaşıyor.

Çünkü modernleşmek, biraz da eski yapıları yıkıp yerlerine betonarme lenduhalar dikmek olarak anlaşılmıştır.

Carta Del Restauro Italiana

Roma, geçmişiyile ilgili herşeyi hatırlayan, yaşanmış farklı zaman katmanlarını ve üslupları kendi potasında birleştirip bir tamlık haline getirmiş bir şehir. Yanyana duran bir Antik Roma kalıntısıyla sözgelişi bir Barok yapıyı, yahut son model arabalarla atlı polislerin aynı caddeyi kullanmasını yadırgamıyordunuz.

Avrupa'da şehirlerin tarihî kimliklerinin korunması ve restorasyon konusundaki çalışmalarda İtalya'nın, özellikle Roma'nın çok önemli bir yeri var. Hatta korumacılığın vatani İtalya'dır denilebilir.

Bizde aydınlar Avrupa şehirlerini görüp hayranlık saralarına tutularak kendi tarihî çevrelerine ikrahla bakarken, İtalya'da,

tarihi aslında çok eskilere götürülebilecek korumacılık ve restorasyon sağlam ölçülere ve ilmî esaslara bağlanıyordu.

Roma'nın başkent oluşu, nüfus artışı ve modern ihtiyaçlar, şüphesiz burada da birçok eserin yok olmasına yol açmıştır. Hatta Mussolini hayalindeki Roma'yı gerçekleştirmek için, eski Roma'yı âdeta yerle bir edecek bir plânı tasvip ediyordu. Fakat plancı grubun içinde tarihî çevreye önem veren sanat tarihçilerinin ve arkeologların bulunması bu planın büyük ölçüde uygulanmasını önlemişti. Galip gelen tarih şuuruydu.

Bu şuurun oluşmasında Camillo Boito ve Gustavo Giovannoni gibi sanat tarihçisi ve mimarların restorasyon konusunda tesbit ettikleri esaslar büyük rol oynamıştır. Giovannini'ye göre, hangi devre ait olursa olsun, tarihî eserler korunmalıydı. Nitekim onun koyduğu esaslar, İtalya Tarihî Eserler ve Güzel Sanatlar Konseyi tarafından kabul edilen ve "Carta del Restauro Italiana" diye bilinen kararların tesbitinde büyük ölçüde etkili olmuştur.

Özetlemek gerekirse, İtalya'da güçlü bir korumacılık ve restorasyon geleneği vardır ve Roma bu konuda öncülük şerefini taşımaktadır.

Dervişin Fikri

Mafya, terör, koalisyon hükümetleri, enflasyon, Vatikan, Papa, Mehmet Ali Ağca, porno... İtalya'ya giderken kafamda bu kelimeler etrafında dolaşan bir yığın imaj vardı. Ama doğrusu Milano ve Roma caddelerinde gezerken bunlar tamamen yok oldu; sadece tarih şuru, mimari, korumacılık, şehircilik, restorasyon konularını düşünmeye başladım ve sizler için bunları yazmaya çalıştım. Zaten benim ilgilendiğim konular daha çok bunlar. "Dervişin fikri neyse, zikri odur" demişler.

Tercüman, 25-26 Şubat 1988

YER ADLARI İNDEKSİ*

- Adalar, 101
Afrika, 235
Aktepe, 150
Alatav (Kazakistan), 227
Alemdar Caddesi, 88
Almatı, 227, 228, 229, 232
Altın Boynuz (Haliç), 117
Altoluogo (Selçuk'un en eski ilk adı), 170
Amasya, 148
Amuderya, 249
Ankara, 113, 163
Amerika, 108, 235
Apostorol Kilisesi, 26
Arabistan, 181
Ark Kalesi (Buhârâ), 247
Arnavutluk, 196
Artemis Tapınağı (Efes), 170
Aşkabad, 249-254
Atik-Valde, 61
Atpazarı, 78
Avrupa, 28, 39, 109, 128, 154
Ayasofya, 14, 26, 34
Ayasuluğ, 170, 171, 172
Ayazpaşa, 61
Azerbaycan, 253

Bakırköy, 55
Bala Havuz Camii, 247
Balkanlar, 192, 195, 235
Bayındırkızık, 163
Bayraklı Camii (Belgrat), 197
Bayramali (Türkmenistan), 251, 254

Bebek, 93
Belgrat, 194, 196, 197, 198
Belh (Afganistan), 230
Beyazıt, 24, 34
Beylerbeyi, 15
Beyoğlu, 13, 24, 40, 66, 67, 124, 135, 158
Bitola (Makedonya), 196
Boğaziçi, 14, 15, 18, 19, 23, 25, 61, 83-888, 90-92, 109, 106
Bor pazarcığı, 147
Bosna, Bosna-Hersek, 195, 213-224
Buhârâ, 226, 227, 230, 231, 233, 237, *45-249
Bursa, 95, 113, 143-145, 151, 152, 156, 158, 163, 191, 234
Büzmeyn (Türkmenistan), 251

Carcov (Türkmenistan), 235, 249, 250, 251
Cibali, 77, 78
Cihangir, 40
Cizak (Jissax, Özbekistan), 237, 241, 242
Collosseum, (Roma) 256
Cumalıkızık, 156, 163, 164, 165
Çamlıca, 59
Çarşamba, 40
Çemberlitaş 24
Çerek (Özbekistan), 245
Çeriç (Bosna), 216
Çubuklu, 94

* Türkiye, Anadolu, İstanbul gibi çok geçen adlar indekse alınmamıştır.

Dallıkızık, 163
 Danimarka, 108
 Daşhavuz (Türkmenistan), 251
 Davut Paşa Hamamı (Üsküp), 212
 Değirmenlikızık, 163, 164
 Demirkapı (Bursa), 97
 Derekızık, 163, 164
 Dolmabahçe, 34

Edirne, 26, 145
 Edirnekapı, 61
 Efes, 170, 172
 Emirgân, 64
 Emir Sultan Camii, 97
 Erzincan, 131
 Erzurum, 191
 Eski Çarşı (Üsküp), 212
 Eskişehir, 191
 Eyüp, 23, 25, 44, 61, 111, 143, 244
 Ezher (Kahire), 180, 189, 198

Fatih, 106
 Fatih Camii, 26
 Fatih Külliyesi, 18
 Fethiyekızık, 163
 Fındıklı, 64
 Fransa, 181

Galata, 23, 29, 67, 85
 Gemlik, 91
 Gize (Kahire), 180
 Gökmedrese (Sivas), 166
 Göksu, 94
 Gudivan, 246
 Gûr-ı Emir, 243
 Gülhane Parkı, 44

Hacı Bayram Meydanı, 173
 Haliç, 77, 84, 86, 87, 90, 117, 158
 Halkalı, 101
 Hamamlıkızık, 163
 Han Halili (Kahire), 183, 184
 Hartenk, 245
 Hayırsız Ada, 72

Heliopolis (Kahire), 186
 Herat (Afganistan), 230
 Hırvatistan, 195
 Hicaz, 35, 187
 Hive (Türkmenistan), 230, 254

Ihlamur, 18
 İcadiye, 62
 İç-Asya, 143
 İğman Dağı (Bosna), 221
 İkinci Murat Camii (Üsküp), 212
 İsa Bey Camii (Selçuk), 170, 171
 İsa bey Camii (Üsküp), 212
 İshak Bey Camii (Üsküp), 212
 İskenderiye, 186, 187
 İstanbul Boğazı, 109
 İstiklal Caddesi, 135
 İran, 102
 İzmir, 171
 İzmit, 91

Japonya, 235
 Kâbe, 114
 Kadıköy, 14
 Kafkasya, 108
 Kahire, 177, 178, 179, 183, 185,
 186, 187, 188, 189, 258
 Kalan Camii (Buhârâ), 247
 Kale Meydan (Belgrat), 197
 Kalkandelen (Makedonya), 191,
 196, 204
 Kapalıçarşı, 18, 39, 98, 11, 112
 Karacaahmet, 61
 Karadağ, 195
 Karadeniz, 109
 Kara Drim (Makedonya), , 200
 Karanlık Mescid, 78
 Kasımpaşa, 40
 Kasrıarifan (Semerkant), 247
 Kazakistan, 227, 228, 229, 231
 Kefe, 149
 Kırk Çeşme Tesisleri, 101
 Kızıl Orda, 227
 Kızkulesi, 90

Kilise Camii, 78
 Koca Mustafapaşa, 75
 Konıçe, 191
 Konjiç (Bosna), 214, 215, 222
 Konstantiniye, 14
 Konya, 156, 191
 Konya Ereğlisi, 150
 Koski Mehmet Paşa Camii ve
 Medresesi (Mostar), 213, 214
 Kosova, 193, 195, 196, 206, 207,
 212
 Köhne Ürgenç, 251, 254
 Kukeltaş Medresesi, 233
 Kuşadası, 171
 Kuzguncuk, 104
 Lübnan, 187
 Makedonya, 192, 193, 195, 196,
 199, 203, 208, 212,
 Malta Köşkü, 18
 Manastır, 196
 Manisa, 148
 Marmara, 72, 87, 91, 102
 Maveraiünnehir, 243
 Mercan, 98
 Mehmet Ali Camii (Kahire), 184
 Metkoviç (Bosna), 213
 Merv, 230, 251, 254
 Meydan Tahrir (Kahire), 178, 179
 Mısır, 121, 122, 148, 177-190
 Milano, 255, 256
 Millet Caddesi, 55
 Mir Arap Medresesi (Buhârâ), 247
 Mostar, 213, 214, 222, 223, 224
 Muradiye (Bursa), 143-153, 157,
 160, 244
 Mustafa Paşa Camii (Üsküp), 212
 Mutaflar Çarşısı, 78
 Nebitdağı (Türkmenistan), 251
 Neretva nehri (Bosna), 214
 Nevai, (Özbekistan) 240
 New York, 29, 114, 218

Norveç, 109, 110
 Nuruosmaniye, 34
 Nusretiye Camii, 34, 35
 Ohri (Makedonya), 199, 204
 Orta Asya, 225-229
 Ortaköy Camii, 34
 Ot'ukbeli, 147
 Özbekistan, 231, 234, 236, 240, 243,
 249
 Paris, 218
 Pir.ıç Hanı (Bursa), 149
 Pompei, 59
 Pristine, 191
 Prizren, 191, 207
 Rakofça 194
 Rarises Meydanı (Kahire), 180
 Rigistan Meydanı (Semerkand), 242
 Rodos, 148
 Roma, 255, 256, 257, 258, 259
 Romanya, 187
 Rosette (Mısır) , 185
 Rumeli, 29, 78, 191, 193
 Rumî Mehmet Paşa Mahallesi, 98
 Rusya, 108, 235
 Safranbolu, 155, 156, 160, 161, 162
 Sahhaflar Çarşısı, 113, 121
 Saini Jean Kilisesi, 170, 171
 Sakızağacı Mahallesi, 55
 Saraybosna, 221, 222
 Sangüzel, 105
 Selanik, 79, 82
 Selçuk, 170, 173
 Selim.iye Camii (İstanbul), 34
 Semerkand, 226, 227, 230, 240-245
 Sırbistan, 195
 Sinekli Bakkal, 45
 Sirderya, 249
 Sivas. 94, 131, 156, 166-168, 191,
 239
 Skopje, bk. Üsküp

- Slovenya, 195, 196
 Sovyetler Birliği, 229
 Split (Hırvatistan), 213
 Srebrenitsa (Bosna), 216
 St.Peter Kilisesi (Roma), 258
 Struga (Makedonya), 193, 194, 199, 200, 201, 202, 211
 Sultanahmet, 34, 35, 184
 Sułukule, 46
 Suriye, 184
 Süleymaniye, 14, 23, 25, 34, 106
 Sveti Naum (Makedonya), 201
 Şah Zinde (Semerkand), 243, 244
 Şah-ı Nakşibend Külliyesi, (Buhârâ) 247, 248
 Şardağı (Makedonya), 199
 Şehremini, 55
 Şerefabad, 18
 Şir Dar Medresesi (Semerkand), 242
 Tacikistan, 198
 Taksim, 18
 Taşkent, 227, 230-238, 240
 Taşköprü (Üsküp), 212
 Tecen (Türkmenistan), 251
 Tekirdağ, 91
 Tepebaşı, 61
 Terazıya Meydanı (Belgrat), 196
 Tetovo (Makedonya), 196
 Tille Kari Medresesi, 242
 Tokat, 163
 Topçu Deresi, Topçider (Yugoslavya), 197
 Tophane (Bursa), 149
 Tophane (İstanbul), 34, 40, 73
 Topkapı Sarayı, 12, 16
 Travnik (Bosna) 220, 221, 222
 Tuna, 194, 197
 Tuzla (Bosna), 215, 216, 217, 218, 219, 220
 Türkistan, 188, 230
 Türkmenistan, *48-252
 Uludağ, 215
 Uluğ Bey Medresesi (Semerkand), 242
 Unkapanı, 132
 Urfa, 131
 Üsküdar, 19, 23, 25, 34, 62, 98
 Üsküp, 191, 192, 196, 197, 199, 203, 208, 212
 Van, 131
 Vardar Ovası, 199
 Yahya Paşa Camii (Üsküp), 212
 Yeni Cami, 34
 Yeniköy, 93
 Yesi (Kazakistan), 227
 Yeşil Cami, 113, 114
 Yıldız Parkı, 18
 Yıldız Sarayı, 24
 Yugoslavya, 191-212
 Yunanistan, 187
 Zenitsa (Bosna), 214, 215, 220
 Zeyrek, 78

Eski şehir fotoğraflarına bakarken, ucundan kıyısından yaşadığımız, fakat anlamaya fırsat bulamadan kaybettiğimiz hayatın dimağında kalan tadını **yeniden** yaşıyorum. Bize gelinceye kadar yavaş yavaş incelen ip birdenbire **kopmuş**, kendimizi atabildiğine farklı bir dünyada **buluvermiştik**. Asıl kopuşu benim de mensup olduğum neslin yaşadığını söylemek istiyorum. Eskiden usul **usul** ve kendiliğinden **yok** olan evlerin buldozerlerle yıkılıp yerlerine bilmem kaç **katlı** apartmanların dikildiğini gördük. Radyonun bile lüks sayıldığı evlerden çıkıp borç harç renkli televizyonlar, videolar, bilgisayarlar edinen garip bir nesiliz.

Kaçınılmaz bir şeydi bu. **Dünya** kaç bucakmış öğrendik. Şimdi içinden çıkıp geldiğimiz hayata o kadar **uzaklardan** bakıyoruz ki! Başka hiç bir nesil bizim yaşadığımız ani değişmeyi yaşamamıştır. Bu, büyük bir şok olduğu kadar, şüphesiz, bulunmaz bir tecrübedir de.

1064 975 427 102 0

9 75427 102 0